

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Yusuf Ziya BAL

ARAP DİLİNDE İSM-İ TAFDİL

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2016

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Yusuf Ziya BAL

ARAP DİLİNDE İSM-İ TAFDÎL

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Nazife Nihal İNCE

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2016

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Yusuf Ziya BAL'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Sevim ÖZDEMİR (İmza)

Üye (Danışmanı) : Yrd. Doç. Dr. Nazife Nihal İNCE (İmza)

Üye : Yrd. Doç. Dr. Yasin PİŞGİN (İmza)

Tez Başlığı: Arap Dilinde İsm-i Tafdîl

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 29/06/2016

Mezuniyet Tarihi : 04/08/2016

(İmza)
Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Arap Dilinde İsm-i Tafdîl” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

Yusuf Ziya BAL

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ.....	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
ÖNSÖZ	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SARF İLMİ AÇISINDAN İSM-İ TAFDÎL

1.1. Tanımı	12
1.2. Unsurları	17
1.3. Çekimi.....	18
1.4. Türemesi	20
1.5. Türediği Fiilde Bulunması Gereken Özellikler.....	22
1.5.1. Çekimli (Mutasarrıf) Olması	23
1.5.2. Manasının Mukayeseye Elverişli Olması	24
1.5.3. Malum Olması	25
1.5.4. Müsbet Olması	26
1.5.5. Tam Olması.....	27
1.5.6. Sülası Mücerret Olması	28
1.5.7. Sıfat-ı Müşebbehinin Ef'alu-Fa'lâu Kalıbında Gelmemesi.....	29
1.6. Kıyasî Olarak İsm-i Tafdîlin Türemediği Fiillerde Tafdîl İfadesi.....	30
1.7. Ef'alu Vezni Dışındaki Kelimelerin Tafdîl Manasıyla Kullanılması	34
1.8. Ef'alu Veznindeki Kelimelerin Tafdîl Manası Dışında Kullanılması	36
1.9. İsm-i Tafdîlin Taaccüb Fiiline Benzer ve Ondan Farklı Olduğu Noktalar.....	38
1.10. Ef'alu Vezninin Gayr-ı Munsarîf Olması.....	39
1.11. Karşılaştırılan Unsurların Ortaklık Durumu	42

İKİNCİ BÖLÜM

NAHİV İLMİ AÇISINDAN İSM-İ TAFDÎL

2.1. Kullanım Şekilleri.....	45
2.1.1. Yalın Olarak Kullanımı.....	46
2.1.2. Harf-i Tarif ile Kullanımı.....	51
2.1.3. İzafet ile Kullanımı.....	54
2.1.4. Muzaf İsm-i Tafdîle Atf.....	59
2.2. Amel Etmesi.....	60
2.3. Mamullerinin Takdim ve Tehir Durumları.....	64
2.4. Cümle İçerisinde Bulunduğu Konumlar.....	66
2.5. Allah Hakkında Kullanılması.....	68
SONUÇ	71
KAYNAKÇA.....	74
Ö Z G E Ç M İ Ş	78

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
AÜ	: Atatürk Üniversitesi
b.	: ibn
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
CÜ	: Cumhuriyet Üniversitesi
çev.	: çeviren
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	: hicrî
h.n.	: hadis numarası
Hz.	: Hazreti
nşr.	: neşreden
OMÜİF	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fak.
ö.	: ölümü
s.	: sayfa
SBE.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
sy.	: sayı
thk.	: tahkik yapan
ty.	: tarihsiz
yay.	: yayınları, yayınevi
yy.	: yer yok / yayınevi yok

ÖZET

Kur'ân'ın harekelenmesiyle başlayan gramer çalışmaları kısa bir sürede Nahiv ilmini şekillendirerek çerçevesi ve prensipleri belli bir ilim haline getirmiştir. Bu teşekkül sürecindeki erken dönemlerde, daha sonra bağımsız bir disiplin halini alacak olan Sarf ilmi, Nahvin kapsamı içerisinde değerlendirilmekteydi. Form itibariyle Sarfın; anlam ve cümledeki konumu itibariyle de Nahvin alanına giren ism-i tafdîl, Arap dilinin en önemli unsurlarından birisidir. Günlük hayatta sıkça karşılaşılan mukayese olgusu Arapçada ism-i tafdîl yapısıyla ifade edilmektedir. Bir dilbilgisi konusu olarak ism-i tafdîlin tanımı Sîbeveyhi (ö. 180/796)'nin *el-Kitâb*'ı ve el-Mubberred (ö. 286/900)'in *el-Muktedab*'ı gibi ilk dönem eserlerde yer almamaktadır.

İsm-i tafdîl tespitlere göre ilk defa İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249)'in *el-Kâfiye* adlı eserinde tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre ism-i tafdîl, benzerleri üzerine üstünlüğü olmakla vasıflanan varlık için fiilden türetilen kelimedir. Bu tanımla iki varlığın bir vasıfta ortak olduğu ancak birinin diğerine daha üstün bir konumda bulunduğu anlaşılmaktadır. Üstün konumda olan, *mufaddal* diye adlandırılırken diğerine ise *mafdûl* veya *mufaddalun aleyh* denilmektedir.

Tafdîl ifadesinde yalnızca "ef'alu" kalıbı kullanılmaktadır. Nitekim Nahiv kitaplarında bu yapının bir diğer ismi "ef'alu't-tafdîl" olarak ifade edilmektedir. İsm-i tafdîlin tahsis edildiği ef'alu vezninde dikkat edilen en önemli unsur bu veznin kökünün aynı zamanda fiil olarak da kullanılmasıdır. Fiilden türetilmiş olma şeklinde ifade edilebilecek bu ön şartın yanı sıra ism-i tafdîlin tek bir vezni bulunmasından kaynaklanan başka şartlar da dikkate alınmaktadır.

İsm-i tafdîlin cümle içerisinde farklı kullanımları söz konusudur. Bunlar yalın kullanım, harf-i tarifli kullanım ve izafetli kullanım olarak özetlenebilir. Her bir kullanımın kendine özgü nitelikleri bulunmaktadır. Bu farklı kullanımlarda mufaddalın Allah Teâlâ olması dilci müfessirleri farklı yorumlar yapmaya sevketmiştir.

Anahtar Kelimeler: İsm-i Tafdîl, Ef'alu Tafdîl, Müştak, Vasıf, Nahiv, Sarf

SUMMARY

COMPERATIVE AND SUPERLATIVE IN ARABIC (ISMU'T-TAFDÎL)

Grammatical Studies, which was starting with the punctuation of the Holy Book Kur'ân, formed the Syntax of Arabic called *Ilmu'n-Nahv*, in a way that it had become a particular science with its framework and principles. Morphology of Arabic called *Ilmu's-Sarf* was considered in the context of the *Nahv* in the early stage of this formation process, but then it had become an independent scientific discipline also. *Ismu't-Tafdîl*, which is an element of Morphology as a form and an element of Syntax because of its position in the sentence, is one of the most respectful elements of Arabic Comparisons, we use frequently in daily conversations, is expressed by *Ismu't-Tafdîl* structure in Arabic. *Ismu't-Tafdîl* was not defined as a particular part of Arabic Syntax in the early works such as Sîbeveyhi (d. 180/796)'s *al-Kitab* and Muberred (d. 286/900)'s *al-Muktedab*.

Ismu't-Tafdîl, according to findings, for the first time, was considered and defined in the work of Ibn al-Hâcib (d. 646/1249) called al-Kâfiye. According to his definition, *ismu't-Tafdîl* is a word derived from the verb for a being superior to others in a manner. It is understood from this definition that, there is a partner both of them have the same ability but one of them is superior to the other one. The superior one is called as “Mufaddal” and the other is “mafdûl” or “mufaddalun aleyh”.

The “ef’alu” or “أفعل” is the unique form for *Ismu't-Tafdîl*, thus, “ef’alu't-tafdîl” or “أفعل التفصيل” is the another name of *Ismu't-Tafdîl* in Arabic Syntax. The most important factor to be considered is that the form of “ef’alu” which is dedicated to *Ismu't-Tafdîl* is also used as a verb at the same time.

Ismu't-Tafdîl has different uses in such statements. Simple uses, uses with definite article called harfu't-Ta'rif and uses in genetive cases. There are unique characteristics of each use.

Keywords: *Ismu't-Tafdîl*, *Ef’alu't-Tafdîl*, Deriving, Qualification, Syntax, Morphology

ÖNSÖZ

Hayatın her alanında bulunan karşılaştırma ve mukayese olgusu Arapçada ism-i tafdîl yapısıyla ifade edilmektedir. İsm-i tafdîl konusu farklı kullanım şekilleri bulunması sebebiyle incelemeye muhtaç bir alan olarak görülmektedir. Ayrıca Kur'ân'da çokça rastlanmasının ötesinde zaman zaman Allah hakkında kullanılan örneklerin de bulunması bu ihtiyacı artıran bir unsur olarak kabul edilebilir.

İsm-i tafdîl ilk dönem kaynaklarında bir konu bütünlüğü içerisinde incelenmemiştir. Kur'ân ve hadislerle bağlı ilimlerin teşekkülünün gerçekleştiği bu dönemde ism-i tafdîlin tanımına da rastlanmamaktadır. Kaynaklarda ism-i tafdîl tanımı araştırmalara göre ilk defa İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249)'de görülmektedir.

"Arap Dilinde İsm-i tafdîl" adı verilen bu çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Bu çalışmayla genel olarak ism-i tafdîlin müştak bir yapı arzeden kelime özellikleriyle cümle içerisindeki farklı konumları ve durumları Kur'ân'dan örneklerle beraber ele alınmaktadır. Çalışmanın kaynakları büyük oranda Arapçanın zengin gramer literatüründen seçilmiştir.

Giriş bölümünde okuyucuya bir fikir vermesi amacıyla Sarf ve Nahiv ilimleri mevzu bahis edilmiştir. Nahiv ilminin oluşumuna yönelik farklı görüşler, ilk Nahiv çalışmaları ve Nahiv ekolleri gibi konulara yer verildikten sonra Sarf ilmiyle alakalı bazı malumatlar yer almaktadır. Ayrıca bu bölümde çalışmanın amaç, kapsam ve yöntemlerine ilişkin bilgiler de bulunmaktadır.

İsm-i tafdîlin Sarf açısından özelliklerinin incelendiği birinci bölümde ism-i tafdîlin çekimi ve türeme şartlarının yanı sıra ism-i tafdîlin tanımı, ögeleri ve taaccüb fiiliyle olan yakınlığı inceleme konusu yapılmaktadır.

İkinci bölümde ise ism-i tafdîl, Nahiv ilmi kapsamında değerlendirilerek onun cümle içerisindeki hallerine temas edilmektedir. Farklı kullanım şekilleri bulunan ism-i tafdîlin mamülleri ve onlarla olan ilişkisi de bu bölümün konusu yapılmıştır. Ayrıca Allah Teâlâ hakkında kullanılan ism-i tafdîllerin mana özelliklerinin dilci müfessirlerdeki yansımalarına bu bölümde yer verilmiştir.

Sonuç bölümünde ise çalışma boyunca elde edilen bulgular derlenerek bir araya getirilmiştir.

Bu çalışmanın vücuda getirilişı esnasında bilgi ve tecrübeleriyle yolumu aydınlatan Yrd. Doç. Dr. Nazife Nihal İNCE hocama, Arap Dili ve Belağatı bölümünde çalışan diğer hocalarıma ve çalışma arkadaşlarıma teşekkür ederim. Ayrıca çalışma boyunca ihmal ettiğim eşime, çocuklarıma ve benim için itici bir güç haline gelen anne ve babama da minnettarım. Bu çalışmanın özelde ism-i tafdîl konusuna genelde Arap diline küçük de olsa bir katkı sağlamasını Yüce Allah'tan niyaz ederim.

Yusuf Ziya BAL
Antalya, 2016

GİRİŞ

"Arap Dilinde İsm-i Tafdîl" adlı bu çalışmanın sağlam bir zemine oturması için öncelikle Arap Dilinin gramerini oluşturan Nahiv ve Sarf ilimlerinin nasıl oluştuğu, neleri kapsadığı, amaç ve faydalarının neler olduğu gibi sorulara cevap verebilmek zarurî görülmektedir.

İsm-i tafdîl yapısının Nahvî ve Sarfî yönlerinin bilinmesi genel olarak Nahiv ve Sarf ilimlerinin konularına muttali olmaya bağlıdır. Bu sebeple giriş bölümünde çalışmanın amaç, kapsam ve yöntemlerine değinildikten sonra Nahiv ve Sarf ilimlerine kısaca göz atılacaktır.

Araştırmanın Amacı Kaynakları ve Yöntemi

Bu çalışmada Arap dilinin en önemli konularından olan ism-i tafdîlin incelenmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda ism-i tafdîlin türeme şartlarının neler olduğunu ve ism-i tafdîl ile ef'alu vezni arasında nasıl bir ilişki bulunduğunu tespit etmenin yanı sıra cümle içerisinde ism-i tafdîlin kullanım şekillerinin özellikleri ile bu kullanımların anlama yansımalarının irdelenmesi bu çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır.

İsm-i tafdîlin müstakil olarak konu edildiği akademik bir çalışma tesbit edilememiştir. Ancak bazı akademik çalışmaların bu konuya yer verdiği görülmüştür. Recep Yaşar'ın *Arapça'da Fiil Gibi Amel Eden İsimler*¹ adlı yüksek lisans teziyle beraber ders kitabı olarak ifade edilebilecek bazı eserler bunlar arasında sayılabilir. Arapça olarak hazırlanmış akademik çalışmaların ise daha yoğun olduğu ifade edilebilir. Bunlar arasında Riyad Yunus el-Cubûrî'nin *İsmu't-tafdîl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*² adlı yüksek lisans tezi, Hızır Mûsâ Hammûd'un *Ef'alu't-tafdîl ve ahsenu't-temsîl fî muhkemi't-tenzîl*³ isimli eseri, Ömer Abdulmuhsin'in *el-Kıyemu'd-delâliyye li ismi't-tafdîl hayr el-muarraf bi'l-izafe*⁴ adlı makalesi ve Ahmed İbrâhim el-Cedbe ile Besâm Hasan Mihra'nın *Sîğatu ef'ali't-tafdîl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*⁵ adlı makalesi sayılabilir.

Konuya hazırlık olması amacıyla Nahiv ve Sarf ilimlerinin irdelendiği giriş bölümünde ez-Zubeydî'nin *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-lüğaviyyîn*'i, İbnu'l-Enbârî'nin *Nuzhetu'l-elibbâ fî*

¹ Recep Yaşar, *Arapça'da Fiil Gibi Amel Eden İsimler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜ. SBE., Erzurum 2013.

² Riyad Yunus el-Cubûrî, *İsmu't-tafdîl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Musul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Musul 2005.

³ Hızır Mûsâ Hammûd, *Ef'alu't-tafdîl ve ahsenu't-temsîl fî muhkemi't-tenzîl*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 2005.

⁴ Ömer Abdulmuhsin, "el-Kıyemu'd-delâliyye li ismi't-tafdîl hayr el-muarraf bi'l-izafe", *İmam Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi Dergisi*, 11 (h. 1430).

⁵ Ahmed İbrâhim el-Cedbe - Besâm Hasan Mihra, *Sîğatu ef'ali't-tafdîl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, *İslam Üniversitesi İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 20 (2010).

tabakâti'l-udebâ'sı, Abduh er-Râcihî'nin *Durûs fî mezâhibi'n-nahviyye'si*, Hindâvî'nin *Menhecu's-sarfiyyîn ve mezâhibuhûm'u*, Muhammed Tantâvî'nin *Neş'etü'n-nahvi ve târihu eşheri'n-nuhât'ı* ve Şevkî Dayf'ın *el-Medârisu'n-nahviyye'si* gibi dil ekollerini konu alan eserlerden istifade edilmiştir.

Çalışmanın omurgasını oluşturan birinci ve ikinci bölümde Sîbeveyhi'nin *el-Kitab'ı*, el-Muberrred'in *el-Muktedab'ı*, İbn Ya'îş'in *Şerhu'l-mufasssal'ı*, er-Radî'nin *Şerhu'r-Radî li kâfiyeti İbni'l-Hâcib'i*, İbn Mâlik'in *el-Elfiyye'si* ve *Şerhu't-teshîl'i*, es-Suyûtî'nin *el-Behcetü'l-merdiyye'si*, İbn Hişâm'ın *Katru'n-nedâ'sı* ve el-Ezherî'nin *Şerhu't-tasrîh ale't-tavdîh'i* istifade edilen klasik kaynaklar arasında sayılabilir. Ayrıca yakın dönem dilcilerinden Muhammed Ali es-Sabbân'ın *Hâşiyetu's-Sabbân'ı*, Muhammed el-Hudârî'nin *Hâşiye alâ şerhi İbn Akîl'i*, Abbas Hasan'ın *en-Nahvu'l-vâfi'si*, Mustafa el-Ğalâyînî'nin *Câmiu'd-durûsi'l-arabiyye'si*, en-Nâdirî'nin *Nahvu'l-luğati'l-arabiyye'si* de yararlanılan ana kaynaklar arasında yer almaktadır.

Nahiv ilminin oluşumu, Sarf ilmini de kapsadığı ve uzun yıllar Sarfı bünyesinde barındırdığı için giriş bölümünde önce Nahiv ilmi, mevzu bahis edilmiş akabinde Sarfa geçilmiştir. Ancak tezin birinci ve ikinci bölümlerinde bu sıralama yerine önce Sarf açısından ism-i tafdîl, akabinde Nahiv açısından ism-i tafdîl konusu incelenmiştir. Bu sıralamanın sebebini ise kelimeyi cümleye önceleyen dilsel mantık oluşturmaktadır.

Bu çalışma boyunca Arap Grameri kaynakları tasviri bir yöntemle incelenerek ism-i tafdîlle ilgili kısımlar ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Çalışmada klasik kaynaklar esas alınmakla birlikte yeri geldikçe son dönem eserlerin görüşleri de tahlil edilerek çalışmanın bütününe dahil edilmiştir.

Çalışma esnasında ilgili bölümlerde İbn Mâlik'in *el-Elfiyye'sinden* alıntılar yapılmıştır. Ayrıca istidlâl edilen ayetlerin tercümelerinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mealinden yararlanılmıştır.

Nahiv İlmi

Kur'ân'ın nüzulüyle birlikte kısa sürede Nahiv ve Sarf ilimleriyle beraber fonetiği, lehçe farklılıklarını ve anlamı bilinmeyen kelimeleri kapsayan bir bakıma Arap dilini ilgilendiren ne varsa içine alan bir ilim dalı neşet etmiştir. Nitekim günümüze ulaşan en kapsamlı ve en eski dil

kitabı olan Sîbeveyhi (ö. 180/796)'nin *el-Kitâb*'ının⁶ Nahiv ve Sarf ilmiyle beraber imale, idğam, i'âl ve hemz gibi fonetik konularına, kıraat ve lehçe farklılıklarına hatta edebî ve belâğî anlatım özelliklerine değinmesi bu ilmin kapsamını göstermesi açısından önemlidir. "Arabiyye" diye tabir edilen bu ilim dalının bir parçası olarak görülen Nahvin h. I. yüzyıldan itibaren i'râb ve Sarf konularını içine aldığı görülmektedir.⁷

Nahiv ilminin adını aldığı nahiv kelimesi Arapçada (ن ح و) kökünün mastarıdır. Sözlükte kastetmek, yönelmek ve izini takip etmek anlamlarına gelen (ن ح و)⁸ kökünden türeyen nahiv kelimesi de mastar manasıyla beraber cihet, taraf, yol, yön vb. manalara gelmektedir. Nahiv kelimesinin çoğulu ise "أنحاء" ve "نَحْوٌ" kelimeleridir.⁹ Nahiv ilmiyle meşgul olan kimseler için "Nahivci" anlamına gelen "نحوي" kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelimenin çoğulu "نحويون" dur. "Nahivciler" anlamında kullanılan bir diğer kelime ise "نحاة" dır. Bu kelime ise fiilin ismi faili olan "نَحَّ" kelimesinin çoğuludur. Ancak müfret kullanımıyla "نَحَّ" kelimesinin "Nahivci" anlamıyla kullanımı bulunmamaktadır.¹⁰

Kaynaklarda nahiv kelimesinin Nahiv ilmi için terim olarak kullanılmasındaki etkenin Hz. Ali (ö. 40/660) ile Ebu'l-Esved ed-Düelî (ö. 63/683) arasında yaşandığı rivayet edilen bir hadise olduğu anlatılmaktadır. Ebu'l-Esved ed-Düelî, Hz. Ali ile arasında geçen hadiseyi şöyle anlatmaktadır:

Bir gün Hz. Ali'nin yanına geldim ve elinde bir kağıt olduğunu gördüm. Hz. Aliye "Mü'minlerin emîri bu nedir?" diye sorunca Hz. Ali "Arap Dili hakkında düşünüyordum da fark ettim ki -acemleri kastederek- bu kırmızılarn topluma karışmasıyla bir bozulma başladı. Ben de güvenilir bir şekilde müracaat edilebilecek bir şeyler ortaya koymak istedim" dedi ve içinde "kelime; isim, fiil ve harften ibarettir...." yazan kağıdı şöyle diyerek bana uzattı: "أَنْحُ هَذَا النَّحْوُ" "Bu metodu takip et."

⁶ Arap dili gramerine dair zamanımıza ulaşan ilk hacimli eser sayılmaktadır. Daha geniş bilgi ve bu kitabın şerh ve hâşiyeleri için bkz. Kâtib Çelebî, Mustafa b. Abdillâh, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ty., c. II, s. 1426.

⁷ İsmail Durmuş, "Nahiv", *DİA*, c. XXXII, s. 300.

⁸ Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 2005, s. 1337.

⁹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 1337.

¹⁰ Muhammed A'la b. Ali b. Muhammed et-Tehânevî, *Keşşâfu istilâhâtî'l-funûn ve'l-'ulûm*, thk. Ahmed Hasan Besec, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999, s. 1684.

Ebu'l-Esved ed-Düelî hadiseyi uzun uzadıya anlattıktan sonra Nahvin konularını peyderpey yazarken aynı zamanda yazdıklarını Hz. Ali'ye götürerek onun onayına sunduğunu belirtmektedir. Ebu'l-Esved ed-Düelî, bütün konuları bitirdikten sonra Hz. Ali'nin " ما أحسنَ هذا " "Yönelmiş olduğun bu yön ne güzeldir!" dediğini anlatmaktadır.¹¹

Her ilim dalında olduğu gibi Nahivde de birçok farklı tanım göze çarpmaktadır. Özellikle erken dönemde Sarfın da Nahvin içinde değerlendirilmesinin, tanımların çokluğuna olumlu etki yaptığı söylenebilir. Nitekim İbn Cinnî (ö. 393/1002)'ye göre Nahiv; tesniye, cemi, teksir, tasğir, izafet, neseb, terkip gibi i'râba vb. ilişkin değişikliklerde Arap kelimelerinin üslup ve tarzına yönelmek demektir.¹² Ebû Hayyân el-Endelusî (ö. 745/1344)'ye göre ise "Tek başınayken ve terkip halindeyken Arapça kelimelerin hükümlerinin bilinmesidir."¹³ Seyyid Şerif Cürçânî (ö. 816/1413) ise Nahvi "Kendisiyle Arapça terkiplerin hallerinin i'râb, bina vb. yönlerden bilindiği kanunlar ildir." şeklinde tanımlamaktadır.¹⁴ Özet olarak Nahiv ilmiyle Arapça kelimelerin son harflerinin hareketleri yani "i'râb" ve ona bağlı konular bilinmektedir.

Nahiv ilmi ortaya çıkmadan önce Arapça'nın yazılı bir dil kanunu bulunmamaktaydı. Buna rağmen Arapların günlük hayatlarındaki konuşmalarında i'râba dikkat ettiklerini söylemek mümkündür. Bunu sağlayan ise zihinlere yerleşmiş olan ve nesilden nesile intikal eden dil melekesidir. Özellikle Hz. Peygamber'in bi'setine kadar Arap yarımadasının dış etkilerden uzak kalması Arap dilinin saf haliyle mevcudiyetini sürdürmesine olanak tanımıştır. Küçük çaplı ticaret seyahatleri haricinde Araplar bölgenin dışına çıkmazken yabancı unsurlar da bölgeye farklı bir gözle bakarak işgal faaliyetinde bulunmamışlardır. Bunda iklimin elverişsiz olmasının yanında bölgenin üç tarafının sularla çevrili olmasının da etkili olduğu söylenebilir.

İslam'ın Arap yarımadasında hakim olmasından sonra İslam'a davet felsefesiyle başlayan fetih hareketleri Arapları yoğun bir şekilde yabancı unsurlarla karşılaştırmıştır. Fetih hareketlerinin başarılı sonuçlarıyla birlikte Hicâz bölgesi dışına çıkan Araplar, Arap olmayanlarla münasebetten öteye geçip onlarla yeni bir karma toplum meydana getirmişlerdir. Bu toplumda

¹¹ Ebu'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ fî tabakâtî'l-udebâ*, nşr. İbrahim Sâmerrâî, Mektebetu'l-Menâr, Ürdün ty., s. 18; Muhammed et-Tantâvî, *Neş'etü'n-nahvi ve târihu eşheri'n-nuhât*, Dâru'l-Meârif, Kahire ty., s.24.

¹² Ebu'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccar, Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, yy., ty., c. I, s. 34.

¹³ Muhammed b. Yûsuf b. Âlî b. Yûsuf Ebû Hayyân el-Endelusî, *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1993, c. I, s. 106.

¹⁴ Âlî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî, *Kitâbu't-ta'rîfât*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2003, s. 329.

Araplar dominant karaktere sahip olsa da yalnızca etkileyici olarak kalmamışlar aynı zamanda kültürel bakımdan bu milletlerden etkilenmişlerdir. Bu etkinin zamanla Arapların dillerindeki fesahate nüfuz etmesi, yeni doğan çocuklarda Nahvî melekeyi zayıflatmıştır. Buna ilaveten yeni müslüman olan acemlerin de kuralsız bir şekilde Arapçayı öğrenmesi, günlük konuşma dilinde ve hatta Kur'ân tilâvetinde "lahn"ın¹⁵ yaygınlık kazanarak toplumda artmasına yol açmıştır.¹⁶

Dillerin yaşayan birer organizma gibi olduğu gerçeğinden yola çıkarak her dilin zaman içerisinde değiştiği, yenilendiği hatta çoğu zaman konuşanlarıyla beraber tarih sahnesinden çekildiği gözlemlenmiştir. Özellikle devletlerin güçlenip zayıflamasına bağlı olarak kültür alışverişi sonucunda dillerin de kelime alışverişi, bir realitedir. Bu etkileşimle dillerin uzun yıllar içerisinde değişime uğramaları tabii bir sonuç olarak görülmektedir. Hal böyleyken Arapçanın diğer dillerden farklı olarak günümüze kadar omurgasını sağlam bir şekilde korumuş olduğu görülmektedir. Bunu sağlayan bir çok faktör sayılabilir. Bunların en önemlisi ise dinî olanıdır. Nitekim İslam'ın iki temel unsuru olan Kur'ân metnini ve Hadisleri hem lafız hem de anlam olarak yabancı unsurların etkilerinden koruma kaygısı, Nahvin oluşumuna büyük katkı sağlamıştır.¹⁷ Öte yandan Kur'ân'ın nüzulü tamamlandıktan sonra İslâmî ilimlerin teşekkül süreci başlamıştır. Bunlardan Kelam, Fıkıh, Tasavvuf, Tefsir, Hadis, vb. ilimlerin oluşumları ve sağlıklı bir şekilde gelişmeleri doğrudan dil ile ilintilidir. Âyet ve hadislerin üzerine kurulu olan bu ilimlerin mütehasısları öncelikle Arap dilinin sağlam bir zemine oturması gereğine inanmışlar ve bu saikle dilin kaidelerini belirlemeye çalışmışlardır.

Dil üzerine yapılan çalışmaların ilk nüvelerini dilde yapılan hatalara karşı gösterilen tavır oluşturmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber, huzurunda lahn yaparak konuşan bir kimseye "أرشدوا" "Kardeşinizi irşad ediniz. Zira o, yanılmıştır." buyurarak ashabdan lahn yaparak konuşan kimsenin düzeltilmesini istemiştir.¹⁸ Hz. Ebu Bekir de (ö. 13/634) bu uyarıdan etkilenmiş olacak ki lahn yapmaktansa kelimeyi tamamen düşürmenin daha iyi olduğunu

¹⁵ Dilde veya kıraatte yanlışlık yapmak anlamına gelen "lahn" için bkz. Abdurrahman Çetin, "Lahn", *DİA*, c. XXVII, s. 55.

¹⁶ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-II Sadru'l-İslam Dönemi*, Fenomen yay., Erzurum 2009, s. 23.

¹⁷ Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, Dâru'l-Meârif, Kahire ty., s. 11.

¹⁸ Süleymân b. Ahmed Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, nşr. Hamdi Abulmecîd es-Selefî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ty., c. VI, s. 35, h.n. 5437; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, c. II, s. 8; et-Tantâvî, *Neş'etü'n-nahiv*, s.16; Mustafa Sadık er-Râfî, *Târîhu âdâbi'l-Arab*, Mektebetu'l-Îmân, yy., ty., c. I, s.203.

belirtmiştir.¹⁹ Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir'in bu ifadelerine rağmen Asr-ı Saadette tek tük görülen lahn örneklerinin artarak devam ettiği ifade edilebilir.

Benzer bir uyarının Hz. Ömer (ö. 23/644) tarafından da yapıldığı görülmektedir. Bir gün Hz. Ömer ok atma talimi yapan bir topluluğun yanından geçmektedir. Talim yapanların isabetsizliklerini görünce "Atıcılığınız ne kötüymüş!" der. Onlar da "إنا قوم متعلمين" "Biz öğrenmekte olan bir topluluğuz" derler. Bunun üzerine Hz. Ömer "Bana göre dilinizdeki hata okçuluğunuzun kötü olmasından daha ağırdır." der.²⁰ Hz. Ömer'in merfu konumdaki bir kelimenin raf haliyle "متعلمون" şeklinde söylenmemesine kızarak böyle bir uyarıda bulunduğu anlaşılmaktadır.

Günlük hayatta nadiren karşılaşılan dil hatalarına ilerleyen zamanlarda kıraatte de rastlanması Nahvin ortaya çıkışını hızlandırmıştır. Özellikle bazılarında Hz. Ömer, bazılarında Hz. Ali, bazılarında da Ebu'l-Esved ed-Düelî'ye isnat edilerek anlatılan ve merkezinde "أن الله بريء أن الله بريء" "Allah ve Resûlü, Allah'a ortak koşanlardan uzaktır."²¹ ayeti bulunan rivayet bu noktada önem arz etmektedir.²² Anlaşılmaktadır ki "رسول" kelimesinin "المشركين" kelimesine atfedilerek mecrur olarak okunması Nahvin oluşumu sürecinde önemli bir kilometre taşıdır. Nitekim böyle bir okuyuşun İslam dininin Kur'ân ile tesis etmeye çalıştığı temel akidelere taban tabana zıt olduğu açıktır.

Nahvin kurucusu olarak bazı kaynaklarda Hz. Ali'nin ismi geçmektedir. İbnu'l-Enbârî *Nuzhetu'l-elibbâ fî tabakâti'l-udebâ* isimli eserinde Nahvin kurucusu olarak Hz. Ali'yi işaret etmektedir. Ona göre Nahvi vaz eden, kaidelerini belirleyen ve sınırlarını çizen kişi Hz. Ali'dir.²³ Ancak Hz. Ali'nin bir takım Nahvî bilgileri kaydedip bunları Ebu'l-Esved ed-Düelî'ye vermesi, Nahvi kurmasından daha ziyade bir teşvik anlamı taşımaktadır.²⁴ Kaldı ki bazı dilciler Hz. Ali'nin çalkantılı halifelik süresi boyunca bu tip ilmi konularla ilgilenemeyecek kadar meşgul olduğunu belirtip Hz. Ali ile ilgili anlatılan rivayetlere şüphe ile yaklaşmaktadırlar.²⁵ Üstelik bazı

¹⁹ er-Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-Arab*, c. I, s. 202.

²⁰ et-Tantâvî, *Neş'etü'n-nahiv*, s. 16; er-Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-Arab*, c. I, s. 202.

²¹ et-Tevbe 9/2.

²² İbn Cinnî, *el-Hasâis*, c. II, s. 8; İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ*, s. 19-20.

²³ İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ*, s.19-20.

²⁴ Soner Gündüzöz, "Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine", *OMÜİF Dergisi*, 1 (1997), s. 289.

²⁵ Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, Dâru'l-Meârif, Kahire, ty., s. 14.

rivayetlerde Hz. Ali'yi yönlendirenin de Hz. Muâviye (ö. 60/680) olduğunun anlatılması²⁶ bu meselenin de tarafgirliğin bir malzemesi olarak kullanılmış olabileceği şüphesini uyandırmaktadır. Ebu'l-Esved'le ilgili rivayetlerin çokluğu da bu şüpheleri belli bir ölçüye kadar makul göstermektedir.

Arap Dili alanında uzmanlaşmış araştırmacıların Nahvin kurucusuna yönelik yaygın kanaati ise Ebu'l-Esved ed-Düelî'yi işaret etmektedir.²⁷ Özellikle Hz. Ali'nin direktifiyle Nahiv kaideleri üzerine ilk çalışmaları yapmış olması, isminin Nahvin kurucusu olarak ön plana çıkmasında etkili olmuştur. Ebu'l-Esved ed-Düelî'yi bu çalışmaları yapmasını teşvik edici olarak rivayetlerde Hz. Ali ile birlikte Hz. Ömer ve dönemin Basra valisi Ziyad b. Ebîh (ö. 53/672)'in de ismi geçmektedir.²⁸

Nahiv ilmi üzerine yapılan ilk çalışmanın yanlış okumalara bağlı olarak Kur'ân'ın harekelendirilmesi olduğu kabul edilebilir. Kaynaklarda Ebu'l-Esved'in, hatalı okumaların önüne geçmek amacıyla Kur'ân'ı harekelemeye çalıştığı anlatılmaktadır. İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Esved'in Ziyad b. Ebîh tarafından gönderilen katiplerden birini seçtiğini ifade ettikten sonra bu katibe Kur'ân'ın harekelendirilmesinde dikkat etmesi gereken hususları anlatırken yaptığı konuşmayı Ebu'l-Esved'in dilinden şöyle aktarmaktadır;

"Yanına mushafı ve bir de mürekkep renginden farklı bir boya al. Ben dudaklarımı açtığım zaman harfin üzerine bir nokta koy. Yumduğum zaman harfin yanına bir nokta koy. Dudaklarımı yaydığım zaman da harfin altına bir nokta koy. Eğer harekelerden sonra gunne yaparsam bu durumda da iki nokta koy."²⁹

Ebu'l-Esved'in Kur'ân'ı harekelemesinden sonra Nahiv ilmine ait bazı konuları derli toplu olarak ele aldığı rivayet edilmektedir. Ebu'l-Esved'den sonra ondan bu ilmi alıp onun çalışmalarını ilerletenler arasında Nasr b. Âsım el-Leysî (ö. 89/707), Abdurrahmân b. Hurmuz (ö. 117/735), Yahyâ b. Ya'mer (ö. 129/746), Anbesetu'l-Fîl (ö. 100/718) ve Meymûn el-Ekran gibi ilk dönem dilcileri bulunmaktadır.³⁰

Ebu'l-Esved'in dil çalışmalarını Basra'da yapması bu bölgede bir birikim oluşmasını sağlamıştır. Basra'nın asıl itibariyle yabancılarla Arapların en yoğun olarak karşılaştığı bölgelerin

²⁶ Ahmet b. Mustafa Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fî mevzûati'l-ulûm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985, c. I, s. 142.

²⁷ Durmuş, "Nahiv", c. XXXII, s. 300.

²⁸ et-Tantâvî, *Neş'etü'n-nahiv*, s. 24-26; Muhammed b. İshâk İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Dâru'l-Marife, Beyrut ty., s. 60.

²⁹ İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ*, s. 20.

³⁰ Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Suyûtî, *el-Muzhir fî ulûmil'l-luğa ve envâihâ*, nşr. Muhammed Ahmed vd., *el-Mektebetu'l-Asriyye*, Beyrut 1406/1986, II, 398; Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, s. 16.

başında gelmesi lahnın Basra'da daha çabuk yayıldığını göstermektedir.³¹ Lahnın yayılmaya başlamasıyla birlikte Basra'da başlayan dilin kural ve kaidelerini belirleme çalışmaları yıllar içerisinde bu bölgede dil sahasında ciddi bir birikim meydana getirmiştir. Araplarla sonradan müslüman olanlar arasında bir sınır vazifesi gören Basra'daki bu birikim ondan yaklaşık bir asır sonra Kûfe'de dil çalışmalarının başlamasıyla ekol halini almıştır.

Basra ekolünün en önemli özelliği bazı panayırların Basra'da düzenlenmesiyle buraya gelen bedevîlerin dillerindeki fasih Arap lehçesini esas alıp kuralları bu lehçeye göre belirlemesi ve belirlenen bu kurallara uymayan şaz kullanımlar için farklı bir kural koymamasıdır. Basra'nın bir diğer önemli özelliği ise Kays ve Temîm gibi fasih Arap kabilelerine ev sahipliği yapıyor olmasıdır.³²

Bu ekolün ilk temsilcileri Ebu'l-Esved, Îsâ b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/766), Ahfeş el-Ekber (ö. 177/793) ve Yunus b. Habîb (ö. 182/798)'tir. Bu ilk temsilcilerin akabinde ise, *Kitâbu'l-ayn*'in³³ yazarı Halil b. Ahmed el-Ferâhidî (ö. 175/791) ve ondan sonra ise talebesi ve aynı zamanda zamanımıza ulaşan ilk Arapça gramer eseri *el-Kitab* yazarı olan Sîbeveyhi (ö. 180/796) gelmektedir. Sîbeveyhi'den sonra bu ekol mensubu âlimler arasında Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830), Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ (ö. 209/824), Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 215/830), Ebû Saîd el-Asmaî (ö. 216/831), Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), Ebû Osmân el-Mâzinî (ö. 249/863), Ebû Abbâs el-Muberrred (ö. 286/900) ve İbn Dureyd (ö. 321/933) sayılabilir.³⁴

Basra'da başlayan dil çalışmaları burada, bölgenin coğrafi ve sosyolojik özelliklerinden de etkilenecek kendine özgü bir ekol oluşturmuştur. Bu bölgede yetişen dil bilginlerinin zaman içerisinde farklı merkezlere dağılması Basra ekolüne karşı diğer mekteplerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle Basra'da yetişen Ebû Ca'fer er-Ruâsî (ö. 187/802), Züheyr b. Meymûn el-Furkubî (ö. 155/772), Abdurrahmân et-Temîmî (ö. 164/781) gibi dil bilginleri Kûfe ekolünün ilk temsilcileri arasında sayılmaktadır.³⁵

H. II. asrın ortalarından itibaren oluşmaya başladığı ifade edilen Kûfe ekolü Nahiv ilminin gelişme döneminde Basra ekolüne eşlik etmiştir. Özellikle Basralı dilcilerle yapılan

³¹ Durmuş, "Nahiv", c. XXXII, s. 301.

³² Hulusi Kılıç, "Basriyyûn", *DİA*, c. V, s. 118.

³³ Halil b. Ahmed tarafından ilk defa alfabetik dizin esasına dayanarak oluşturulan bu sözlük, Arap lügatçiliği bakımından bir dönüm noktası sayılmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. Kenan Demirayak - M. Sadi Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, AÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi yay., Erzurum 1994, s. 123.

³⁴ Ebû Bekr Muhammed b. Hasen ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm, Dâru'l-Meârif, Mısır ty., s.21; Abduh er-Râcihî, *Durûs fî mezâhibi'n-nahviyye*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 1980, s. 11; Kılıç, "Basriyyûn", c. V, s. 118.

³⁵ ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn*, s. 125

münazaralar Nahiv ilminin gelişmesine katkı sunarken öte yandan Kûfe ekolünün de ayırıcı özelliklerini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda ilk ayrışmaların terimlerde meydana geldiği görülmektedir. Mesela Basralılar "munsarif" derken Kûfeliler "mecrî" terimini kullanmışlardır. Benzer şekilde Basralıların "cer" ve "zarf" terimlerine karşılık olarak da "hafd" ve "sıfat" kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir.³⁶

Kûfe ekolünün de Basralılar gibi kural ve kaidelerde bedevî arapların ifadelerini esas aldıkları ifade edilmektedir. Ne var ki Kûfe ekolü Basralıların, kural belirlemede yaygın kullanım şartını benimsemeyip şaz ve nadir kullanımları da kural ve kaidelere esas yapmışlardır.³⁷

Yukarıda zikredilenler dışında Kûfe ekolünün ilk temsilcileri arasında Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/804) Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822), İbn-i Keysân (ö. 299/911), Muhammed b. Sa'dân ed-Darîr (231/845), Ahmed b. Yahyâ Sa'leb (ö. 291/903), Niftaveyh (ö. 323/934), Ebû Bekr el-Enbârî (ö. 328/939) gibi dil bilginleri sayılmaktadır.³⁸

Nahvin oluşumu ve gelişimini gerçekleştiren bu iki ekol dışında zamanla ortaya çıkan diğer ekollerden de söz etmek mümkündür. Nitekim siyasi olaylar neticesinde dil alimleri h. III. asrın sonlarına doğru Bağdat'a göç edip çalışmalarına burada devam ederek bu bölgede yeni bir ekolün sinyalinini vermeye başlamışlardır.³⁹

Bağdat ekolünün özelliği, gramere ait farklı görüşler arasında tercih yapmasıdır. H. III. asrın sonlarına kadar Basra ve Kûfe ekolü, farklı görüşler benimseyerek zengin bir literatür oluşturmuşlardır. Bağdat ekolünün temsilcileri de bu iki ekolün görüşleri arasında tercih yaparak kendi üsluplarını geliştirmişlerdir. Özellikle Kûfeliler kadar mütesahil ve Basralılar kadar da katı olmamaları onları bir ekol haline getirmiştir.⁴⁰ Bağdat ekolü içerisinde Basra ekolünün görüşlerini tercih edenler olduğu gibi Kûfe ekolünün görüşlerini de tercih edenler bulunmaktadır. İbn-i Keysân, İbnü'l-Hayyât (ö. 320/932) ve İbnü's-Şukayr (ö. 315/927) gibi âlimlerin daha çok Kûfe ekolünü benimsedikleri görülmüştür. Basra ekolünü tercih edenler arasında ise ez-Zeccâcî (337/949), Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987) ve İbn Cinnî (ö. 392/1001) gibi dil bilginleri sayılabilir.⁴¹

³⁶ Durmuş, "Nahiv", c. XXXII, s. 304.

³⁷ Kılıç, "Basriyyûn", c. V, s. 118.

³⁸ Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, s. 153 vd.

³⁹ Durmuş, "Nahiv", XXXII, 301.

⁴⁰ Muhsin Karabudak, *Bağdat Dil Ekolü ve Başlıca Temsilcileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), CÜ. SBE., Sivas 2010, s. 77.

⁴¹ Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, s. 245 vd.

Arap dili grameri oluşumunun tamamlanmasıyla birlikte başlayan görüşler arasında tercihte bulunma safhası bir diğer ekol olan Endülüs ekolünü meydana getirmiştir. Fetihlerle birlikte Avrupa'ya taşınan dil çalışmaları h. II. asırdan itibaren Endülüs'te yeni bir Nahiv ekolünün filizlenmesini ve h. VI. asırda da bu ekolün kimlik kazanmasını sağlamıştır. Bu bölgede yapılan çalışmalarda üç farklı dil okulunun görüşlerinden tercihte bulunmanın yanı sıra yeni fikir ve içtihatlar da olduğu görülmektedir.⁴²

Endülüs ekolünün ilk temsilcisi olarak Endülüs'ü Nahiv ile tanıştırdığı ifade edilen Cudî b. Osman el-Mevrurî (ö. 198/813)'nin ismi anılmaktadır. Ekolün diğer önemli simaları arasında Muhammed b. Yahya er-Rabâhî (ö. 353/964), Ebû Alî el-Kâlî (ö. 356/967), Ebû Bekr İbnu'l-Kûtiyye (ö. 367/978), Muhammed b. Hasan ez-Zubeydî (ö. 379/989), İbnu'l-Bâziş (ö. 528/1134), İbn Usfür (ö. 669/1271), İbn Mâlik (ö. 672 /1274) ve Ebu Hayyan el-Endelusî (ö. 745/1345) yer almaktadır.⁴³

Arap dili ekollerini konu edinen kitaplarda bir diğer ekol olarak Mısır'ın adı geçmektedir. Mısır'da Nahvin öncü ismi el-Velîd b. Muhammed et-Temîmî (ö. 263 /877)'dir. Ondan sonra Mısır ekolünün en önemli isimleri İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249), İbn Hişâm (ö. 761/1360) ve es-Suyûtî (ö. 911/1505)'dir.

Sarf İlmi

Fetihlerle birlikte yayılmaya başlayan lahn problemi bu dönemde sadece Nahvî değil aynı zamanda Sarfî yetkinliğin de yetersiz oluşunun bir göstergesidir. Yapılan dil hataları içerisinde günümüzdeki kapsamıyla Nahvi ilgilendiren konular olduğu kadar Sarfın da konuları bulunmaktadır. O halde Kur'ân ve hadisleri lahtan korumak için başlayan dil çalışmalarının Nahivle birlikte Sarfın da oluşumuna zemin hazırladığı söylenebilir. Bu bakımdan ilk dönemlerde Nahiv ilminin oluşumu ve ekolleşmesi aslında Sarf ilminin de bu safhalarını ifade etmektedir.

Sarf ilminin adını aldığı kelime Arapça (ص ر ف) kökünden türemiş olan "الصرف" kelimesidir. Sözlükte mastar olarak döndürmek, çevirmek, altını gümüşle değiştirmek gibi

⁴² Abuzer Sarp, *Arap Grameri Tarihinde Endülüs Ekolü ve İbn Madâ*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), SDÜ. SBE., Isparta 2015, s. 33-35.

⁴³ Sarp, *Arap Grameri Tarihinde Endülüs Ekolü ve İbn Madâ*, s. 35 vd.

anamlara gelen "sarf" kelimesi, isim olarak ise tövbe, vezin, farz, nafile gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁴

İlk dönemlerde uzun süre "tasrif" olarak adlandırılan Sarf ilminin ilk tarifi kaynaklara göre Sîbeveyhi tarafından yapılmıştır.⁴⁵ Bu dönemlerde yapılan tarifler bir kenara koyulacak olursa Sarf "bir aslın, ifadesi ancak onlarla mümkün olan bir çok farklı forma sokulmasıdır."⁴⁶ şeklinde tanımlanabilir.

Sarf ilmi cümleden bağımsız olarak bir kelimenin siğasındaki dönüşümleri konu edinmektedir. Mebni olmaları sebebiyle bir siğada sabit kalmaları harfleri Sarfın konusu olmaktan çıkarmaktadır. Aynı şekilde sesler, mebni isimler, camit fiiller ve yabancı dillerden giren isimler de harflere hamledilerek Sarfın alanının dışına çıkarılmıştır. Buna göre Sarf ilminin konusu mutasarrıf fiiller ve murep isimlerdir.⁴⁷

Günümüze ulaşan ilk Sarf kitabı Ebû Osmân el-Mâzinî'nin *el-Kitab*'ın Sarfla ilgili bölümlerini derlediği *et-Tasrif* isimli kitabıdır. Bu kitapta Sarfın konuları bölüm bölüm verilmiştir. Bu bölümler ise aşağıdaki şekilde özetlenebilir;

- Yalın isimlerle mücerret ve mezit fiillerin yapıları
- Ziyade harfler
- İ'lal
- İbdal
- Dilsel mukayese⁴⁸

Günümüzde Sarf ilminin konu başlıklarının da genel olarak şu şekilde sıralandığını söylemek mümkündür;

- Mücerret ve mezit fiillerin, isimlerin ve müştakların yapıları
- İ'lâl
- İbdâl
- Ziyâde
- Dilsel kıyas
- İdğam⁴⁹

⁴⁴ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitabu'l-ayn*, thk. Abdulhamid Hindâvî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, c. II, s. 391; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 826

⁴⁵ Tarif için bkz. Ebû Bîşr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî Sîbeveyhi, *Kitabu Sîbeveyhi*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetu'l-Hancı, Kahire 1988, c. IV, s. 242.

⁴⁶ Hasan Hindâvî, *Menhecu's-sarfiyyîn ve mezâhibuhum*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1409/1989, s. 15

⁴⁷ Hindâvî, *Menhecu's-sarfiyyîn*, s. 35.

⁴⁸ Hindâvî, *Menhecu's-sarfiyyîn*, s. 41 vd.

BİRİNCİ BÖLÜM

SARF İLMİ AÇISINDAN İSM-İ TAFDİL

1.1. Tanımı

İsm-i tafdîl terimini oluşturan kelimelerden ilki olan isim kelimesi sözlükte bir şeye delalet eden lafız⁵⁰ başka bir deyişle ayırt edilebilmesi için cevher veya araza tayin edilen lafız⁵¹ manasına gelmektedir. Kitabu'l-ayn'da ismin (س م و) kökünden türeyip aslının sümuv olduğu, başındaki elifin zait, sonundaki vavın ise hazfolduğu geçmektedir.⁵² İsm'in esmâ ve esâmî şeklinde iki çoğulu bulunmaktadır.⁵³

Alamet, ad, nam, lakap, ünvan, ün, itibar vb. anlamlara gelen⁵⁴ isim kelimesinin etimolojisine yönelik serdedilen düşünceler Kûfe ve Basra ekolleri arasındaki ayrımı derinleştiren bir görüş farklılığı halini almıştır. İsm'in kökenine dair belli başlı iki görüş bulunmaktadır. Buna göre isim "سمة" kökünden veya "سمو" kökünden türetilmiştir. "Sime" kelimesi sözlükte damgalamak manasını ifade etmektedir. İsm'in "sime" kelimesinden türediğini kabul eden Kûfilere göre isim, delalet ettiği kelime için alamettir.⁵⁵ "Sumuv" kelimesi ise yükselmek anlamına gelmektedir. Buna göre altındaki manaya delalet ettiği düşünülerek ismin mananın üstünde olduğu kastedilmektedir. İsm'in sumuvdan türediğini savunan Basrîler bu tezlerini dilsel delillerle de teyit etmişlerdir. Her iki ekol de ismin başındaki elifin bedel olduğunu kabul etmiştir. Kûfeliler baştaki illet harfinin yerine elifin getirildiğini savunurken Basralılar ise sondaki illet harfinin yerine elifin getirildiğini ifade ederek çok bilinen bazı örneklerle istidlalde bulunurlar. Buna göre Arapçada baştaki asli harfin hazfedilmesi durumunda sona bir harf eklenir. Mesela "وَعْدَا" mastarının "عِدَّة" şekline dönüşmesi gibi. Sondaki asli harfin

⁴⁹ Hindâvî, *Menhecu's-sarfiyyîn*, s. 41 vd.

⁵⁰ et-Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâtî'l-funûn*, s. 181.

⁵¹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 1296.

⁵² Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitabu'l-ayn*, c. II, s. 281.

⁵³ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1296.

⁵⁴ Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mûkerrem b. Ali b. Ahmed İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut h.1300, c. XIV, s. 401; Mutçalı, Serdar, *Arapça Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 2012, s.449.

⁵⁵ Muvaffakuddîn Ebu'l-Bekâ b. Ali b. Ya'îş el-Mevsîlî, *Şerhu'l-Mufasssal*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001, c. I, s. 83; İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâilî'l-hilâf beyne'n-nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2007, s. 8.

düşmesi durumunda ise başa bir harf eklenir. Mesela "بنو" kelimesinin "ابن" olması gibi.⁵⁶ O halde ismin başındaki elifin bedel harfi olduğu kabulünden yola çıkılırsa sümuv kökünden türemiş olması daha uygun görünmektedir.

Ayrıca tasğirinin "وسيم" değil de "سمي" şeklinde gelmesi, "onu ismiyle çağırdım" manasına gelen ifal babındaki fiilin "أوسمته" değil de "سميته" şeklinde gelmesi ve cemi teksirinin "أوسام" değil de "أسماء" şeklinde gelmesi Basrîlerin tezini doğrular niteliktedir.⁵⁷

Dil bilgisi açısından isim, hemen hemen bütün Arapça dil kitaplarındaki tarifiyle üç zamandan birini ifade etmeksizin içindeki manaya delalet eden kelimedir. Üç zamandan birini ifade etmemesiyle diğer kelimeler olan fiilden, içindeki manaya delalet etmesiyle de harften ayrılmaktadır.⁵⁸

İsm-i tafdîl ter kibinin ikinci kelimesi olan tafdîl kelimesi (ف ض ل) kökünden türetilmektedir. Arapçada (ف ض ل) kökü eksikliğin zıttı olan fazlalık anlamına gelmektedir.⁵⁹ Bu kökün tefîl babının mastarı olarak gelen tafdîl kelimesi ise sözlükte tercih etmek, yeğlemek, bir şeyi diğerinden üstün görmek gibi manalara gelmektedir.⁶⁰

İsm-i tafdîl olarak kullandığımız terimin orijinali, bir izafet ter kibi olan "اسم التفصيل" "ismu't-tafdîl" veya "اسم تفصيل" "ismu tafdîl"dir. Diğer Arapça izafet örneklerinin uğradığı tahfîfe uğrayıp ism-i tafdîl şeklini almıştır.

Nahiv kitaplarında ism-i tafdîl yerine zaman zaman "ef'alu't-tafdîl" adlandırması da kullanılmıştır. Bu adlandırma ile ism-i tafdîlin tek olan veznine vurgu yapılmaktadır. "Ef'alu't-tafdîl" adlandırması ile ilgili olarak "خير" ve "شر" gibi ism-i tafdîl örneklerini kapsamadığı eleştirilerine bu örneklerin takdirene ef'alu vezninde olmalarıyla cevap verilmektedir.⁶¹

⁵⁶ İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf fî mesâilî'l-hilâf*, s. 10.

⁵⁷ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, c. I, s. 83.

⁵⁸ Nûruddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî Molla Câmî, *el-Fevâidu'z-ziyâiyye*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul ty., s.9.

⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, XI, 524.

⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, XI, 524; Mutçalı, *Arapça Türkçe Sözlük*, s.705

⁶¹ Muhammed b. Ali es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân alâ şerhi'l-Eşmûnî alâ elfiyyeti İbni Mâlik*, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd, el-Mektebetu't-Tevfîkiyye, yy. ty., c. III, s. 62.

İsm-i tafdîl veya ef'alu't-tafdîl ter kibine yönelik bir diğ er eleştiri ise tafdîl kelimesinin olumsuz anlam içeren "أجهل" ve "أبخل" gibi örnekleri kapsamayacağına yönelik iddialardır. Buna göre daha cimri veya daha cahil gibi vasıflamalar tafdîl de ğ il, olsa olsa tenkıs olur. Ancak bu terkipteki tafdîl kelimesinin sadece olumlu vasıflarda de ğ il aynı zamanda olumsuz vasıflardaki üstünlüğü de kapsadığı görülmektedir. Zira bu tafdîl, mutlak üstünlük manasını ifade etmektedir.⁶²

Arap dilinin en temel kaynağı kabul edilen Sîbeveyhi'nin *el-Kitab* isimli eserinde ism-i tafdîlin bir konu bütünlüğü içerisinde incelenmediğı farklı konular içerisinde kısım kısım ele alındığı görülmüştür. Daha da ötesi mesela "müştak olan isimlerin müştak olmayan isimler gibi kullanılması" babında ism-i tafdîl konusuna kısmen değ inilmiş ancak terim olarak ne ism-i tafdîl ne de "efalu't-tafdîl" ibaresi yer almıştır.⁶³ Benzer bir durum ism-i tafdîlin gayr-ı munsarıflık konusu işlenirken görülmektedir. Konu başlığının "هذا باب أفعال منك" diye atılması ve içerikte "efalu mink" ten öte ism-i tafdîle yönelik ıstılahî bir ifadenin bulunmaması⁶⁴ ism-i tafdîlin aslında kısım kısım ve farklı konular içerisinde yeri geldikçe anlatılmasının sebebine yönelik bir ipucu kabul edilebilir. Bu dönemde ism-i tafdîlin ismi fail, ismi mef'ul ve sıfat-ı müşebbehe gibi henüz bir ıstılah halini almadığı anlaşılmaktadır. Böylesi bir durumda ism-i tafdîlin bir konu bütünlüğü içerisinde işlenmesi ve tanımına yer verilmesi bittabi pek mümkün de ğ ildir.

el-Kitab'dan sonra en muteber kaynaklardan olan el-Mubberred'in⁶⁵ *el-Muktedab*'ı da bu noktada *el-Kitab* ile paralellik arz etmektedir. Vefat tarihleri arasında bir asırlık fark olmakla birlikte ism-i tafdîlin terimleşmesi açısından bir fark görülmemektedir. İlâveten el-Mubberred'in *el-Muktedab*'ı yazım üslubunun *el-Kitab*'daki üsluba yakın olmasının, ism-i tafdîlin işlenişine yeni bir ivme kazandırmadığı söylenebilir.

Araştırmalara göre ism-i tafdîlin tanımına rastlamak için h. VII. asra kadar beklemek gerekecektir. Günümüze kadar medreselerde okutulan *el-Kâfiye* isimli eserinde İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249) ism-i tafdîli "ما اشتق من فعل لموصوف بزيادة على غيره" "benzerleri üzerine üstünlüğü olmakla

⁶² es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, c. III, s. 62.

⁶³ Sîbeveyhi, *Kitabu Sîbeveyhi*, c. II, s. 24 vd.

⁶⁴ Sîbeveyhi, *Kitabu Sîbeveyhi*, c. III, s. 202 vd.

⁶⁵ Asıl adı Muhammed b. Yezid el-Ezdi'dir. Hocası Ebu Osman el-Mazinî zekası ve illetleri kavramadaki yeteneğı sebebiyle ona "Muberrid" lakabını vermiş ancak muhalifleri bu lakabı de ğ iştirerek "Mubberred" yapmışlardır. Bkz. Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, s.123.

vasıflanan varlık için fiilden türetilen kelime" şeklinde tanımlamıştır.⁶⁶ Seyyid Şerif Cürcânî (ö. 816/1413) de *et-Tarîfât* isimli eserinde aynı tanımı kullanmıştır.⁶⁷ *el-Kâfiye* şarihlerinden er-Radî el-Esterâbâdî (ö. 688/1289?) bu tarifi ism-i tafdîl olmayan fazıl,⁶⁸ zait⁶⁹ ve galip⁷⁰ gibi kelimeleri de kuşattığını belirterek yeni bir tanım yapmıştır. Ona göre ism-i tafdîl, üstünlük sahibinin, türemiş olduğu fiilde diğerlerine üstünlüğünü ifade etmek için ef'alu vezninde türetilen kelimedir.⁷¹

İbn Hişam (ö. 761/1360)'ın Katru'n-Neda isimli eserinde ism-i tafdîl, "ortaklığa ve üstünlüğe delalet eden sıfat" şeklinde tanımlanmaktadır. İbn Hişam aynı esere yapmış olduğu şerhinde ism-i tafdîl konusunu fiil gibi amel eden müştak isimlerin yedincisi olarak ele almıştır.⁷² İbn Hişam burada ism-i tafdîli tarif ederken İbnu'l-Hâcib gibi üstünlük diye tercüme edilen "ziyade" kelimesine ilaveten ortaklık diye tercüme edilen "müşarake" kelimesini kullanmıştır. Bu iki tanımın kendilerinden sonra yapılan ism-i tafdîl tanımlarını büyük oranda etkilediği anlaşılmaktadır.

Tehânevî (ö. 1158/1745?), İbnu'l-Hâcib'in tarifini aynen kullanmış ve tarifi açıklamasını şu şekilde yapmıştır;

"İsm-i tafdîl Nahivcilere göre benzerleri üzerine üstünlüğü olmakla vasıflanan varlık için fiilden türetilen isimdir. "Türetilen isim" ifadesi bütün müştakları kapsamaktadır. "Vasıflanan" ifadesi ile ismi zaman, ismi mekan ve ismi alet tanımının kapsamından çıkmaktadır. Çünkü vasıflanan şey ile kastedilen belirsiz bir zattır. Halbuki bu isimlerde belirsizlik yoktur. "Benzerleri üzerine üstünlük" ifadesi ile de ismi fail, ismi mef'ul ve sıfat-ı müşebbehe çıkmaktadır. Mübalağa sığası hakkında ise bir şüphe ortaya çıkmaz. Çünkü bu sığa her ne kadar ziyadeye delalet etse de onunla benzerleri üzerine bir ziyade kastedilmemektedir."⁷³

⁶⁶ Ebû Amr Cemâluddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus İbnu'l-Hâcib, *Kâfiye*, Mektebetu'l-Bușrâ, Karaçi 2008, s. 145.

⁶⁷ el-Curcânî, *Kitâbu't- ta'rîfât*, s. 82.

⁶⁸ Fazıl kelimesi, فضل / فاضل kökünden türemiş ismi faildir. Kalan, artan manalarının yanında fazla, üstün gibi manaları ihtiva etmektedir.

⁶⁹ Zait kelimesi, زاد / زيادة kökünden türemiş ismi faildir. Artan, çoğalan, aşan, geçen gibi manaların yanı sıra ilave, fazladan, ekstra gibi manaları da hazidir.

⁷⁰ Galip kelimesi, غلب / غلبة kökünden türemiş ismi faildir. Galip, kazanan anlamlarıyla beraber baskın, çoğunluk ve ekseriyet manalarını ifade etmektedir.

⁷¹ Radiyyuddîn Muhammed b. el-Hasen er-Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî li kafiyyeti İbni'l-Hâcib*, thk. Yahya Beşir Mısıri, İmam Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi Yayınları, Riyad ty., s.765.

⁷² Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişam el-Ensârî el-Mısıri, *Şerhu katru'n-neda ve bellu's-sada*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1998, s. 306.

⁷³ et-Tehânevî, *Keşşafu ıstılâhâtı'l-funûn*, s. 190.

Son dönem Arap dilcilerinden Ahmed el-Hamlâvî (ö. 1315/1896)'ye göre "iki şeyin bir sıfatta müşterek olduğuna ve onlardan birinin diğerine bu sıfatta üstünlük sağladığına delalet etmesi için mastardan alınan isimdir."⁷⁴ Benzer tarifler muasır Arap dilcilerinde de küçük farklarla görülmektedir.⁷⁵

İbni Malik'in *el-Elfiyye*'sine İbn Akîl tarafından yapılan şerhe yazdığı haşiyeyle meşhur olan yakın dönem dilcilerinden Hudarî (ö. 1927)'ye göre ise ism-i tafdîl "takdirenden de olsa ef'alu vezninde gelen ve fiilin aslı itibariyle sahibinin üstünlüğüne delalet eden vasıftır."⁷⁶ Hudarî ism-i tafdîli bu şekilde tanımladıktan sonra şu açıklamalarda bulunmuştur;

"Vasıf kelimesi ism-i tafdîlin cinsini belirtmektedir. Ef'alu vezninde demekle bu vezinde olmayan ismi fail, taaccüb sığaları tarif dışında kalmıştır. Üstünlüğe delalet eden demekle de bu vezinde gelen ancak tafdîl ifade etmeyen vasıflar tarif dışında kalmaktadır. Takdirenden kaydı ile de "خير" ve "شر" kelimeleri tanıma dahil olmuşlardır. Çünkü bu kelimelerin asılları ef'alu sığasındadır."⁷⁷

Yukarıda nakledilen tanımlamalardan ism-i tafdîlle alakalı olarak şu hususlar zikredilebilir:

- İsm-i tafdîlin tek bir sığası bulunmaktadır. O da ef'alu sığasıdır.
- İsm-i tafdîl müştak isimlerdendir.
- İsm-i tafdîl iki şeyin bir manada ortak olduğuna delalet etmektedir.
- Bu iki şeyden biri diğerine göre daha üstündür.⁷⁸

Arap dilinde ismin iki kısımda incelendiği görülmektedir. Bazı isimler başlangıçtan beri oldukları hal üzere kalmışlardır. Camit isimler diye adlandırılan bu kelimelerin nisbet edildikleri bir asılları da bulunmamaktadır. İsim oldukları halde bazı kelimeler ise başka bir asıldan türetilmiştir. Bir kökün dalı olarak kabul edilebilecek bu isimlerin bir aslı bulunmaktadır. Müştak adı verilen bu isimler asıl olan kelimenin manasını ve asli harflerini içinde barındırmasının yanı sıra bir zata veya kalıbıyla ilintili başka bir manaya da delalet etmektedir. İsmi fail ve ismi meful gibi bu delalet asli manayı gerçekleştiren veya asli mananın üzerinde gerçekleştiği kişi olabilir. Veya bunlardan başka asli mananın gerçekleştiği zamana, mekana, veya daha başka bir şeye

⁷⁴ Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Hamlâvî, *Şeze'l-'arf fi fenni's-sarf*, Dâru'l-Keyân, Riyad ty., s. 127.

⁷⁵ Muhammed Esad en-Nâdirî, *Nahvu'l-luğati'l-arabiyye*, el-Mektebetu'l-'asriyye, Beyrut, 1997, s.163; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, Dâru'l-Marife, Kahire ty, c. III, s. 395.

⁷⁶ Muhammed b. Afîf el-Bâcûrî el-Hudari, *Hâşiyetu'l-Hudarî alâ şerhi İbni Akîl alâ elfiyyeti İbni Mâlik*, Dâru'l-Fikir, yy. ty., c. II, s. 46.

⁷⁷ el-Hudari, *Hâşiyetu'l-Hudarî*, c. II, s. 46.

⁷⁸ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, c. III, s. 395.

de lalet edebilir. Asli mana üzerine delalet ettiği zat, zaman, mekan vb. onu ait olduğu kalıba sokmaktadır.⁷⁹

Türemiş olmaları sebebiyle kendilerine müştak adı verilen bu isimler asıl itibarıyla yedi tanedir. Bunlar; ismi fail, ismi mef'ul, sıfatı müşebbehe, ism-i tafdîl, ismi zaman, ismi mekan ve ismi alettir. Mimli mastar ve sinai mastarda ihtilaf bulunmaktadır. Bu yedi müştak asıl kabul edilirken bunlara ilhak edilen bazı isimler bulunmaktadır. Bunlar da ismi işaret, ismi mensup, ismi tasğir ve bazı ismi mevsullerdir. Bu camit isimler bazı durumlarda türeme emareleri göstermesi sebebiyle müştaka ilhak edilen camit isim veya müevvel müştak olarak adlandırılmaktadır.⁸⁰

Türemiş olmaları sebebiyle müştak olarak adlandırılan isimlere bazen kullanıldıkları alan bakımından sıfat veya vasıf da denilmektedir. Nitekim yukarıda geçen ism-i tafdîl tanımlarında cins olarak hem müştak hem sıfat hem de vasıf kelimeleri bulunmaktadır.

İbn'ul-Hâcib'in kendisinden sonra birçok ulema tarafından da kullanılmış olan tarifinde ism-i tafdîlin fiilden türediğine yönelik ifade dikkat çekicidir. Türemenin kaynağının mastar olduğunu iddia eden Kûfelilerin aksine İbn'ul-Hâcib'in fiilden türeme ifadesi onun ve tarifini benimseyen dilcilerin, Basrîlerin görüşünü benimsediğini gösteren bir delil kabul edilebilir.

İbn'ul-Hâcib'in tarifinin temsil ettiği kadim ism-i tafdîl tarifinde ism-i tafdîlin fiilden türediği ifade edilirken çağdaş dilciler⁸¹ genellikle ism-i tafdîlin mastardan türediği görüşünü benimsemişlerdir. Bu durum isticakın aslına yönelik tartışmalarda Kûfe ekolünden Basra ekolüne doğru bir evrilmenin varlığına işaret olarak değerlendirilebilir. Ancak ism-i tafdîlin tarifinde fiilden türemiş olma ifadesi, isticakın aslına yönelik olarak bir fikir belirtmek yerine ism-i tafdîlin fiil olarak kullanılan köklerden türediğine, fiili olmayan camit isimlerden türemediğine yönelik bir işaret anlamı taşıması da muhtemeldir.⁸²

1.2. Unsurları

İsm-i tafdîlin öğeleri kullanım şekline göre küçük farklılıklar arz etmektedir. Genel olarak tafdîl cümlesinde ef'alu kalıbında bir ism-i tafdîl ve bir vasıfta ortak olan iki varlık bulunur. Bu iki varlıktan birinin bu vasıfta diğerine üstünlüğü tafdîl cümlesiyle ifade edilmektedir. Tafdîl cümlesinde üstünlüğü anlatılan varlığa *mufaddal* diğerine ise *mafdûl* veya *mufaddalun aleyh*

⁷⁹ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, c. III, s. 182.

⁸⁰ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, c. III, s. 182.

⁸¹ Mustafa el-Ğalâyîni, Ahmed el-Hamlâvî, Abbas Hasan, Muhammed el-Antâkî, Esad en-Nâdirî.

⁸² Ebû Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî, *Şerhu't-teshîl*, thk Abdurrahman es-Seyyid - Muhammed Bedevi el-Mahtûn, Hicr Yayınevi, yy. 1990, c. III, s. 44.

denilmektedir.⁸³ Mafdûl, ism-i tafdîlin temel öğelerinden olsa da ikinci bölümde derinlemesine incelenecek olan kullanım şekilleriyle ilintili olarak cümle içerisinde yer alması durumu farklılık arz etmektedir.

İsm-i tafdîlin yer aldığı mukayese iki şekilde incelenebilir. İsm-i tafdîl ya bir varlığın başka bir varlıkla karşılaştırılmasında ya da bir varlığın kendi grubundakilerin tamamıyla karşılaştırılmasında kullanılır. Mesela "Ali Veli'den daha uzundur" cümlesinde Ali yalnızca Veli ile mukayese edilirken "Ali sınıfının en uzunudur" cümlesinde Ali bütün sınıf arkadaşlarıyla mukayese edilmektedir.

İsm-i tafdîlin ikili karşılaştırma yapılan kullanım şeklinde bir diğer öge olan min-i tafdîliyye ortaya çıkmaktadır. Min-i tafdîliyye ikili karşılaştırmada hedef varlığın diğerine olan üstünlüğünü ifade etme açısından önemli bir görev ifa etmektedir.

المال	من	أنفع	العلم
mal	- dan	daha faydalıdır	ilim
mufaddalun aleyh	min-i tafdîliyye	ism-i tafdîl	mufaddal

Örnekten anlaşılacağı üzere min-i tafdîliyye Türkçemizin karşılaştırma cümlelerinde yer alan -dan, -den eklerinin mukabilidir.

Tafdîl cümlesinde mafdûl, bir değil de mufaddalın da içinde bulunduğu grubun tamamını teşkil ediyorsa bu durumda min-i tafdîliyye kullanılmaz. Mafdûl ise tafdîl ismine lafzi izafetle izafe edilmektedir.

كل شيء	أنفع	العلم
her şeyin	en hayırlısıdır	ilim
mufaddalun aleyh	ism-i tafdîl	mufaddal

1.3. Çekimi

Müştak isimler vasıfladıkları isimlerin tekillik-çoğulluk ve müzekkerlik-müenneslik durumlarına göre farklı formlara girmektedirler. Bu durum ism-i tafdîl için de geçerlilik arz etmektedir. Ancak ism-i tafdîlin bu farklı formlara girişi kullanım şekline göre farklılık arz etmektedir. Min-i tafdîliyye ile veya nekraya izafe ile kullanımı söz konusu olduğu zaman ism-i

⁸³ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, c. III, s. 395.

tafdîl fiil manasında olduğu için⁸⁴ çekimi yapılamamaktadır. Çünkü "زيد أفضل من عمرو" veya "هند أفضل من عمرو" gibi örnekler aslında "يزيد فضله عليه" anlamına gelmektedir. Buna göre vasıfladığı kelimenin tesniye, cemi veya müennes olduğu durumlarda ism-i tafdîlin müfret sıgasını koruduğu görülmektedir.

Müfret	زيد أفضل رجلٍ	زيد أفضل من عمرو
Müennes	هند أفضل امرأةٍ	هند أفضل من عمرو
Tesniye	الزيدان أفضل رجلين	الزيدان أفضل من عمرو
Cemi	الزيدون أفضل رجالٍ	الزيدون أفضل من عمرو

İsm-i tafdîlin harf-i tarif ile veya marifeye izafetle kullanılması durumunda müennesi tesniyesi ve cemisi söz konusu olabilmektedir. Bu durumda fiil manasından uzaklaştığı söylenilerek ismin çekim kurallarının icra edildiği kabul edilebilir.⁸⁵

	Müzekker	Müennes
Müfret	هو الأفضل	هي الفضلي
Tesniye	هما الفضلان	هما الفضليان
Cemi	هم الفضلون هم الأفضل	هن الفضليات هن الفضل

İsm-i tafdîl birinci tabloda ef'alu vezninde sabit kalırken ikinci tabloda ise tekillik-çoğulluk ve müzekkerlik-müenneslik bakımından müptedasına uymaktadır. İsm-i tafdîlin kullanım şekillerine ikinci bölümde ayrıntılı olarak değinileceği için burada sadece çekimine yer verilmiştir.

⁸⁴ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, c. III, s. 311.

⁸⁵ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, c. III, s. 311.

1.4. Türemesi

Arapça'da isimler türeme bakımından camit ve müştak olmak üzere iki grupta incelenir. Başka bir kelimedenden türememiş taş, masa, çadır gibi kelimeler camit isimler kapsamında değerlendirilir.⁸⁶ Bu isimler kök itibariyle başka bir kelimedenden türememiş olmasına karşın kendilerinden ismi tasğir, ismi mensub vb. türetilebilmektedir.

Müştak yani türemiş olanlar ise kök bakımından fiil/mastardan⁸⁷ alınmış olan isimlerdir. Bunlar asıl itibariyle ismi fail, ismi meful, sıfatı müşebbehe, ism-i tafdîl, ismi zaman, ismi mekan ve ismi alettir.

İştikakın (türeme) aslının fiil mi yoksa mastar mı olduğuna yönelik köklü tartışmaları başka bir araştırmanın konusu olarak bir kenara koyup Kûfeliler ile Basralılar arasındaki bu probleme değinmeden sadece ism-i tafdîlin mastar veya fiil olan bu asıldan türediğini kabul edeceğiz. Bu çalışmanın içeriğinde iştikakın aslının fiilden veya mastardan olduğunu ihsas eden bazı cümlelerin bulunması iştikakın aslına dair herhangi bir kanaati ifade etmeye yönelik değil bazı noktalarda bu tip cümlelerden sakınmanın zorluğu sebebiyledir.

İsm-i tafdîl türemiş bir isimdir. İsm-i tafdîlin türediği kökün fiil olarak kullanılması ism-i tafdîl türetmenin en temel şartıdır. Mesela "رجل" ve "يد" gibi ismi aynlardan "أرجل" ve "أيدى" gibi ism-i tafdîller türetmek mümkün değildir. Ancak bazı ism-i tafdîl örneklerinin fiilden türemediği aksine camit bir isimden türediği görülmektedir. Mesela "iki devenin daha çok yiyeni" anlamında kullanılan "أحنك البعيرين" ifadesinde geçen "أحنك" kelimesi, fiilden değil damak veya çene anlamına gelen ve ismi ayn olan "حنك" kelimesinden türemiştir.⁸⁸ Ancak Sîbeveyhi, *el-Kitab*'ının bölüm başlığında belirttiği üzere⁸⁹ bu tip örnekler mevcut olsa da bunlara kıyasın söz konusu olmadığı görüşündedir.⁹⁰

⁸⁶ Mustafa el-Ğalâyîni, *Câmiu'd-durûsi'l-arabiyye*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1993, c. II, s. 5.

⁸⁷ Fiilin mastardan türediğini savunan Basrîlerin aksine Kûfîler, mastarın fiilden türediğine hükmetmişlerdir. Bkz. İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâfî mesâilî'l-hilâf*, s.190.

⁸⁸ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, c. IV, s. 125.

⁸⁹ İlgili bölüm başlığı: "هذا باب ما تقول العرب فيه ما أفعله وليس له فعل وإنما يحفظ هذا حفظاً ولا يقاس عليه"

⁹⁰ Sîbeveyhi, *Kitabu Sîbeveyhi*, c. IV, s. 100.

İsmi aynlardan türemediği gibi fiili olmayan sıfatlardan da ism-i tafdîl türememektedir. Ancak layık, uygun manasına gelen "قَمِينٌ" kelimesinden "أَقْمِنُ" şeklinde ism-i tafdîl türetilmesi istisnai olarak mevcuttur.⁹¹

İsm-i tafdîl türediği sülasi mücerret kökün harflerinin başına bir katı' hemzesi eklenip ef'alu kalıbına nakledilmesiyle elde edilir. Mesela (س ر ع) kökünden أُسْرِعُ şeklinde ism-i tafdîl türeyebilir.

Nahivcilere göre ef'alu vezni sahih fiillerden türediği zaman ef'alu şeklinde geldiği gibi ortası illetli fiillerden türediği zaman da hareke ve sükun sırası değişmeden ef'alu şeklinde gelmekte ve kelimeyi hafifletme amacıyla üzerinde bir değişiklik yapılmamaktadır. Mesela "باع" fiilinden türeyecek olan ism-i tafdîl "أَبَاعَ" şeklinde değil "أَبِيعَ" şeklinde olacaktır. Fiillerden alınan isimlerde fiillerde kullanılan ekler bulunursa karışmayı önlemek için bu isimler sahih şekilde kullanılmaktadır. Aksi bir durumda bu ism-i tafdîllerin if'al babının mazisiyle karışması söz konusu olabilecektir.⁹²

İsm-i tafdîlin türediği kökün fiil olarak kullanılması ism-i tafdîlin türeyişinde bir ön şart olarak kabul edilebilir. Ancak bu fiilin taşınması gereken özellikler düşünüldüğünde kökünün fiil olarak kullanılması yeterli değildir. Bu fiilin taşınması gereken özellikler şu şekilde sıralanabilir;

- Çekimli Olması
- Manasının Mukayeseye Elverişli Olması
- Malum Olması
- Müsbet Olması
- Tam Olması
- Sülasi Mücerret Olması
- Fiilin Sıfat-ı Müşebbehinin Ef'alu-Fa'lâu Kalıbında Gelmemesi

Bu özellikler aşağıda detaylı olarak incelenecektir.

⁹¹ Halid b. Abdullah el-Ezherî, *Şerhu't-tasrîh ale't-tavdîh*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2000, c. II, s. 93.

⁹² Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Muberrred, *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdulhâlik Udayme, yy., Kahire 1994, c. I, s. 247.

1.5. Türediği Fiilde Bulunması Gereken Özellikler

Siğalarının aynı kullanım alanlarının ise yakın olması ism-i tafdîl ve fiili taaccübün türetileceği fiilin özelliklerinin aynı olmasını beraberinde getirmiştir. Buna göre taaccüb fiilinin türemediği fiilden ism-i tafdîl de türememektedir.⁹³

Nahiv kitaplarında ism-i tafdîlin türeyeceği fiilin özelliklerinin fiili taaccübün türeyeceği fiilin özellikleriyle aynı olduğu vurgulanmıştır. Öyle ki bazı Nahiv kitapları ism-i tafdîlin türeme şartlarını ayrıca zikretmemiş fiili taaccübün türediği fiilden ism-i tafdîlin türediğini fiili taaccübün türeme şartlarını barındırmayan fiilden ism-i tafdîlin de türemediğini belirterek okuyucuyu bu noktada fiili taaccübe yönlendirmiştir. Mesela İbn Malik Arap gramerine dair yazdığı manzum eseri olan *el-Elfiyye*'sinde ism-i tafdîlin türediği fiili hiç bir kayıt ve istisna yapmadan taaccüb fiilinin türediği fiile endekslemiştir;

صُعْ مِنْ مَصُوعٍ مِنْهُ لِلتَّعَجُّبِ أَفْعَلٌ لِلتَّقْضِيلِ وَأَبَ اللَّذُّ أَيْ⁹⁴

Taaccüb için ef'alunun türetildiği fiilden tafdîl için de türet, (taaccüb için ef'alenin) türetilmediği (fiil)den (ism-i tafdîl için ef'alu türetmekten de) uzak dur.

İsm-i tafdîlin ve taaccüb fiilinin türeme şartları aynı olunca ve ilk olarak taaccüb konusu işlenince gramer kitapları ince ayrıntılara burada yer verip ism-i tafdîlin türeyişi konusunda benzer tekrarları zikretmemiştir. Bu kitaplarda ism-i tafdîlin türeyişi genel olarak ele alınmış ve araştırmacı taaccüb fiiline yönlendirilmiştir.⁹⁵ Nitekim İbn Malik, ism-i tafdîlin türeme şartlarıyla alakalı olarak yukarıdaki beyitte işaret ettiği taaccüb fiilinin türeme şartlarını şu şekilde mısraya dökmüştür;

وَصُغُهُمَا مِنْ ذِي ثَلَاثٍ صُرْفًا قَابِلٍ فَضْلٍ تَمَّ غَيْرِ ذِي انْتِفَا⁹⁶

وغيرِ ذِي وَصْفٍ يَضَاهِي أَشْهَلًا وغيرِ سَالِكٍ سَبِيلٍ فَعَلًا

Taaccüb fiillerini üç harfli, mutasarrıf, tefavüte kabil ve tam olan, menfi olmayan, eşhele kalıbında müştakı gelmeyen, fuile gibi olmayan(fiil)lardan türet.

Bu bağlamda ism-i tafdîlin türeme şartlarının detaylarının çoğu zaman taaccüb fiilinin olduğu konularda anlatıldığını dolayısıyla bu araştırmada verilen bazı dipnotların taaccüb konusunun ilgili bölümüne atıf yaptığını belirtmek gerekir.

⁹³ Sîbeveyhi, *Kitabu Sîbeveyhi*, c. IV, s. 97.

⁹⁴ Ebû Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî, *el-Elfiyye*, el-Mektebetu's-Şa'biyye, Beyrut ty., 496. beyt.

⁹⁵ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, c. III, s. 395.

⁹⁶ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, 478 ve 479. beyt.

1.5.1. Çekimli (Mutasarrıf) Olması

İsm-i tafdîlin türeyişinde itibar edilen özelliklerden ilki fiilin çekiminin yapılabilmesidir. Yani fiilin mazi, muzari ve emir formlarının bulunmasıdır. Fiilin bu formlarının kullanılması kendisinden ismi fail ve diğer müştak isimlerin türemesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca çekiminin bulunması fiilin mastarının varlığına da delalet etmektedir. Başka bir deyişle mastarı olan fiillerin hem çekimi bulunmakta hem de müştakları türeyebilmektedir.

Fiilin tek bir formunun bulunması, zaman ve hadese delaletini sekteye uğratmaktadır. Zaman ve hadese delalet etmek suretiyle camitlikten kurtulan fiil bu özelliklerinin kaybolması durumunda harfe yaklaşmakta ve onun kimi özelliklerini barındırmaktadır. İsim biçim itibarıyla harfe benzediği zaman mebni olurken fiilde ise bunun karşılığı camitliktir.⁹⁷

Medih fiili "نعم" den anlaşılan övgü manası, zem fiili "بئس" den anlaşılan yergi manası ve reca fiili "عسى" dan anlaşılan teracci manası zamana göre değişmediği gibi bu manalar bir iş, oluş veya hareketi de bildirmemektedir.⁹⁸ Bu tip iş, oluş veya hareket bildirmeyen dolayısıyla hadese delalet etmeyen fiillerin mastarının bulunması da söz konusu olmayacaktır. Bu durum ism-i tafdîlin türemesini de imkansız hale getirmektedir.

Sarf ilmi harfler, mebni isimler ve camit fiillerle ilgilenmez. Sarfın konusu mu'rap isimler ve çekimli fiillerdir.⁹⁹ Bir bakıma fiilin bir formdan başka bir forma sokulması veya müştak isimlere dönüşmesidir sarfın iki konusundan fiille ilgili olanı. Bu müştak isimlerden bir tanesi de ism-i tafdîl sığasıdır. Dolayısıyla tafdîl sığasına sokulabilmesi için fiilin çekimli olması yani Sarf ilminin alanına girmesi gerekmektedir.

Nahivcilere göre fiilin çekimli olması tam ve nakıs olmak üzere iki kısımdır. Tam çekimli fiillerin mazi, muzari ve emir formlarının hepsinin bulunmasının yanı sıra kendisinden birçok müştak isim de türeyebilmektedir. Nakıs çekimli fiillerin ise mazi, muzari ve emir formlarından yalnızca ikisi kullanılmaktadır.¹⁰⁰ İsm-i tafdîlin türeme şartları arasında öne sürülen fiilin çekimli olma şartıyla tam çekimlilik kastedilmektedir. Fiilin tam çekimli olmasıyla hiç çekimi olmayan "نعم" ve "بئس" gibi camit fiiller ile yarı çekimli olan "يدع" ve "يدر" gibi nakıs mutasarrıf

⁹⁷ el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-durûsi'l-arabiyye*, c. I, s. 56.

⁹⁸ el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-durûsi'l-arabiyye*, c. I, s. 56.

⁹⁹ Abduh er-Râcihî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 1430-2009, s.9; Hindâvî, *Menhecu's-sarfiyyîn*, s. 35.

¹⁰⁰ el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-durûsi'l-arabiyye*, c. I, s. 64.

fiiller kapsam dışına çıkmaktadır.¹⁰¹ Zira nakıs çekimli veya hiç çekimi olmayan yani camit fiillerden ism-i tafdîlin türediğine dair bir örnek bulunamamıştır.

İsm-i tafdîlde riayet edilen şartların belki de en önemlisi fiilin çekimli olması kabul edilebilir. Çünkü çekimi olmayan fiilin mastarı da bulunmamaktadır. Bu durumdaki fiil hadese delalet edemez. Aslında çekimli olmamak, mastarı bulunmamak ve hadese delalet etmemek birbirini tetikleyen bir döngünün unsurları kabul edilebilir. Dolayısıyla çekimi olmayan fiilin tafdîl manası dahi ifade edemeyeceği söylenebilir.

1.5.2. Manasının Mukayeseye Elverişli Olması

İsm-i tafdîlin türemesi için fiilin iki veya daha çok şeyi karşılaştırmaya müsait olması gerekir. Mesela hızlı olmak, büyük olmak, cömert olmak vb. fiillerden "أسرع", "أكبر" ve "أكرم" şeklinde "daha hızlı", "daha büyük" ve "daha cömert" manalarını ifade eden ism-i tafdîller türetilir.

Karşılaştırmaya uygun olmayan fiillerden ism-i tafdîlin türemesi söz konusu değildir. Bu durum fiilin dilsel özelliklerinden değil anlamsal özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Mesela "مات" (öldü) gibi bir fiilden ism-i tafdîl türemez. Mukayeseye mahal olamayacak fiillerin "daha ölü", "en ölü" şeklinde ism-i tafdîl olarak kullanılması mantık açısından problem arz etmektedir. Mukayese, derecelenmeyi (tefavüt) kabul eden fiillerde mümkündür. Oysa ölmek fiili derecelenmeyi kabul eden bir fiil değildir.

Ancak tefavütü kabul etmeyen fiil hakiki anlamının dışında kullanılabilir. Mecazi kullanımla "daha ölü" veya "en ölü" şeklindeki bir ifade doğru bir anlam ifade edebilir. Nitekim ölü olmakla aptallık veya zayıflık kastedilirse bu fiilin ism-i tafdîlinin kullanılması mümkün olabilmektedir.¹⁰²

Bu konuyla ilgili olarak "ومن كان في هذه أعمى فهو في الآخرة أعمى وأضل سبيلاً" "Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır."¹⁰³ ayetinde ikinci "أعمى" kelimesinin kalp körlüğünü ifade ettiği anlatılmaktadır. Bu sebeple anlam olarak ism-i tafdîl olmaya uygun olmasa da mecazi kullanım bu kelimeye ism-i tafdîl yolunu açmıştır. Kaldı ki

¹⁰¹ es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, c. III, s. 30.

¹⁰² el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-durûsi'l-arabiyye*, c. I, s. 195.

¹⁰³ el-İsrâ 17/72.

devamında gelen "وأضل سيلا" ifadesi de ikinci "أعمى" kelimesinin tafdîl ifade ettiğini desteklemektedir.¹⁰⁴

Mecazi mananın dışında tefavütü mümkün kılablecek ikinci bir yol da fiilin manasına bir vasıf eklemektir. Ölmek tefavütü kabul etmez. Ancak feci şekilde ölmek tefavütü kabul eden bir manayı ifade etmektedir. Bu durumda "أفجع موتا" şeklindeki bir ifade kullanılabilir.¹⁰⁵

1.5.3. Malum Olması

Bir fiil cümlesinde veya isim cümlesinin haber öbeğinde bulunan fiil hakiki failine isnat edilmişse bu fiile malum denilmektedir. Cümle içerisinde fiilin içinde müstetir veya fiile bitişik zamir olarak veya fiilden sonra gelen ismi zahir olarak bir fail bulunması durumunda fiil ona isnat edilir. Fiilin farklı sebeplerle hakiki failine isnat edilmediği durumlarda ise mef'ule veya onun cinsinden olan kelimelere isnat edilerek fiilin formu değiştirilir. Bu durumda olan mefullere failin yerine geçen manasında naib-i fail denilirken ona isnat edilen fiile de meçhul fiil denilmektedir.

Fiilin failine isnadı noktasında malum ve meçhul olmak üzere iki farklı formu bulunurken ism-i tafdîlin tek bir formu bulunmaktadır. O halde ism-i tafdîlin hakiki failine isnat edilen fiilden mi yoksa naib-i failine isnat edilen fiilden mi türediğine dair muhatabın zihninde bir kavram kargaşası ortaya çıkacaktır. Mesela (ع ل م) kökünden türeyen "أعلم" ism-i tafdîli yerine göre "daha çok bilen" manasını ifade ederken yerine göre "daha çok bilinen" manasını ifade edebilecektir. Bu sebeple muhatabın zihnindeki kargaşayı gidermek için ism-i tafdîl sığasını bu iki fiil formundan birine tahsis etmek gerekmektedir. Nahivciler de bu noktada tercihlerini malum fiilden yana kullanmışlardır. Çünkü türemede esas olan malum fiildir.¹⁰⁶

Hem malum hem de meçhul formu kullanılan fiillerin yanı sıra bazı fiillerin ise sadece meçhul formları kullanılmaktadır. Hakiki failine isnadıyla kullanımı mevcut olmayan bu tür fiillerde muhatabın zihnini karıştıracak bir kargaşa da ortaya çıkmayacaktır. Bu durumda sadece meçhul formu kullanılan fiillerden ism-i tafdîl türetilbilmektedir. Nitekim "زُهي" (övändü) ve

¹⁰⁴ Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*, c. VI, s. 61.

¹⁰⁵ Muhammed Abdulmunim el-Cevcerî, *Şerhu Şuzuri'z-zeheb*, thk. Nevvaf Ceza el-Hârisî, İslam Üniversitesi Yay., Medine h.1424, s.735.

¹⁰⁶ İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, c. III, s. 52.

"عُني" (ihtimam gösterildi) gibi sadece meçhul olarak kullanımı bulunan fiillerden türetilen ism-i tafdîller aynı fiilleri gibi meçhul manayı ifade etmektedirler.¹⁰⁷

Sadece meçhul formu kullanılan fiilden türetilen ism-i tafdîlin, türeme şartlarını karşılamadığı için şaz kabul edilmesi doğru görülmemektedir. Nitekim bazı dilciler bu tip ism-i tafdîlleri semaya dayalı bir kaç istisna olarak görmemişlerdir. Kaldı ki meçhul manayla kullanılan ism-i tafdîller azımsanmayacak kadar fazladır. Muhatabın zihninde karışıklığa sebep olmaması ve çokça örneğinin bulunması sebebiyle bu tür ism-i tafdîller birer şaz ve istisna olarak görülmemeli aksine kaide içerisine dahil edilmelidir. Daha açık bir ifadeyle fiilin malum olması şartı detaylandırılmalıdır. Buna göre sadece meçhul formu kullanılan fiillerin bu şarttan muaf olduğuna ve bu tip fiillerden kıyasi olarak ism-i tafdîl türeyebileceğine dair ifadelerin bu şartta yer alması daha doğru bir yaklaşım olabilir.¹⁰⁸

1.5.4. Müsbet Olması

Fiilin, isnadının hakiki faile veya naibi faile yapılması yönünden ikiye ayrılması ve tafdîl sığasının tek olması sebebiyle ism-i tafdîlin türeyişinde fiilin malum olmasının şart koşulması gibi fiilin manaya delaleti açısından da iki kısma ayrılması ve tek bir tafdîl sığası bulunması sebebiyle ism-i tafdîlin türeyişinde müsbet veya menfi manadan birinin şart koşulması bir zorunluluktur. Aksi bir durum malum ve meçhul fiillerin ortaya çıkardığı kargaşanın bir benzerinin meydana gelmesine sebep olacaktır. Mesela "أعلم" ism-i tafdîlinin hem "يعلم" dan türeyerek olumlu manayı ifade etmesi hem de "لا يعلم" dan türeyerek olumsuz manayı ifade etmesi büyük bir anlam kargaşasını meydana getirecektir. Olası bir anlam kargaşasını engellemek için manada aslın müsbetlik olması sebebiyle ism-i tafdîlin türeyişinde fiilin müsbet olması şart koşulmuştur.

Sadece meçhul yapının kullanıldığı fiiller olduğu gibi nefiy harfinin ayrılmaz bir parça gibi kullanıldığı fiiller de bulunmaktadır. Ancak bu noktada nefiy harfinin ayrılmaz olduğu fiillerle nefiy harfinin lüzumi olmadığı fiiller arasında bir fark görülmemektedir. İbn Malik bunu "Nefyi kastedilen fiilden ism-i tafdîl türetilemez. Bu nefyin "لم يعج" teki gibi lüzumi olması veya

¹⁰⁷ el-Ğalâyinî, *Câmiu'd-durûsi'l-arabiyye*, c. I, s. 66.

¹⁰⁸ İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, c. III, s. 45.

"لم يعج" teki gibi lüzumi olmamasının farkı yoktur." diyerek açıklamıştır.¹⁰⁹ Orta harfi "vav" olan ve ayrılmak, yoldan sapmak gibi anlamlara gelen "عاج" fiilinin bu noktada diğer fiillerden farkı yoktur. Ancak orta harfi "ye" olan ve faydalanmak manasına gelen "عاج" fiili hemen hemen her zaman "ما عاج" veya "لم يعج" şeklinde nefiy harflerinden biriyle beraber kullanılmaktadır.¹¹⁰

Fiilin malum olması şartının detaylandırılması gerektiğini ve malumu kullanılmayan fiillerin meçhullerinden ism-i tafdiller türetilebileceğini belirtmiştik. Ancak "ما عاج" ve "لم يعج" gibi daima nefiy harfiyle kullanılan ve müsbet kullanımı görülmeyen fiillerin ism-i tafdillerinin menfi manayı ifade edebileceğine yönelik bir bulguya rastlanmamıştır. İsm-i tafdilin manası cümlede kullanılabilecek bir nefiy harfiyle menfiye dönüştürülebilir. Bu konuya şartları tutmayan fiillerin tafdili ifade etmesi bağlamında değinilecektir. Ancak malum ism-i tafdilin manasını bir harf vasıtasıyla meçhule veya meçhul ism-i tafdil manasının malume dönüştürülmesi mümkün değildir. Malum ve meçhule verilen genişlik bu sebeple müsbet ve menfilige verilmemiş olabilir.

1.5.5. Tam Olması

Fiilin tam olmasıyla anlatılmak istenen nakıs olmamasıdır. Nakıs fiil kavramı hem Nahiv hem de Sarfta kullanılan ortak bir kavram olsa da her iki alanda ifade ettiği mana birbirinden farklıdır. Burada konumuz fiilin harflerinin özelliklerine dayalı lafzi bir nakıslık değil ifade ettiği anlam bakımından manevi bir nakıslıktır.

Nakıs fiiller Nahivde müpteda ve haberin hükmünü kaldırıp onları kendisine isim ve haber olarak almalarıyla nasihler başlığı altında incelenir. Nakıs denilmesinin sebebi şöyle açıklanabili; fiil cümlesinin fail ile tamamlandığı, mef'ul ve türevlerinin fazlalık olduğu kabul edilirken isim cümlesinin ise müpteda ve haberle tamamlandığı kabul edilmektedir. Nakıs fiillerin müpteda ve haberin hükmünü neshedip onları kendisine isim ve haber yaptıkları

¹⁰⁹ İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, c. III, s. 44.

¹¹⁰ Orta harfi "ye" olan sülasi عاج fiilinin nefiy harfi olmayan kullanımına ilişkin verilen örnek İbn A'râbî'nin şu beytidir; "ولم أر شيئا بعد ليلي ألدّه ولا مشرباً أروى به فأعيج". Ancak bu beytin "عاج" fiilinin nefiy harfsiz kullanımına örnek olması uygun görünmemektedir. Çünkü baştaki olumsuzluk bildiren "لا" harfi "أعيج" nun manasına da sirayet etmektedir. Ayrıntı için bkz. el-Ezherî, *Şerhu't-tasrîh*, c. II, s. 71.

cümleler de isim cümlesi kapsamında değerlendirilmektedir. Bir çok yönden fail gibi olan ismi ile cümlenin tam bir anlam ifade edememesi sebebiyle bu fiillere nakıs denilmiştir.¹¹¹

Müpteda ve haberden oluşan isim cümlesi müstakil olarak bir hüküm bildirmektedir. Nakıs fiilin isim cümlesinin başına gelmesi bu hükmün aslına sirayet etmemekte bu hükme bazı tali anlamlar yüklemektedir. Nakıs fiillerin mutlak manada hadese delalet etmeyişi genel kanaate göre onlardan ism-i tafdîlin türemesine engel teşkil etmektedir.¹¹²

Ayrıca fiil-i taaccübün alınacağı fiilin tam olmasıyla ilgili olarak "nakıs fiilden alınması durumunda taaccüb fiilinin iki öğeyi nasp etmesi gerekmektedir. Çünkü haberinin hazfı caiz değildir"¹¹³ şeklindeki açıklamanın ism-i tafdîl için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

1.5.6. Sülasi Mücerret Olması

Arapçada fiiller kök bakımından sülasi ve rubai olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kökü üç harfli olanlara sülasi, dört harfli olanlara ise rubai fiiller denilmektedir. Sülasi ve rubai fiillerin mücerret ve mezit olmak üzere iki kısımları bulunmaktadır. Şayet fiil kök halindeyse ve üzerine harf veya harfler eklenmemişse mücerret, harf veya harfler eklenmişse mezit olarak adlandırılmaktadır. Bu durumda fiiller kök bakımından sülasi mücerret, sülasi mezit, rubai mücerret ve rubai mezit olmak üzere dört grupta incelenmektedir.

Müştak isimlerden bir çoğunun sülasi ve rubai fiillerden ayrı ayrı kalıpları bulunsa da ism-i tafdîl için tek bir kalıp bulunmaktadır. Bu kalıp sülasi mücerret fiillere tahsis edilmiştir. İsm-i tafdîl, başına hemze eklenmek suretiyle sülasi mücerret mazi fiilden elde edilmektedir. Sülasi mezit, rubai mücerret veya rubai mezit fiillerden türeyebilecek farklı bir ism-i tafdîl kalıbı bulunmamaktadır. İsm-i tafdîlin rubai bir fiilden türemesi asli bir harfin ism-i tafdîl sığasında bulunamayacak olması sebebiyle anlamın yitirilmesine sebep olacaktır. Sülasi mezit fiillerden türemesi durumunda ise mezit harflerin fiilin manasına yaptığı katkı devre dışı kalacaktır. Her iki durum da sülasi olmayan fiillerden tafdîl sığasını türetmeyi anlamsız bırakacaktır.

İstisnai olarak sülasi mezit fiillerden türemiş ism-i tafdîller de bulunmaktadır. Arap dilcilerinin birçoğuna göre fiilin sülasi mücerret olması gerekir. Bu kurala uymayan ism-i tafdîller şaz kabul edilir. Ancak Sîbeveyhi, sülasi mücerretteki üç babın dışında ism-i tafdîlin kıyasi olarak if'al babından da türeyebileceğini belirtmiştir. Ona göre ism-i tafdîl "فعل فعل ve فعل"

¹¹¹ el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-durûsi'l-arabiyye*, c. II, s. 271.

¹¹² Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, c. III, s. 350.

¹¹³ es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, c. III, s. 31

baplarının yanı sıra ifal babından da türetilir. İfal babından türemiş ism-i tafdîl örneklerinin çokluğu Sîbeveyhi'yi bu kuralı genişletmeye sevketmiştir. Bunun sonucunda sülasi mücerret kalıplarına ifal babını da eklemiştir.¹¹⁴ Ona göre "حسن" fiilinden "هو أحسن منه" şeklinde kıyasi olarak ism-i tafdîl türeyebileceği gibi "أعطى" fiilinden de "هو أعطى منه" şeklinde kıyasi olarak ism-i tafdîl türeyebilir.

Muberred, sülasi mücerret olma şartını Sîbeveyhi'den daha geniş tutmuştur. *el-Muktedab*'daki ifadelerinden Muberred'in sadece sülasi olmayı şart koştuğu anlaşılmaktadır. Asli harfleri dört olmadıkça yani rubai olmadıkça fiilden ism-i tafdîl yapılabilir. İsmi tasğir ve çoğul yapılışında gerekirse bütün zaitlerin düşebileceğinden yola çıkan Muberred ism-i tafdîl yapılışında da zaitleri bir engel olarak görmemiştir. Ona göre ism-i tafdîlin türeyişinde ifal babıyla diğer zait baplar arasında fark bulunmamaktadır. Bu görüşüyle ilgili olarak bir örnek vermese de ism-i tafdîl türetmede asıl olanın fiilin sülasi bir kökten alınması olduğunu belirttikten sonra rubai fiillerden asla ism-i tafdîl türetilmeyeceğini ifade etmektedir. Çünkü bu durumda asli harflerden birinin hazfedilmesi gerekecektir. Asli harflerden birinin hazfedilmesi ise ancak asli harflerin tamamıyla ifade edilebilecek olan mananın kaybolmasına sebep olacağından caiz görülmemektedir.¹¹⁵

İsm-i tafdîlin türeyişinde ittifak edilen nokta ise fiilin sülasi olmasıdır. Fiilin rubai olması durumunda ism-i tafdîlin türemesi asli harflerden birinin düşmesini gerekli kılar. Bu durum hedef anlamın yitirilmesinin yanı sıra başka fiillerle karışmasına ve belki de yeni bir fiilin ihdasına sebep olabileceğinden dolayı mümkün değildir.

1.5.7. Sıfat-ı Müşebbehesinin Ef'alu-Fa'lâu Kalıbında Gelmemesi

Sıfat-ı müşebbehe "sabit bir mana ifade etmek üzere lazım bir fiilden, fiilin meydana geldiği kimse için türetilen kelimedir." şeklinde tarif edilmektedir.¹¹⁶ Bir çok noktada ismi faile benzediği için ona "ismi faile benzeyen sıfat" manasında sıfatı müşebbehe denilmiştir. Ancak ismi fail teceddüte delalet ederken sıfat-ı müşebbehenin subûta delalet edişi onu ismi failden ayırmaktadır.

Oturmak, kalkmak, yemek, içmek gibi fiillerin oluşu ve bitişi kısa zamanlıdır. Bu tür fiillerden türetilen ismi failer de aynı fiilleri gibi kısa süreli manaları ifade etmektedir. İsmi

¹¹⁴ Sîbeveyhi, *Kitabu Sîbeveyhi*, c. I, s. 73.

¹¹⁵ el-Muberred, *el-Muktedab*, c. IV, s. 178 vd.

¹¹⁶ el-Curcânî, *Kitâbu't-ta'rîfât*, s.114.

failin aksine sıfat-ı müşebbehe fiilin manasının meydana geldiği kimsede uzun süreli ve kalıcı bir etkiyi ifade etmektedir. Mesela "حَسَنٌ" fiilinden ismi fail yerine "حَسْنٌ" şeklinde ona benzer bir sıfat türetilmiştir. Güzel olmak; oturmak, kalkmak veya yemek, içmek gibi kısa sürede olup biten bir fiil değildir. Bu yüzden "حَسْنٌ" fiilinden ismi fail değil sıfat-ı müşebbehe türetilmektedir.

Kırmızı olmak gibi renk, tek gözlü olmak gibi kusur veya ela gözlü olmak gibi güzellik bildiren lazimi fiillerin sıfat-ı müşebbeheleri kıyası olarak "ef'alu/fa'lau" kalıbında gelmektedir. Mesela "عَوْرَ - يَعْوُرُ" (tek gözlü olmak) fiilinin sıfat-ı müşebbehesi "أَعْوَرٌ" şeklinde ef'alu kalıbında gelmektedir.

Bir fiilin ef'alu kalıbının sıfat-ı müşebbehe için kullanılması o fiilden ism-i tafdîlin türetilmesine engel teşkil etmektedir. Ef'alu kalıbının her iki müştak için de kullanılması durumunda ortaya çıkacak olan anlam kargaşası açıktır. Bu durumda ef'alu kalıbının iki müştaktan biri için kullanılması zaruri kabul edilebilir. Sıfatı müşebbehe mutlak manada bir sıfatın varlığını ifade ederken ism-i tafdîl benzerler üzerine ziyadeliği ifade etmektedir. Bu durum tabiat olarak sıfatı müşebbehenin ism-i tafdîlden önde olduğuna işaret etmektedir. Buna göre sıfat-ı müşebbehesi ef'alu vezninde gelen fiilden ism-i tafdîl türememektedir.¹¹⁷

Bütün bunlara ek olarak Kûfi ekol ayıp ve renge delalet eden fiillerden ism-i tafdîller alınabileceğini belirterek şu örnekleri vermişlerdir; "أَسْوَدٌ مِنْ حُلِّكَ الْغَرَابِ" ve "أَبْيَضٌ مِنَ اللَّبَنِ" Onlara göre bu örneklerin kıyas dışı ve şaz kabul edilmesi doğru değildir.¹¹⁸

1.6. Kıyasî Olarak İsm-i Tafdîlin Türemediği Fiillerde Tafdîl İfadesi

Tafdîl manası, fiilin mezkur özellikleri haiz olması halinde genellikle ef'alu sığasıyla ifade edilir. Mezkur özelliklerden herhangi birinin noksanlığı durumunda Nahiv kitaplarında çoğu zaman kapalı bir ifadeyle "uygun bir fiilin ism-i tafdîliyle beraber ilgili fiilin mastarının temyiz olarak getirilmesi" şeklinde bir yöntem uygulanacağı anlatılmaktadır.¹¹⁹

Ancak tafdîl manasının ifadesi daha doğru bir ifadeyle tafdîl manasının ifade edilip edilemeyeceği eğer edilebiliyorsa nasıl edileceği, fiilin hangi özelliği haiz olmadığına göre farklılık arz etmektedir. Yine de yukarıdaki yöntem genel olarak doğru kabul edilebilir. Nitekim

¹¹⁷ er-Radî, *Şerhu'r-Radî li kâfiye*, c. II, s. 767.

¹¹⁸ Abdullah b. Salih el-Fevzân, *Ta'cîlu'n-nidâ bi şerhi katri'n-neda*, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyad h. 1421, s. 328.

¹¹⁹ İbnu'l-Hâcib, *Kâfiye*, s. 145; er-Radî, *Şerhu'r-Radî li kâfiye*, c. II, s. 765; el-Hamlâvî, *Şeze'l-'arf*, s.132; el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-durûsi'l-arabiyye*, c. I, s. 195.

bazı özelliklerin bulunmaması durumunda tafdîl ifadesi zaten söz konusu değildir. Bu özelliklerden sarfı nazar edersek diğer özelliklerin mevcut olmaması durumunda ise tafdîl ifadesi mastar veya bazılarına göre müevvel mastar ile gerçekleştirilmektedir.

Şimdi ayrıntılı olarak inceleyelim;

Fiilin çekimli olması, tafdîl manasının ifadesinde en önemli unsurlardan biridir. Fiilin camit olması veya nakıs mutasarrıf olması durumunda tafdîl manasının mutlak olarak ifade edilemeyeceği söylenmektedir.¹²⁰ Çünkü fiilin camit olması veya nakıs mutasarrıf olması mastara sahip olmadığını ve bir hadesi ifade etmediğini ortaya koymaktadır. Böyle bir fiilin tafdîl ifadesi ise dil mantığı açısından mümkün görünmemektedir.

Fiilin mukayeseye elverişli olmaması durumunda ism-i tafdîlin türemesi için lafzi bir engel bulunmamaktadır. Ancak fiil, tefavütü kabul etmemesi sebebiyle tafdîlin genel itibariyle üzerine oturduğu en önemli unsuru yitirmiş olmaktadır.¹²¹ Tafdîl sadece tefavütü kabul eden, mukayese edilmesi mümkün olan fiillerde söz konusu olabilir. Varlıklar için farklı durumlarda bir derecelenme ifade etmeyen, her şey için aynı manayı aynı derecede ifade eden fiiller tafdîl mefhumunun dışında kalmaktadır. Ancak fiilin tefavütü kabul etmeyen manası mecaz yoluyla¹²² veya manasına ek bir vasıfla¹²³ tefavütü kabul eder bir hal alırsa bu fiilden ism-i tafdîl türetilbilmektedir.

Tefavüt manasının mecaz yoluyla fiile sonradan kazandırılmasından sarfı nazar edilirse bu iki özelliğin bulunmaması mutlak manada tafdîl ifadesine engel teşkil etmektedir. Çekimli olma ve tefavütü kabul etme özellikleri dışında kalan diğer özelliklerin bulunmaması durumunda ise tafdîlin mutlak manada değil sadece ef'alu sığası ile ifade edilemeyeceği belirtilmiştir.¹²⁴

Meçhul veya menfi yapıdaki bir fiilin tafdîl ifadesine geçmeden taaccüb fiilindeki ifadesine genel olarak bakmak faydalı olacaktır. Bu tür bir fiilin taaccübü ifade etmesi için fiil müevvel mastar haline getirilir. Bu müevvel mastar uygun bir fiilin ef'ale sığasında gelen taaccübüne mef'ul yapılarak taaccüb ifadesi elde edilmektedir.¹²⁵ Ancak bu tür bir fiilin ef'alu vezni ile tafdîli ifade edilmek istendiğinde bazı Nahvî problemler tezahür etmektedir. Nitekim

¹²⁰ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, c. III, s. 396.

¹²¹ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, c. III, s. 396.

¹²² el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-durûsi'l-arabiyye*, c. I, s. 195.

¹²³ el-Cevcerî, *Şerhu şuzuri'z-zeheb*, s.735.

¹²⁴ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, c. III, s. 396.

¹²⁵ İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, c. III, s. 49

yukarıda maddeler halinde sayılan şartları karşılamaması sebebiyle müevvel mastar yoluyla tafdîli ifadesi mümkün olan fiillerden meçhul ve menfî fiiller istisna edilmiştir.¹²⁶

Nahivciler meçhul yapıdaki bir fiilin taaccüb fiilindeki gibi müevvel mastarını uygun bir fiilin ism-i tafdîline temyiz yapılması yoluyla tafdîl ifade etmesine ise sıcak bakmamaktadırlar. Çünkü taaccüb fiili bu müevvel mastarı kendisine mef'ul olarak alırken ism-i tafdîl temyiz olarak almaktadır. Müevvel mastar, fiilin failine isnadı sebebiyle marife olmaktadır. Mef'ulde marife veya nekra olma şartı aranmazken temyizin ise nekra olması gerekli kabul edilmektedir.¹²⁷ Bu durumda meçhul bir fiilin müevvel mastar haline getirilerek uygun bir fiilden alınan ism-i tafdîle temyiz yapılması Nahvî açıdan problemlili görünmektedir.¹²⁸

Menfî fiil için de benzer bir durum söz konusudur. Çünkü müevvel mastar haline getirilen menfî fiil naibu faile isnat edilmesi sebebiyle marife olmaktadır. Bu şekilde müevvel mastarın temyiz konumundayken tafdîli ifadesi doğru olmayacaktır. Ancak mastarın, başına "عدم" veya "انتفاء" kelimeleri getirilerek menfî yapılması ve bu şekilde nekra olarak ef'alu ifadesine temyiz yapılmasında bir sakınca bulunmamaktadır. Mesela "هو أكثر عدم قيام" şeklindeki ifade hem tafdîl ifade kuralları açısından hem de diğer Nahiv kuralları açısından bir problem arz etmemektedir.¹²⁹

Bu durumda malum olma şartını karşılamayan bir fiilin müevvel mastar yoluyla tafdîl ifadesi doğru olmasa da mastarın meçhul olduğuna delalet eden bir karine bulunması durumunda veya fiilin meçhul yapıya tahsis edilmiş olması durumunda malum olma şartı geçerliliğini yitirmektedir. Aynı şekilde olumlu olma şartını karşılamayan menfî bir fiilin müevvel mastarla değil de başına "عدم" kelimesi getirilmiş sarîh mastarla tafdîli ifadesinde olumlu olma şartı aranmamaktadır.¹³⁰

Tafdîl manasının müevvel mastar ile ifade edilmesi temyizin nekra olmasını şart koşan Basrî ekole göre sakıncalı bir durumdur. Çünkü müevvel mastar fiilin failine isnadı sebebiyle marife olmaktadır. Ancak Kûfî ekol temyizin nekra olmasını gerekli görmemektedir.¹³¹

¹²⁶ el-Ezherî, *Şerhu't-tasrîh*, c. II, s. 94.

¹²⁷ Kûfî ekol içerisinde temyizin marife olabileceğini söyleyen dil alimleri de bulunmaktadır. Bkz. es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, c. III, s. 64.

¹²⁸ el-Hudârî, *Hâşiyetu'l-Hudârî*, c. II, s. 47.

¹²⁹ el-Hudârî, *Hâşiyetu'l-Hudârî*, c. II, s. 47.

¹³⁰ es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, c. III, s. 64.

¹³¹ Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi cem'i'l-cevâmi'*, thk. Abdul'âl Sâlim Mükerrrem, Dâru'l-Buhûsi'l-İlmiyye, Kuveyt 1980, c. IV, c. 72.

Dolayısıyla onlara göre taaccüb fiilindeki gibi müevvel mastar ile tafdîl ifadesi mümkün görünmektedir.

Fiil, Nahiv ilmi açısından nakıs ise bu durumda direkt olarak bu fiilden ef'alu vezninde ism-i tafdîl türememektedir. Ancak tafdîl ifadesine mastarla ulaşılabilir. Eğer nakıs fiilin mastarı varsa bu mastar ile tafdîl manası ifade edilir. Şayet mastarı yok ise bu durumda yukarıda müevvel mastar ile ilgili olarak zikredilen hükümler geçerli olmaktadır.¹³²

Fiilin sülasi mücerret olmaması halinde - Sîbeveyhi ve Muberrred'in görüşleri bir kenara koyulacak olursa- mastarı uygun bir fiilin ef'alu sığasına temyiz yapılarak tafdîl ifadesine ulaşıldığı anlaşılmaktadır.

Tafdîli, sarîh mastarı ile ifade edilen fiillerden birisi de sıfatı müşebbehesi ef'alu sığasında gelen fiildir. Bu durumda olan fiillerin ef'alu sığası ism-i tafdîlden daha öncelikli bir konumda bulunan sıfat-ı müşebbeheye tahsis edildiği için tafdîl ifadesi, mastarının uygun bir fiile temyiz yapılmasıyla elde edilmektedir.

Gerekli özellikleri haiz olmayan fiilin tafdîlinin münasip bir ism-i tafdîlle ifade edilmesinin sadece yukarıda şartları belirtilen fiile has bir durum olmadığını belirtmek gerekir. Zira bu şartların tamamına haiz olduğu halde tafdîli, ef'alu sığasıyla değil de mastarı münasip bir ism-i tafdîle temyiz yapılmak suretiyle ifade edilen fiiller de mevcuttur. Bu bağlamda bazı dil alimleri ism-i tafdîlin türemesi için yukarıda zikredilen fiil özelliklerine ek olarak ism-i tafdîlinin ef'alu sığasında kullanımının yaygınlaşmış olmasını da saymışlardır.¹³³ Nitekim "öğle uykusuna yattı" anlamına gelen ve yukarıda işaret edilen özelliklerin tamamına haiz olan "قال" fiilinin tafdîlinde direkt olarak "أَقِيل" şeklindeki bir ifade yerine "أَكْثَرُ قَائِلَةً" ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.¹³⁴

Bu şekildeki kullanım bütün özellikleri haiz olup aynı zamanda ef'alu sığasında ism-i tafdîli kullanılan fiillerde de görülebilmektedir. Nitekim "أَضْرَبَ" yerine "أَشَدَّ ضَرْبًا" şeklindeki bir kullanım söz konusu olabilmektedir.¹³⁵

Bu ifade şekli aynı zamanda isimlerin tafdîlinde de başvurulan yöntemdir. Mesela malın çokluğuyla alakalı ikili karşılaştırmada "هُوَ أَكْثَرُ مِنْهُ مَالًا" ifadesi kullanılmaktadır.¹³⁶

¹³² el-Cevcerî, *Şerhu şuzûri'z-zeheb*, s.735; el-Ezherî, *Şerhu't-tasrîh*, c. II, s. 72.

¹³³ el-Ezherî, *Şerhu't-tasrîh*, c. II, s. 72.

¹³⁴ Sîbeveyhi, *Kitabu Sîbeveyhi*, c. IV, s. 99.

¹³⁵ es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, c. III, s. 33.

Bir fiilin tafdîli ef'alu siğasında geldiği halde mastarının uygun bir fiilin ef'alu tafdîline temyiz yapılması, ifade edilmek istenen manayla ilişkili bir durumdur. Mesela "زيد أعلم من بكر" ifadesinin yerine "زيد أشد علما من بكر" ifadesinin kullanılması hem Zeyd hem de Bekir'in bilginliğin ötesinde çokça bilgili olduklarını ifade etmektedir. Bu durum "أعلم" ile değil "أشد علما" ile ifade edilmiştir. Hal böyleyken şartları tutmayan fiillerin tafdîllerine "أشد" vb. ism-i tafdîllerle ulaşmak hedef mananın anlaşılmasında aksamaya yol açabilecektir. Mesela müstakim kelimesi için bir mukayese söz konusu olsa müstakim kelimesinin mastarı "أشد" veya "أكثر" gibi bir ism-i tafdîle temyiz yapılarak tafdîl manasına ulaşılmaktadır. Bu durumda istikametli manasında değil de istikametle yoğunluğu veya fazlalığında bir mukayese söz konusu olmaktadır. Yani tafdîlin iki tarafı da çokça istikamet sahibidir. Bu iki taraftan biri çokça istikamet sahibi olan diğerinden daha fazla istikamet sahibidir. Dolayısıyla bu ifade şeklinde fiilin mücerret manasındaki bir mukayeseyle zemin oluşturulamamaktadır.¹³⁷

1.7. Ef'alu Vezni Dışındaki Kelimelerin Tafdîl Manasıyla Kullanılması

Nahiv kitaplarında ism-i tafdîle tahsis edilen veznin tek olduğu, bu veznin de ef'alu olduğu geçmektedir. İsm-i tafdîl olarak kullanılan ancak bu hükmün dışında kalan üç kelime bulunmaktadır. Bunlar "خير", "شر" ve "حب" kelimeleridir.¹³⁸

İsm-i tafdîlin sadece ef'alu vezninde kullanılabileceğini belirten Nahiv kitapları bu hükmü lafzen veya takdiren kaydına bağlamaktadır. Takdiren kaydının konulmasının sebebi de "خير", "شر" ve "حب" kelimelerini ism-i tafdîl kapsamına almak olsa gerektir. O halde bu kelimeler lafzen olmasa da takdiren ef'alu vezninde kabul edilmektedir.

Genellikle "خير" ve "شر" olarak kullanılan kelimelerin asılları, birer ism-i tafdîl olan "أخير" ve "أشر" kelimeleridir.¹³⁹ Nahivcilere göre "خير" ve "شر" ism-i tafdîllerinden hemzenin

¹³⁶ Ebû İshâk İbrahim b. Musa eş-Şâtibî, *el-Mekâsıdu's-şâfiye fî şerhi'l-hulâsati'l-kâfiye*, thk. Muhammed İbrahim el-Benna-Abdumecid Kutamış, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Yayınları, Mekke 2007, c. IV, s. 575.

¹³⁷ es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, c. III, s. 64.

¹³⁸ el-Hamlâvî, *Şeze'l-'arf*, s.126.

¹³⁹ el-Hudari, *Hâşiyetu'l-Hudari*, c. II, s. 46.

düşürülmesinin sebebi bu iki kelimenin çokça kullanılıyor olmasıdır. Buna ek olarak "خير" ve "شر" kelimelerinin fiil kökünden türememiş olması sebebiyle ef'alu vezninde gelmediği söylene¹⁴⁰ de benzer durumda olan diğer ism-i tafdîller göz önüne alındığında bu talilin, daha kapsamlı düşünülüp izah edilmeye muhtaç olduğu görülmektedir.

Bu ism-i tafdîller genellikle "خير" ve "شر" olarak kullanılmaktadır. Ancak nadiren de olsa "أخير" ve "أشر" vezinlerine de rastlamak mümkündür. Nitekim Ebû Kılâbe Kamer suresinin 26. ayetini "بلال خير الناس وابن الأخير" şeklinde rivayet etmiştir. Aynı şekilde "من الكذاب الأشر" beytinde "أخير" kelimesi ism-i tafdîl olarak kullanılmıştır.¹⁴¹

Nadiren karşılaşılan "أخير" ve "أشر" ism-i tafdîllerinin aksine "أحب" ism-i tafdîlinde durum farklıdır. Çoğunlukla "أحب" olarak kullanılan bu ism-i tafdîlin nadiren "حب" şeklinde kullanıldığı da görülmektedir.¹⁴²

وزادني كلفاً في الحب أن منعتُ وحبّ شيء إلى الإنسان ما منعا¹⁴³

Kabul etmemesi, ihtirasımı artırdı aşkına.

Zaten en hoş gelen şey yasaklardır insana.

İsm-i tafdîl olarak kabul edilmese bile cümle içerisinde ifade ettiği anlam bakımından ism-i tafdîl ile aynı paydaya sahip olduğu düşünülebilecek "لا سيما" ifadesine de değinmek gerekir. Mesela "اجتهد التلاميذ، ولا سيما خالد" "Öğrenciler çalıştılar, özellikle Halit" örneğinde "لا سيما" ifadesinin istisnadan ziyade, bir üstünlüğü anlattığı söylenebilir. Nitekim Nahiv kitaplarında "لا سيما" ifadesinin iki varlığın bir vasıfta ortak olması ve sonra gelenin öncekinden üstün olması durumunda kullanıldığı geçmektedir.¹⁴⁴ Daha doğru bir ifadeyle, verilen hükme "لا سيما" dan

¹⁴⁰ İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, c. III, s. 52.

¹⁴¹ es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, c. III, s. 64.

¹⁴² İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, c. III, s. 53.

¹⁴³ el-Ezherî, *Şerhu't-tasrîh*, c. II, s. 92.

¹⁴⁴ Abduh er-Râcihi, *et-Tatbîku'n-Nahvî*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 2010, s.195.

sonra gelen kelimenin evleviyyetle dahil olduğu anlatılmak istenmektedir. Bu kullanım şeklinin "لا سيما" ifadesini ism-i tafdîle yaklaştırdığı söylenebilir.

Her ne kadar çoğu zaman istisna başlığı altında incelense de "لا سيما" ifadesini istisna edatlarından kabul etmeyen dilciler de bulunmaktadır.¹⁴⁵ Nitekim İbn Mâlik "لا سيما" ifadesini istisna edatı olarak düşünmemektedir. Ona göre "لا سيما" ifadesinin kullanım amacı kendisinden sonra geleni öncekinden istisna etmek değildir. Bilakis sonra geleni önce gelenin içine dahil etmekle birlikte sonra gelenin durumunu vurgulu bir şekilde anlatmaktır.¹⁴⁶ Kaldı ki istisnanın "içerde olanı veya içerde gibi görüneni "لا" vb. kelimelerle dışarı çıkartmak¹⁴⁷" şeklinde tanımlanması da, "لا سيما" ifadesini istisnadan uzaklaştırmaktadır.

1.8. Ef'alu Veznindeki Kelimelerin Tafdîl Manası Dışında Kullanılması

Arap dilinde ism-i tafdîl dışında ef'alu sığasında gelen çok fazla kelime bulunmamaktadır. Bu sığada gelen kelimeler şöyle sıralanabilir;

- Taaccüb fiili
- Renk, kusur ve güzellik bildiren fiillerin sıfatı müşebbehesi
- Tafdîl manası ifade etmeyen ism-i tafdîl
- Diğer isimler

İsm-i tafdîl dışında ef'alu vezninde kelimelerin başında taaccüb fiili gelmektedir. Türeme şartlarının aynı, kullanım alanlarının çok yakın olması ve ifade ettikleri manaların benzer olması sebebiyle hem ism-i tafdîl hem de fiili taaccübde ef'alu vezni kullanılmaktadır. Ancak ism-i tafdîlde ef'alu vezni min-i tafdîliyye, izafet veya harfî tarif ile isim olarak kullanılırken fiili taaccübde ise başındaki "ما" ile fiil olarak kullanılmaktadır.

Ef'alu vezninin göze çarpan bir diğer kullanım alanı ise renk, kusur ve güzellik bildiren fiillerin sıfatı müşebbeheleridir. Renk, kusur veya güzellik bildiren lazımi fiillerin sıfatı müşebbeheleri ef'alu vezninde gelmektedir. Bu tür fiillerden ef'alu vezninde sıfatı müşebbehe türemesi sebebiyle ism-i tafdîl türememektedir.

¹⁴⁵ er-Radî, *Şerhu'r-Radî li kâfiye*, c. I, s. 791.

¹⁴⁶ İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, c. II, s. 318.

¹⁴⁷ es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, c. II, s. 208.

Arap dilinde ism-i tafdîl olduğu halde tafdîl manasını değil de ismi fail manasını ifade ettiği öne sürülen bir takım örnekler bulunmaktadır. Arap dilcilerinin bir çoğu ism-i tafdîlin özellikle harfî tarif veya izafe ile kullanılmadığı halde min-i tafdîliyyenin de zikredilmediği örneklerde min-i tafdîliyyenin takdir edilmemesi halinde ism-i tafdîlin ismi fail manasında olabileceğine işaret etmişlerdir. "ربكم أعلم بكم" "Rabbınız sizi çok iyi bilir"¹⁴⁸ ayetinde geçen "أعلم" kelimesini ism-i tafdîl manasıyla değil ismi fail manasıyla anlamanın daha uygun olacağı ifade edilmiştir. Çünkü ilminde Allah Teâlâ'ya ortak yoktur.¹⁴⁹

İsm-i tafdîlden tafdîl manasının tecrit edilip ismi fail manasının anlaşılması, müteaddi fiillerde söz konusudur. Şayet ismi failin türemediği bir fiilden ism-i tafdîl türetilmiş ve "من" takdiri olmadan mücerret olarak kullanılmışsa bu durumda ism-i tafdîli sıfatı müşebbehe olarak anlamak daha uygun olacaktır. "وهو الذي يبدأ الخلق ثم يعيده وهو أهون عليه" "Önce yaratan, ölümünden sonra tekrar diriltten O'dur. Bu, O'nun için çok kolaydır."¹⁵⁰ Ayette geçen "أهون" kelimesinin ism-i tafdîl olarak değil sıfatı müşebbehe olarak anlaşılması Nahivciler açısından daha doğru görülmektedir. Çünkü Allah Teâlâ için bir şeyin daha kolay olması gibi bir durum söz konusu değildir. Zira her şey O'na göre kolaydır. Benzer bir durum meşhur Arap şairlerinden olan Ferezdak (ö. 114/732)'in¹⁵¹ beytinde de görülmektedir;

إن الذي سمك السماء بنى لنا بيتاً دعائمه أعزُّ وأطولُ

Gökyüzünü yükselten bize inşa etti kireşleri izzetli ve uzun olan bir evi

Beyitte geçen "أعز" ve "أطول" kelimeleri "عزيزة" ve "طويلة" manasında kullanıldığı ifade edilmiştir.¹⁵²

Bu kullanımlar haricinde bazı camit isimler de ef'alu sığasında gelebilmektedir. Ef'alu sığasında gelen bu isimler vasıf özelliği taşımadığı için munsarif isim kapsamında

¹⁴⁸ el-İsra 17/54.

¹⁴⁹ en-Nâdirî, *Nahvu'l-luğati'l-arabiyye*, s.170'in dipnotu; el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-durûsi'l-arabiyye*, c. I, s. 198.

¹⁵⁰ er-Rûm 30/27.

¹⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Şakir Ergin, "Ferezdak", *DİA*, c. XII, s. 373.

¹⁵² el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-durûsi'l-arabiyye*, c. I, s. 198; el-Hudarî, *Hâşiyetu'l-Hudarî*, c. II, s. 48; en-Nâdirî, *Nahvu'l-luğati'l-arabiyye*, s.171.

değerlendirilmektedir. Bu isimlere de tavşan manasına gelen "أَرَب" ve sayı olarak dört manasına gelen "أَرَب" kelimeleri örnek olarak verilebilir.

1.9. İsm-i Tafdîlin Taaccüb Fiiline Benzer ve Ondan Farklı Olduğu Noktalar

İsm-i tafdîl ile taaccüb fiilinin ilk vezni birçok noktada benzerlik arz etmektedir. Bunların başında ise türeme şartları yer almaktadır. Hem ism-i tafdîlde hem de taaccüb fiilinde kök fiilin çekimli, tefadula elverişli, malum, müsbet, tam ve sülâsi mücerret olması ve sıfatı müşebbehesinin ef'alu vezninde olmaması şart koşulmuştur. Hal böyle olunca Nahiv kitaplarında genellikle ilk hangi konu incelenmişse türeme şartları orada verilmiş diğer konu incelenirken önceki konuda verilen türeme şartlarına atıf yapılmıştır. Nitekim İbni Mâlik *el-Elfiyye*'sinde önce fiili taaccübü ele almış burada türeme şartlarına yer vermiş iki konu sonra ism-i tafdîli ele alırken türeme şartlarını tekrar etmeyerek şu ifadeleri kullanmıştır;

صُعْ مِنْ مَصُوعٍ مِنْهُ لِلتَّعَجُّبِ أَفْعَلٌ لِلتَّفْضِيلِ وَأَبَ اللَّذُّ أَيُّ¹⁵³

Taaccüb için ef'alenin türetildiği fiilden tafdîl için de türet, (taaccüb için ef'alenin) türetilmediği (fil)den (ism-i tafdîl için ef'alu türetmekten de) uzak dur.

İsm-i tafdîl ve fiili taaccübün türemesi aynı şartlarda gerçekleşse de tafdîli ifade eden kelime isim, taaccübü ifade eden kelime fiil kabul edilmektedir. Ancak bu durum birbirlerinden farklılaşmasına sebep olmamıştır. Aksine ismin asıl olduğu noktalarda fiili taaccüb ism-i tafdîle ilhak olduğu gibi fiilin asıl olduğu noktalarda da ism-i tafdîl fiili taaccübe ilhak olmuştur.¹⁵⁴ Mesela sıfatı müşebbehesi ef'alu sığasında gelen fiilden karışıklık olabileceği endişesiyle ism-i tafdîl alınmaz. Böyle bir fiilden taaccüb fiilinin alınmamasının sebebi ise fiili taaccübün ism-i tafdîle olan benzerliğidir.¹⁵⁵

İsm-i tafdîl bir isim olması hasebiyle ismi tasğir kuralları icra edilebilmektedir. Ancak diğer sıfatlarda olduğu gibi ism-i tafdîl de tasğire uğradığı zaman genellikle zatın değil vasfın tahkiri kastedilmektedir. Mesela "أكبر منك" senden daha büyük anlamına gelirken "أكبر منك" büyüklük vasfında sana olan üstünlüğü azdır yani senden çok az büyük anlamına geldiği kabul

¹⁵³ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, 496. beyt.

¹⁵⁴ İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, c. III, s. 39.

¹⁵⁵ es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, c. III, s. 31.

edilebilir.¹⁵⁶ Taaccüb fiilinde de ismin bir özelliği olan tasğir uygulamasına zaman zaman rastlanmaktadır. Her ne kadar kûfi ekolde isim olarak kabul edilse de taaccüb fiilinin tasğire uğraması Nahivciler tarafından ism-i tafdîle benzerliğiyle açıklanmaktadır.¹⁵⁷

İsm-i tafdîlin fiili taaccübe benzer olduğu noktalara değindikten sonra şimdi de ayrıştığı durumları irdeleyelim: Türeme şartlarından biri noksan olduğu zaman ism-i tafdîlde fiilin mastarının alınıp bu mastarın uygun bir ism-i tafdîle temyiz yapılması söz konusudur. Bu durumdaki fiilden taaccüb fiili elde edilmek istendiği zaman bu mastar uygun bir fiilden alınan taaccüb fiiline mef'ul yapılmaktadır.¹⁵⁸ Bu farklılığın temel sebebi olarak taaccübün fiil, tafdîlin ise isim kabul edilmesi söylenebilir.

Tafdîl ve taaccübde "خير" ve "شر" kelimelerinin kullanımında bir farklılık göze çarpmaktadır. İsm-i tafdîlde neredeyse her zaman "خير" ve "شر" olarak kullanılmakta nadiren "أخير" ve "أشر" şeklindeki kullanımlara rastlanmaktadır. Halbuki fiili taaccübde nadir olarak görülen "ما خيره" ve "ما شره" ifadelerinin yerine çoğu zaman "ما أخيره" ve "ما أشره" şeklindeki kullanımlar olduğu görülmektedir.¹⁵⁹

İsm-i tafdîlin, dayandığı mevsufa göre tekil-çoğul ve müzekker-müennes olması kullanım şekillerine bağlıdır. İsm-i tafdîl, min-i tafdîliyye ile beraber veya nekraya izafet ile kullanıldığı zaman fiile benzediği ifade edilerek müennes, tesniye veya cemi formlarına girmemekte fiili taaccüb gibi müfred müzekker olarak kalmaktadır. Ancak harf-i tarif ile veya marifeye izafet ile kullanımında ismin özellikleri baskın olduğu için fiili taaccübden farklı olarak müennesi, tesniyesi ve cemisi alınabilmektedir. Taaccüb fiili ise daima aynı formda kalmaktadır. Taaccüb edilen şeyin tekil-çoğulluk ve müzekker-müenneslik durumu taaccüb fiilinin akabinde gelen zamirle ifade edilmektedir.

1.10. Ef'alu Vezninin Gayr-ı Munsarîf Olması

Arapça'da kullanılan isimlerde asıl olan irabın bütün hareketlerini almasıdır. Ancak bazı isimlerin asıl olan munsariflikten çıktığı ve bunun sonucunda tenvin alması gereken konumlarda

¹⁵⁶ Radıyyuddîn Muhammed b. el-Hasen er-Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu şafiyeti İbni'l-Hâcib*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982, c. I, s. 279

¹⁵⁷ er-Radî, *Şerhu şafiyeti İbni'l-Hâcib*, c. I, s. 279.

¹⁵⁸ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, c. III, s. 400.

¹⁵⁹ es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, c. III, s. 62.

tenvin almadığı aynı şekilde cer konumunda olduğu halde meksur yapılmadığı görülmektedir. Bu tür isimlere ğayr-i munsarif denilmektedir. Ğayr-i munsarifliği gerektiren illetler adil, vasıf, te'nis, marife, ucme, cemi, terkib, fiil vezni ve zait elif ve nundur. Toplam sayısı dokuz olan bu illetlerin her birinin kendine has özellikleri ve şartları bulunmaktadır. Şartlarının karşılanmış olması kaydıyla bu illetlerden ikisini haiz olan isimler ğayr-i munsarif kabul edilmektedir.¹⁶⁰ Ancak müntehe'l-cumu' siğasında gelen veya müenneslik elifini barındıran isimler başka bir illete gerek olmaksızın ğayr-i munsarif olmaktadır.

Ef'alu vezninde gelen kelimenin munsarif veya ğayr-i munsarif olması, kelimenin isim veya sıfat olması ve marife veya nekra olarak kullanılmasına göre farklılık arz etmektedir. Sîbeveyhi ve Muberred'e göre ef'alu vezni vasıf olarak kullanılması durumunda hem marife hem de nekra "أفضل" ve "أحمر" örneklerinde olduğu gibi ğayr-i munsariftir. Bu vezin, isim olarak kullanılması durumunda ise marife olduğu zaman ğayr-i munsarifken nekra olursa munsarif olmaktadır.¹⁶¹ "مررت بأحمد وأحمد آخر" "Ahmed'e ve diğer ahmede uğradım" örneğinde ilk ahmed marife olduğu için ğayr-i munsarif, ikincisi ise nekra olduğu için munsariftir.

Ef'alu vezni isim olduğu zaman alemlik ve fiil vezni sebebiyle ğayr-i munsarif olurken vasıf olduğu zaman ise vasfiyyet ve fiil vezni sebebiyle ğayr-i munsarif olabilmektedir.

İsm-i tafdîlin ğayr-i munsarifliğinde iki illet olarak "aslî vasıf" ve "fiil vezni" illetleri sayılmaktadır. Bu illetlerden vasfiyyetin geçerli olabilmesi için vasfiyyetin sonradan kazanılmamış olması şart koşulmaktadır. Sonradan isim olarak kullanılması ğayr-i munsariflikte illet olmasını engellemediği gibi vasfiyyeti sonradan kazanması da onu muteber bir illet haline getirmemektedir.

Ef'alu veznindeki "أحمر" kelimesi aslen vasıf olması ve fiil vezninde bulunması sebebiyle ğayr-i munsariftir. Aynı şekilde "أرقم" kelimesi de aslen vasıf olması fiil vezninde bulunması sebebiyle ğayr-i munsariftir. Daha sonradan alacalı yılan manasıyla kullanılmaya başlanan "أرقم" kelimesinin aslen vasıf olma özelliğinin yanında isim olarak da kullanılması ğayr-i

¹⁶⁰ Molla Câmi, *el-Fevâidu'z-ziyâiyye*, s. 29.

¹⁶¹ Sîbeveyhi, *Kitabu Sîbeveyhi*, c. III, s. 193; el-Muberred, *el-Muktedab*, c. III, s. 311.

munsarifliğine bir engel teşkil etmemektedir. Buna karşılık dört anlamına gelen "أربع" kelimesi aslen vasıf değildir. Daha sonra kazandığı vasfiyyet onu ğayr-i munsarif yapmamaktadır.¹⁶²

İsm-i tafdîlin ğayr-i munsarif olmasındaki bir diğer illet fiil veznidir. Bu illetin ğayr-i munsariflikte etkili olabilmesi için iki şarttan birinin bulunması gerekmektedir. Buna göre ya Arapça isimlerde görülmeyen bir fiil vezninde olması gerekir. Veya -eğer ilk şart gerçekleşmezse- fiilin başına gelen zait harflerden birinin bu veznin başına eklenmiş olması gerekir. Şayet ğayr-i munsarifliğinde fiil vezni illete itibar edilecek kelime birinci şartı karşılamayıp ikinci şartı karşılamışsa bu durumda müennesinin müenneslik bildiren "te" ile gelmiyor olması şartı koşulmaktadır.¹⁶³

Mesela bir at için isim olan "شتر" kelimesi veya bir su kuyusu için isim olan "بئر" kelimesi ilk şartı karşıladığı için ğayr-i munsariftir. Bu vezinlerde Arapça bir isim bulunmamaktadır. Burada kıstas Arap dilidir. Arapça dışındaki dillerde ilgili vezinde isim bulunması bu kurala bir engel teşkil etmemektedir.

İlk şarta uymadığı halde "أفضل" ism-i tafdîli de ğayr-i munsariftir. Çünkü ikinci şartın gereği olan fiil eklerinden bir eki barındırmaktadır. İsm-i tafdilde kullanılan ef'alu sığasının başındaki hemze, muzari fiilin başına eklenen hemzeye benzemektedir. Ayrıca ikinci şartın tek koşulu olan müennesinin müenneslik bildiren "te" ile gelmemesi kuralına uygun olduğu görülmektedir. Nitekim "أفضل" ism-i tafdîlinin müennesi, müenneslik bildiren "te" ile "أفضلة" şeklinde değil "فضلى" şeklinde gelmektedir. Buna karşın güçlü deve için kullanılan "يعمل" kelimesi, müennesinde tau te'nisi kabul ettiği için ğayr-i munsarif olmamaktadır.¹⁶⁴

Ef'alu vezninde olmadığı görülen "خير" ve "شر" gibi kelimeler takdiren ef'alu sığasında kabul edildikleri için ism-i tafdîl hükümlerine tabi tutulmaktadır. Ancak diğer ism-i tafdîller fiil vezni ve asli vasfiyyet sebebiyle ğayr-i munsarif olurken "خير" ve "شر" bir fiil vezni olan ef'alu vezninde olmadığı için munsarif kabul edilmektedir. Asli vasfiyyet illeti bulunsa da fiile tahsis edilen bir vezinde olmamaları onları ğayr-i munsariflikten çıkarmaktadır. Nitekim "عبدك أحسن من"

¹⁶² Molla Câmi, *el-Fevâidu'z-ziyâiyye*, s. 39.

¹⁶³ Molla Câmi, *el-Fevâidu'z-ziyâiyye*, s. 51.

¹⁶⁴ Molla Câmi, *el-Fevâidu'z-ziyâiyye*, s. 52.

"الأحرار" "senin kölen hürlerden daha güzeldir" örneğinde "أحسن" kelimesinin yerine "خير" veya "شر" kelimesi kullanılırsa bu durumda ism-i tafdîl munsarif olacak ve tenvinlenecektir.¹⁶⁵

1.11. Karşılaştırılan Unsurların Ortaklık Durumu

İsm-i tafdîlin tanımında iki varlığın bir vasıfta olan ortaklığına değinilmektedir. Ancak farklı kullanım alanları bu vasıfta olan ortaklığın hakiki olabileceği gibi takdiri de olabileceğini hatta bir değil iki farklı vasfın da bulunabileceğini göstermektedir. Bazı dilciler ortaklığın şart olduğunu ileri sürerken¹⁶⁶ diğer bazıları ise bir vasıftaki ortaklığın gerekli olmaması yönünde görüş bildirmişlerdir.¹⁶⁷

İsm-i tafdîlin konusu olan vasıftaki ortaklığın hakiki olmasına "الشمس أكبر من الأرض" "Güneş dünyadan daha büyüktür" örneği verilebilir. Bu örnekte her ikisinin de büyük olduğu dolayısıyla büyüklük vasfında hakiki olarak ortak olduğu ancak güneşin büyüklük vasfında dünyanın önüne geçtiği vurgulanmaktadır.

Aynı örneği tersten verecek olursak "الأرض أصغر من الشمس" "Dünya, güneşten daha küçüktür" bu durumda ortak oldukları vasıf küçüklüktür. Ancak ortak oldukları bu vasıf hakiki değil takdiridir. Çünkü dünyanın güneşten küçük olması ve bu durumun ism-i tafdîlle ifade edilmesi güneş ve dünyanın küçüklük vasfını haiz olduklarına işaret etmez. Bu durum takdiri ortaklığın daha belirgin olduğu farklı örneklerle daha iyi anlaşılabilir;

Mesela iki düşman arasında mukayese edilirken "هذا أحسن إلي من هذا" "Bu bana diğerinden daha güzeldir" ifadesinde iki düşman da kötüdür. Ancak mukayese anında kötülük bakımından biri diğerinden daha azdır. Bu durum onlardaki hakiki vasıf olan kubuh ile değil de onun zıttı olan husün ile ifade edilmiştir. İki düşman arasındaki mukayesenin husün sıfatı ile yapılmış olması onları güzel kategorilerine sokmamaktadır. Ortak olunan vasfın hakiki veya takdiri olması, mütekellimin hangi ögeyi mufaddal hangi ögeyi mafdûl tayin etmesine göre değişiklik arz etmektedir.¹⁶⁸

¹⁶⁵ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, c. II, s. 157.

¹⁶⁶ İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, c. III, s. 55.

¹⁶⁷ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, c. II, s. 158.

¹⁶⁸ Hasan, *en-Nahvu'l-vâff*, c. III, s. 406.

Kur'ân'da geçen "رب السجن أحب إلي مما يدعونني إليه" "Ey Rabbim! Zindan bana, bunların beni dâvet ettiği şeyden daha sevimlidir."¹⁶⁹ ayetinde de zindan ve onların davet ettikleri şey kötüdür. Buna rağmen "أحب" ism-i tafdîliyle mukayese edilmiştir. Her ne kadar onların davet ettikleri şey insanın nefesine hoş gelse de Allah Teâlâ'ya masiyet olacağı için ve ayrıca neticesi itibariyle kötü kabul edilmektedir. Hz. Yûsuf'un bu iki kötüyü "أحب" ism-i tafdîliyle mukayese etmesinin sebebi ise ikisinden birini tercih etmek durumunda kalmasıdır.¹⁷⁰

Takdiri ortaklık sadece ikili karşılaştırmada değil ism-i tafdîlin diğer kullanımında da mevcuttur. Mesela "فلان أكرم الناس" "falanca insanların en şerefliisidir" şeklindeki bir ifadeden bütün insanların şerefli olduklarını ancak en şereflilerinin falanca olduğunu anlamak gerektiği söylenirse bu doğru olmaz. Çünkü bir hadisi şerifte Hz. Peygamber'in "ألا أخبركم بأحبكم إلي وأقربكم؟" "Size bana en sevimli ve en yakın olanınızı haber vereyim mi?" diye sorduktan sonra "ألا أخبركم بأبغضكم إلي وأبعدكم عني؟" Size bana en buğzlu olanınızı ve benden en uzak olanınızı haber vereyim mi? buyurmuş olması bütün insanların hem sevilenler kategorisinde hem de sevilmeyenler kategorisinde yer almasına aynı zamanda hem Hz. Peygamber'e yakın hem de ondan uzak olmasına sebep olacaktır. Bu durumun gerçekçi olmadığı aşikardır. Hz. Peygamber'in mukayesesini hakiki ortaklığa hamletmek gerçekçi olmayan bu duruma sebebiyet vereceğinden bu ifadenin hakiki değil takdiri bir ortaklığa işaret ettiği söylenebilir. Bunun dışında bu ifadeyi doğru bir temele oturtmak için muzaf takdiri de yapılabilir. Nitekim "insanların en şerefli" ifadesi ile şerefli insanların en şereflii şeklinde bir mana kastedilebilir.¹⁷¹

Hakiki ortaklığın bulunmadığı üsluplardan birisi de "أنت أعلم من الحمار" "Eşekten daha bilgilisin" cümlesindeki üsluptur. Bu üsluptaki mufaddal ile mafdûl arasında, mukayese edilen sıfatla ilgili olarak en küçük bir ortaklık bulunmamaktadır. Ancak buna rağmen mufaddal ile mafdûl bu sıfatta ortak kabul edilerek mufaddalın mukayese edilen sıfatla ilgili durumu alaya

¹⁶⁹ Yûsuf, 12/33.

¹⁷⁰ Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*, c. V, s. 306.

¹⁷¹ Ebû Amr Cemâluddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus İbnu'l-Hâcib, *Kitâbu emâlî İbni'l-Hâcib*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut ty., s.314.

alınmaktadır.¹⁷² Bu üsluba Kur'ân'da da yer verilmiştir. "ولتعلمن أننا أشد عذابا وأبقى" "Hangimizin azabı daha şiddetli ve daha kalıcıymış, mutlaka göreceksiniz."¹⁷³ Firavun, Hz. Musa'ya tabi olanları azarlarken ayetin sonunda kendisiyle Hz. Musa arasında bir mukayese yapmaktadır. Firavuna göre Hz. Musa'nın cezalandırmak veya kalıcı olmak gibi bir durumu olmamakla birlikte Firavun'un o an için sahip olduğu güçle böbürlenerek böyle bir ifade kullandığı söylenebilir.¹⁷⁴

Bu konu altında değinilmesi gereken bir üslup daha bulunmaktadır. İki şeyin bir manada mukayese edilmesi olarak değerlendirilmesi mümkün görünmeyen bu üsluba " أنت أعقل من أن " "Sen yalan söylemekten daha akıllısın" misali örnek olarak verilebilir. Bu üslupta muhatabın yalan söylemekle mukayese edilmesi sahih bir anlayış olarak kabul edilmemektedir. Bunun yerine ikili bir mukayeseden ziyade mufaddalın ism-i tafdîlin barındırdığı mana sebebiyle mafdûlden uzak olduğu anlayışı daha doğru görülmektedir. O halde yukarıdaki örneğin "Sen aklın sebebiyle yalan söylemekten berisin" şeklinde anlaşılması dil mantığı açısından daha uygun düşmektedir. Özet olarak bu üslup diğer ism-i tafdîl üsluplarından farklı olarak mufaddalın mafdûlden uzak olduğunu ifade ederken aynı zamanda bu durumun sebebini de belirtmektedir.¹⁷⁵

الحق أكبر من أن تستبد به يد وإن طال في ظلم تماديها

Hakikat büyüklüğü sebebiyle sığmaz tekeline bir kişinin, sebatı uzasa da zulümde

¹⁷² er-Radî, *Şerhu'r-Radî li kâfiye*, c. II, s. 775.

¹⁷³ Tâhâ 20/71.

¹⁷⁴ Nâsiruddîn Ebû Saîd Ebû Muhammed Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006, c. II, s. 52.

¹⁷⁵ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfî*, c. III, s. 407.

İKİNCİ BÖLÜM

NAHİV İLMİ AÇISINDAN İSM-İ TAFDİL

2.1. Kullanım Şekilleri

İsm-i tafdîl diğer müştaklardan farklı olarak kullanımın türüne göre ifade ettiği anlamı değişen bir vasıf özelliği taşımaktadır. Genel olarak cümle içerisinde üç farklı kullanımı olduğu kabul edilmektedir. Bunlar; min-i tafdîliyye ile beraber kullanımı, muzaf olarak kullanımı ve harf-i tarif ile beraber kullanımıdır. Bu kullanımlardan muzaf olması veya harf-i tarifle marife olması durumunda ism-i tafdîl bir şeyin bir manada kendi grubundakilerin tamamına üstünlüğünü ifade etmektedir. Min-i tafdîliyye ile beraber kullanıldığı zaman ise karşılıklı bir mukayese söz konusu olmaktadır.

Kendisinden sonra min-i tafdîliyye olan ef'alu, tafdilden başka bir şey için kullanılmamaktadır. Bu durumdaki ism-i tafdîl, fiil yerindedir. Nasıl ki fiil mastar manasını ve zamanı ifade ediyorsa ism-i tafdîl de mastar manasını ve üstünlüğü ifade etmektedir. Böylece fiil marife olmadığı gibi ism-i tafdîl de marifeliği kabul etmemektedir. Aynı şekilde fiil gibi müennes, tesniye ve cemi de olmamaktadır. Fiilin müenneslik alameti alması onu müennes yapmaz. Mastar ve fiil müzekker olduğu için ism-i tafdîl de müzekker olarak kullanılmakta diğer formlara girmemektedir.¹⁷⁶

İsm-i tafdîle harf-i tarif eklenirse bu durum onu fiil yerinde olmaktan çıkarıp ismi faile yaklaştırmakta ve min-i tafdîliyye ve izafete ihtiyaç bırakmamaktadır. Böylece ismi fail gibi müennes, tesniye ve cemi formlarına girebilmektedir.¹⁷⁷

Yukarıdaki iki durumun ilkinde fiile benzeyerek müfret müzekker olan diğerinde ise ismi faile benzeyerek müfret müzekker olduğu gibi müennes, tesniye ve cemi de olabilen ism-i tafdîl marifeye izafe olması durumunda ise her ikisine de uygunluk gösterebilmektedir.¹⁷⁸

İsm-i tafdîlin nekraya izafesinde ise yalın ism-i tafdîldeki gibi müfret müzekker sığanın sabitliği söz konusudur. Dayandığı mevsufun tesniye, cemi veya müennes olmasına bakılmaksızın müfret müzekker olarak gelmesi gerekmektedir.

¹⁷⁶ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, c. IV, s. 129.

¹⁷⁷ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, c. IV, s. 129.

¹⁷⁸ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, c. IV, s. 129.

Muzaf konumunda bulunan ism-i tafdîle atfedilen diğer bir ism-i tafdîlin muzafun ileyhinin durumu da dikkat çekicidir. Marife veya nekraya izafetine göre farklılık arzeden bu durum ilgili başlık altında incelenecektir.

Şimdi ism-i tafdîlin cümle içerisindeki bu kullanımlarını Kur'ân'dan örnekler eşliğinde ayrıntılı olarak inceleyelim.

2.1.1. Yalın Olarak Kullanımı

İsm-i tafdîlin yalın olarak kullanılmasıyla harf-i tariftten ve izafetten mücerret olarak kullanılması kastedilmektedir. Bu durumda ism-i tafdîlin daima müfret ve müzekker olması gerekmektedir. Tesniye, cemi veya müennese dayanması onun bu sabit durumunu değiştirmemektedir.¹⁷⁹

İsm-i tafdîlin yalın olarak kullanılması aynı zamanda min-i tafdîliyye ile kullanılmasını da zorunlu kılmaktadır. Ancak min-i tafdîliyyenin mefuz olması şart değildir. Min-i tafdîliyye cümle içinde mezkur olabileceği gibi cümle içerisinde zikredilmeyip varlığı da takdir edilebilir. İbn Malik bu noktaya *el-Elfiyye*'sinde şöyle işaret etmiştir;

وأفعل التفضيل صله أبدا تقديرا أو لفظا بمن إن جردا¹⁸⁰

Efalu tafdîli mine bitıştır daima takdiren veya lafzen eğer mücerret olursa

Min-i tafdîliyyenin ifade ettiği anlam noktasında farklı görüşler bulunsa da genel olarak mufaddalın üstünlüğünün başlangıç noktasının mafdûl olduğunu ifade ettiği yönünde bir kanaat bulunmaktadır. Mesela "زيد أفضل من عمرو" denildiğinde Zeyd'in fazileti Amr'ı geçmekte fakat nereye kadar vardığı noktasında bir bilgi bulunmamaktadır. Aynı şekilde "سار زيد من بغداد" "Zeyd, Bağdat'tan yürüdü" cümlesinde de Zeyd'in yürümeye başladığı yer "من" harf-i ceriyle ifade edilirken yürümeyi bitirdiği yer hakkında bir bilgi verilmemiştir.¹⁸¹

İsm-i tafdîlden min-i tafdîliyyenin düşürülmesi ancak min-i tafdîliyyenin mecruruyla hafzedilmesi durumunda caiz görülmüştür.¹⁸² Bu da onların düşürüldüklerine delalet eden bir karine olduğu zaman mümkündür.¹⁸³ İsm-i tafdîlin bu kullanımına Kur'ân'da birçok örnek

¹⁷⁹ el-Ezherî, *Şerhu't-tasrîh*, c. II, s. 95.

¹⁸⁰ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, 498. beyt.

¹⁸¹ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, c. IV, s. 127.

¹⁸² Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, c. III, s. 402.

¹⁸³ İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, c. III, s. 56.

bulunmaktadır. Nitekim "بل تؤثرون الحياة الدنيا والآخرة خير وأبقى" "Fakat sizler dünya hayatını tercih ediyorsunuz. Oysa ahiret, daha hayırlı ve sürekli dir."¹⁸⁴ ayetinde ahiretin önceki cümlede geçen dünya hayatıyla mukayese edildiği anlaşılmaktadır. Bu durumda ayetin takdiri "والآخرة خير من الدنيا" şeklinde yapılmaktadır.¹⁸⁵

İsm-i tafdîlin bazı örneklerinde de min-i tafdîliyyenin hem mezkur hem de mahzûf olduğu görülebilmektedir. Mesela "أنا أكثر منك مالا وأعز نفرا" "Ben malca senden zengin, nüfusça da senden daha itibarlıyım" ¹⁸⁶ ayetinde "أكثر" ism-i tafdîlinden sonra min-i tafdîliyye ve mecruru mezkur iken "أعز" ism-i tafdîlinden sonra ise min-i tafdîliyye mecruruyla beraber düşürülmüştür.

İsm-i tafdîlden min-i tafdîliyyenin düşürülmesi genellikle ism-i tafdîl bir müptedanın haberi konumunda olduğu zaman gerçekleşmektedir. Nitekim yukarıda geçen ayetler bu duruma örnek olarak verilebilir. Bu durumun teorik olarak haber kabul edilebilecek diğer Nahvî konumlarda da uygulandığı görülmektedir. Bu bağlamda nasih fiil veya harflerin haberleri veya üç mef'ul alan fiillerin üçüncü mef'ulleri ism-i tafdîlden min-i tafdîliyyenin mecruruyla beraber düşürüldüğü yerlerdendir.¹⁸⁷ İsm-i tafdîlden min-i tafdîliyyenin mecruru ile beraber düşürülmesi genellikle haber konumlarında olsa da hal veya sıfat gibi konumlarda da min-i tafdîliyyenin düşürüldüğü örnekler mevcuttur.¹⁸⁸ Haber olması dışında min-i tafdîliyyenin mecruruyla beraber olarak düşürülmesine "فإنه يعلم السر وأخفى" "Çünkü O, gizliyi de bilir, ondan daha gizli olanı da." ¹⁸⁹ ayeti örnek olarak verilebilir. Ayette geçen "أخفى" kelimesi cümle içerisinde mef'ul konumunda olan "السر" kelimesine atfedilmiştir.

Nahivcilere göre mezkur olması durumunda min-i tafdîliyyenin ism-i tafdîlden hemen sonra gelmesi gerekmektedir. İsm-i tafdîl ile min-i tafdîliyyenin arasının, ism-i tafdîlin

¹⁸⁴ el-A'lâ 87/18.

¹⁸⁵ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, c. III, s. 402.

¹⁸⁶ el-Kehf 18/34.

¹⁸⁷ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, c. III, s. 403.

¹⁸⁸ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik İbnu'n-Nâzım ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Şerhu İbni'n-Nâzım alâ elfiyyeti İbni Mâlik*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Suud, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, s. 343; el-Hudari, *Hâşiyetu'l-Hudari*, c. II, s. 47; İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, c. III, s. 57.

¹⁸⁹ Tâhâ 20/7.

mamulleri, akabinde gelen cümleyle beraber "لو", ve münadasıyla beraber harf-i nida haricinde herhangi bir kelime ile ayrılması doğru görülmemektedir. Öyle ki başta bulunması gereken ismi istifham ile beraber gelen min-i tafdîliyye sadece amili olan ism-i tafdîle takdim edilmekte, ism-i tafdîl ile arasına yabancı bir kelime girmemiş olması için "فلان من أفضل؟" "Falanca kimden daha faziletlidir?" misalinde olduğu gibi cümlelerin başına takdim edilmemektedir.¹⁹⁰

İsm-i tafdîlin türediği kökün fiili "من" harf-i ceriyle kullanılması halinde ism-i tafdîlden sonra biri min-i tafdîliyye diğeri ise fiilin beraber kullanıldığı "من" olmak üzere iki "من" harf-i cerinin bulunması durumu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda her iki harf-i cer de ism-i tafdîle müteallık olduğundan mecrurlarıyla birlikte birbirlerine takdimi caiz görülmüştür.¹⁹¹

İsm-i tafdîlin vasıf olması ve fiile mahsus bir vezinde bulunması onu ğayr-i musarif yapmaktadır. Bu durumda olan ism-i tafdîl tenvin ve kesra almamaktadır. Ancak ğayr-i munsarif bir kelime başına harf-i tarif alması veya bir isme muzaf olması durumunda cer edilebilmektedir.¹⁹² Bu kural ism-i tafdîl için de geçerlidir. İsm-i tafdîl harf-i tarif ile veya izafetle kullanılmadığı zaman ğayr-i munsarif olmaktadır. Bu sebeple ism-i tafdîlin takdiri olarak da olsa min-i tafdîliyye ile kullanılması durumunda ğayr-i munsarif olduğundan bu kullanımın örneklerinde ism-i tafdîl tenvin ve kesra almamaktadır. Nitekim Allah Teâlâ için kullanılan "الله أكبر" ifadesinde min-i tafdîliyyenin düşürülüp takdir edildiği kabul edilmektedir. Aksi durumda "أكبر" kelimesinin tenvinli olması gerekecektir. Ancak burada ism-i tafdîlin tenvin almadığı görülmektedir. Bu da ism-i tafdîlin ğayr-i munsarif olduğunu göstermektedir. İsm-i tafdîlde ğayr-i munsarifliğin etkin olması sadece yalın kullanımında mevcuttur. Bu durumda yukarıdaki cümlelerin takdiri "الله أكبر من كل شيء" şeklinde olmaktadır.¹⁹³

İsm-i tafdîlin müfret ve müzekker olmasına şu ayet örnek olarak verilebilir; "أنا أكثر منك" "Ben malca senden zengin, nüfusça da senden daha itibarlıyım"¹⁹⁴ Ayette ism-i

¹⁹⁰ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, c. III, s. 403.

¹⁹¹ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, c. III, s. 405.

¹⁹² Molla Câmi, *el-Fevâidu'z-ziyâiyye*, s. 55.

¹⁹³ Sîbeveyhi, *Kitabu Sîbeveyhi*, c. II, s. 33; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, c. IV, s. 134.

¹⁹⁴ el-Kehf 18/34.

tafdîl müptedasının tekillil-çoğulluk durumuna ve cinsine bakılmaksızın müfret ve müzekker olarak gelmiştir. Çünkü harf-i tariftten ve izafetten yalın olarak min-i tafdîliyye ile beraber kullanılmıştır.

İsm-i tafdîlin tesniye müzekker olarak kullanımına ise şu ayet örnek olarak verilebilir; "يوسف وأخوه أحب إلى أبينا منا"¹⁹⁵ "Yûsuf ve kardeşi (Bünyamin) babamıza bizden daha sevgilidir."

Ayette geçen "أحب" ism-i tafdîli, tesniyeden haber olduğu halde müfret müzekker olarak gelmiştir. Ayetin ism-i tafdîl açısından bir diğer dikkat çekici tarafı ism-i tafdîlin meçhul fiilden alınmış olmasıdır. Çünkü ayette mufaddalın mafdûle olan üstünlüğü sevilme açısındandır. Anlam itibarıyla fail ise "إلى" harf-i cerinin mecrurudur.¹⁹⁶

İsm-i tafdîlin cemi müzekker olarak kullanımına ise şu ayet örnek olarak verilebilir; "إن كان آباؤكم وأبناؤكم وإخوانكم وأزواجكم وعشيرتكم وأموال اقترفتموها وتجارة تخشون كسادها ومساكن ترضونها أحب إلىكم من الله ورسوله وجهاد في سبيله فتربصوا حتى يأتي الله بأمره" "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticaret ve beğendiğiniz meskenler size Allah'tan, peygamberinden ve O'nun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin!"¹⁹⁷ Ayette geçen "أحب" ism-i tafdîli "كان" fiilinin cemi olan isminden haber vermektedir. Ancak harf-i tarif ve izafetten yalın olduğu için müfret müzekker olarak kullanılmıştır. Bu ayetin okunuşuyla alakalı olarak Ayette geçen "أحب" ism-i tafdîliyle ilgili olarak Haccac b. Yusuf (ö. 95/714)'un "أحب" ism-i tafdîlini "كان" fiilinin haberi olduğu halde mansub olarak değil merfu olarak okuduğu anlatılmaktadır.¹⁹⁸

İsm-i tafdîlin müennes bir kelimeyi vasıflamasına örnek ise şu ayettir; "لآخره أكبر درجات" "Elbette ahiretteki dereceler daha büyüktür, üstünlükler daha büyüktür."¹⁹⁹ Ayette

¹⁹⁵ Yûsuf 12/8.

¹⁹⁶ Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*, c. V, s. 283.

¹⁹⁷ et-Tevbe 9/24.

¹⁹⁸ Özellikle lahnın toplumun elit kesimlerine sıçramasına örnek olarak aktarılan bu rivayetin devamında Yahya b. Ya'mer'in bu okumayı hatalı bularak onu ikaz ettiği anlatılmaktadır. Haccac'ın hatası aslında bütün kâri'lerin ittifakla mansub olarak okuduğu bir kelimeyi merfu olarak okumuş olmasıdır. Yoksa Haccac'ın okuduğu şekli Arapça dil kurallarına uydurmak da mümkündür. Bkz. Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*, c. V, s. 24.

¹⁹⁹ el-İsrâ 17/21.

mafdûl, min-i tafdîliyye ile beraber hazfedilmiştir. Takdiri ise "من درجات الدنيا ومن تفضيل الدنيا" şeklindedir.²⁰⁰ İsm-i tafdîl olan "أكبر" kelimesi bu ayette müennes bir kelimeyi vasıfladığı halde müzekker olarak gelmiştir.

İsm-i tafdîlin tesniye müennes müptedadan haber olması da "لمغفرة من الله ورحمة خير مما" "Allah'ın bağışlaması ve rahmeti onların topladıkları (dünyalıkları)ndan daha hayırlıdır"²⁰¹ ayetinde gerçekleşmiştir. Ayette müpteda konumunda olan "مغفرة" ve "رحمة" kelimelerinin haberi müfret-müzekker olan "خير" kelimesidir.

Cemi müennes bir mevsufa dayanan ism-i tafdîl için ise "Ey هؤلاء بناتي هن أطهر لكم" Kavmim! İşte kızlarım. Onlar(la nikâhlanmanız) sizin için daha temizdir.²⁰² ayeti örnek olarak verilmektedir.

İsm-i tafdîlin yalın kullanımında dikkat çeken kelimelerden biri de "آخر" kelimesidir. Vezninde olduğu gibi çekiminde ve ğayri munsariflikte de ism-i tafdîle benzeyen "آخر" kelimesi yalın kullanım söz konusu olduğunda ism-i tafdîlin aksine tesniye, cemi ve müennes çekimleri ile kullanılmaktadır. Bu duruma onun ism-i tafdîl manasından uzaklaşması sebep olmaktadır. Yaygın olarak yalın ve min-i tafdîliyyesiz kullanımı görülen "آخر" kelimesi tesniye müzekker halinde "آخران", cemi müzekker halinde "آخرون", müfret müennes halinde "أخرى", tesniye müennes halinde "أخريان", cemi müennes halinde ise "أخر" şeklinde kullanılmaktadır.²⁰³

İsm-i tafdîl veznini kullanan "آخر" kelimesini diğer ism-i tafdîllerden ayıran nokta, hem ğayr-i munsarif olması hem de diğer ism-i tafdîllerin sadece müfred ve müzekker olarak kullanıldıkları yerlerde duruma göre müennes, tesniye ve cemi formlarına girebilmesidir. "آخر" kelimesinin ğayr-i munsarif olması kendisinden sonra min-i tafdîliyye takdiri yapılması

²⁰⁰ Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*, c. VI, s. 19.

²⁰¹ Âli İmrân 3/157.

²⁰² Hûd 11/78.

²⁰³ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, c. III, s. 408.

sebebiyledir. Aynı zamanda diğer formlara da girebilmesinin sebebi ise çoğu zaman min-i tafdîliyyenin düşürülüp nitelediği mevsufun yerini alarak üzerinde camit isim kurallarının icra edilmesidir.²⁰⁴ Bu sebepler muvacehesinde ism-i tafdîl formunda ama ism-i tafdîl manası içermeyen isimleşmiş bir kelime ortaya çıkmıştır. Nitekim "من كان منكم مريضا أو على سفر فعدة من أيام" "Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar."²⁰⁵ ayeti ve "وآخرون اعترفوا بذنوبهم" "Diğer bir kısmı ise, günahlarını itiraf ettiler."²⁰⁶ ayeti "آخر" kelimesinin bu durumuna örnek olarak gösterilebilir.

2.1.2. Harf-i Tarif ile Kullanımı

İsm-i tafdîlin kullanım şekillerinden bir diğeri başına harf-i tarif eklenmesidir. İsm-i tafdîl, harf-i tarif ile kullanılması durumunda sadece müfret müzekker olarak değil dayandığı kelimeye göre müennes, tesniye ve cemi de olabilmektedir.²⁰⁷ İsm-i tafdîlin harf-i tarif ile gelmesi halinde müfret müzekker vezni üzerinde sabit kalması caiz görülmemektedir. Bu bakımdan "الزيد هو الأفضل" doğru bir kullanım şekli iken "الزيدون هم الأفضل" doğru bir kullanım şekli değildir. Bunun yerine "الزيدون هم الأفضلون" şeklindeki ifade söz konusudur. Benzer durumlar diğer haller için de geçerlidir.²⁰⁸

İsm-i tafdîlin çekiminde "أفضلون, أفضلان, أفضل" şeklindeki ifadeler sahih ve doğru bir yaklaşım olarak görülmemektedir. Salt öğretim maksadıyla bu tür bir çekimin mazur görülmesi mümkün olsa da ism-i tafdîlin kıyası hiçbir çekiminde harf-i tarif veya izafet olmaksızın müennes, tesniye ve cemi formları söz konusu olmamaktadır.

İsm-i tafdîlin bu şekli mafdûlü cer eden min-i tafdîliyyenin kullanılmasını engellemektedir. Çünkü bu kullanım şeklinde mafdûl zikredilmemektedir. İttifakla kabul edilen

²⁰⁴ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, c. IV, c. 134.

²⁰⁵ el-Bakara 2/184.

²⁰⁶ et-Tevbe 9/102.

²⁰⁷ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, c. III, s. 412.

²⁰⁸ el-Hudari, *Hâşiyetu'l-Hudari*, c. II, s. 47.

bu kurala rağmen Nahiv kitaplarında bir istisna olarak el-A'şâ²⁰⁹ isimli şairin şu beyti yer almaktadır;²¹⁰

ولست بالأكثر منهم حصي وإنما العزة للكثير

Sayı bakımından onlardan çok değilsin. İzzet ancak çok olanlarındır.

Bu beyit farklı takdirler ile ism-i tafdîl kurallarına uydurulmaya çalışılsa²¹¹ da zaruret-i şiir kapsamında değerlendirilerek ona genişlik sağlanması daha uygun görülmektedir.

Ancak min-i tafdîliyye dışındaki harf-i cerlerin kullanılmasına yönelik bir engel bulunmamaktadır. Nitekim şairin şu mısraları bu duruma örnek olarak verilebilir;

فهم الأقربون من كل خير وهم الأبعدون من كل ذم

Onlar iyiliğe en yakın olanlardır ve onlar kötülüğe en uzak olanlardır.

Beyitte harf-i tarifli ism-i tafdîllerden sonra gelen "من" harf-i cerleri karşılaştırma bildiren min-i tafdîliyye değil "قرب" ve "بعد" fiillerinin mamullerini almakta ihtiyaç duydukları harf-i cerlerdir.²¹²

Asıl itibariyle ism-i tafdîlin bu kullanımıyla min-i tafdîliyyeli kullanımı birbirine zıt görünmektedir. Min-i tafdîliyye olduğu zaman ism-i tafdîl nekra olmakta bunun sonucunda fiile benzeyerek tek bir formda sabit kalmakta ve ğayr-i munsarif olmaktadır. Harf-i tarif olduğu zaman ise ism-i tafdîl marife olmakta, cer edilebilmekte ve ismi faile benzeyerek gerekli hallerde müennes, tesniye ve cemi formlarına girmektedir. Dolayısıyla ism-i tafdîlin min-i tafdîliyye ile kullanılması harf-i tarifi engellemekte, harf-i tarif ile kullanılması da min-i tafdîliyyeyi engellemektedir.²¹³

Bazı fiillerin köklerinden alınan ism-i tafdîllerin müennes ve cemi formlarına rastlanmadığı görülmektedir. Bu durum ism-i tafdîlin çekiminin tamamen kıyas üzere olmasında bazı şüpheleri barındırmaktadır. Nitekim "الأشرف" ism-i tafdîlinde "الأشارف" ve "الشرفى" formlarına, "الأظرف" ism-i tafdîlinde de "الأظارف" ve "الظرفى" formlarına rastlanmamaktadır.

Benzer bir durum "الأكرم" ve "الأمجد" ism-i tafdîllerinde de görülmektedir. Bunların ise "الكرمى"

²⁰⁹ Detaylı bilgi için bkz. Hulusi Kılıç, "A'şâ", *DİA*, c. III, s. 544.

²¹⁰ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, c. II, s. 160; el-Hamlâvî, *Şeze'l-'arf*, s.129.

²¹¹ el-Ezherî, *Şerhu't-tasrih*, c. II, s. 100.

²¹² Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, c. III, s. 412.

²¹³ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, c. IV, s. 128.

ve "المجدى" formları yaygın kullanımda görülmemektedir. Bu sebeple bazı dilciler ism-i tafdîlin çekiminde sema'ın da yeri olduğunu ifade etmişlerdir.²¹⁴

Bazı ism-i tafdîllerin müennes ve cemi formlarına rastlanmamış olması ism-i tafdîlin çekiminin işitmeye bağlı kalmasını gerektirmemektedir. Çünkü onlarca ism-i tafdîlin tesniye ve cemi formları kullanılmaktadır. Bu durum da ism-i tafdîlde kıyasın geçerliliğini göstermektedir. Kaldı ki hemen hemen bütün Nahiv kitapları ism-i tafdîlin müennesinin "الفعلى" vezninde, cemi müzekkerinin ise "الأفاعل" vezninde geldiğini ifade etmektedir.²¹⁵

Bu kullanım şeklinde ism-i tafdîlin müfret müzekker oluşuna Kur'ân'dan "اقرأ وربك الأكرم" "Oku! Senin Rabbin en cömert olandır." ²¹⁶ ayeti verilebilir. Ayette geçen "الأكرم" ism-i tafdîli haber konumundadır. Ve mübtedasına uygun olarak müfret müzekker olarak gelmiştir.

İsm-i tafdîlin tesniye müzekker oluşunun örneği ise "فإن عثر على أحدهما استحقا إنما فآخران يقومان" "(Eğer sonradan) o iki kişinin günaha girdikleri (yalan söyledikleri) anlaşılırsa, o zaman, bu öncelikli şahitlerin zarar verdiği kimselerden olan başka iki adam, onların yerine geçer." ²¹⁷ ayetidir. Ayette geçen "الأوليان" kelimesi iki şahidi vasıflayan ism-i tafdîldir. Harf-i tarif ile kullanıldığı için mevsufuna uyarak tesniye müzekker olarak kullanılmıştır.

Âli İmran suresinin 139. ayeti olan "ولا تهنوا ولا تحزنوا وأنتم الأعلون إن كنتم مؤمنين" "Gevşemeyin, hüzünlenmeyin. Eğer (gerçekten) iman etmiş kimseler iseniz üstün olan sizlersiniz." ²¹⁸ ayetinde de harf-i tarifli ism-i tafdîlin cemi müzekker kullanımına rastlanmaktadır. Ayette geçen "الأعلون" ism-i tafdîli, cemi müzekker olan müptedanın haberi olduğu için cemi müzekker formunda kullanılmıştır.

²¹⁴ el-Ezherî, *Şerhu't-tasrîh*, c. II, s. 100.

²¹⁵ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, c. III, s. 413.

²¹⁶ el-Alak 96/3.

²¹⁷ el-Mâide 5/107.

²¹⁸ Âli İmrân 3/139.

Başında harf-i tarif bulunan ism-i tafdîl, "حافظوا على الصلوات والصلوة الوسطى" "Namazlara ve orta namaza devam edin."²¹⁹ ayetinde müfret müennes olarak kullanılmıştır. Bu ayette "الوسطى" ism-i tafdîlinin müfret müennes olarak gelmesinin sebebi vasıflamış olduğu kelimenin müfret müennes olmasıdır.

Başında harf-i tarif bulunan ism-i tafdîl "قل هل تربصون بنا إلا إحدى الحسنيين" "De ki: "Bizim için siz, (şehitlik veya zafer olmak üzere) ancak iki güzellikten birini bekleyebilirsiniz."²²⁰ ayetinde ise tesniye müennes olarak yer almıştır. Ayette geçen "الحسنيين" ism-i tafdîlinin "العاقبة" kelimesinin tesniye müennes formu için sıfat olduğu kabul edilebilir. İki en güzel sonucun ise şehadet ve nusret yani zafer olduğu ifade edilmektedir.²²¹

İsm-i tafdîlin harf-i tarifle beraber kullanıldığı halde cemi müennes durumuna ise "إنها" "O (cehennem) elbette en büyük bir şeydir."²²² ayeti örnek olarak gösterilebilir. Ayetin sonunda geçen "الكبر" ism-i tafdîli mevsufuna uyarak cemi müennes olarak kullanılmıştır.

2.1.3. İzafet ile Kullanımı

Arap dilinde izafet manevi ve lafzi olmak üzere iki kısımda incelenmektedir. İsmi fail, ismi meful gibi vasıf bir ismin, mamulüne izafe edilmesi lafzi izafe olarak değerlendirilmektedir. Bu durumdaki muzaf olan vasıf, marife olan mamulünden marifelik kazanmamaktadır. Çünkü burada yapılan işlem lafzi bir hafifletme çabasıdır. Bu tür izafetin bir diğer adı da gayr-i mahza izafettir.²²³ Aynı şekilde ism-i tafdîlin bir vasıf olması ve izafe olduğu kelimenin de onun mamulü olması sebebiyle ism-i tafdîl de marife olan mamulünden marifelik kazanmamaktadır.

İsm-i tafdîlin bir diğer kullanım şekli de muzaf olmasıdır. İsm-i tafdîlin bu kullanım şekli iki bölümde incelenmektedir; İsm-i tafdîlin marifeye muzaf olması, ism-i tafdîlin nekraya muzaf olması.

²¹⁹ el-Bakara 2/238.

²²⁰ et-Tevbe 9/52.

²²¹ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*, Dâru'l-Marife, Beyrut 2009, s. 437.

²²² el-Muddessir 74/35.

²²³ Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî, *Şerhu şuzûri'z-zeheb fi ma'rifeti kelâmi'l-arab*, Dâru't-Talâi', Kahire 2004, s.344.

İsm-i tafdîlin muzaf olarak kullanılması iki bölümde incelense bile her iki bölümü de kapsayan iki prensip bulunmaktadır. İlk olarak ism-i tafdîlin muzaf olması durumunda min-i tafdîliyyenin cümle içerisinde yer almaması şart koşulmuştur. Yani eğer ism-i tafdîl izafetle kullanılacaksa min-i tafdîliyye ve mecrurunun cümle içerisinde bulunmaması gerekmektedir. Dolayısıyla "زيد أكرم الناس من عمرو" gibi her iki kullanım şeklini de kapsayan bir ifade hem dil mantığı açısından hem de dil kuralları açısından doğru bir kullanım olarak görülmemektedir. Ancak min-i tafdîliyye haricinde başka bir harf-i cerin bulunmasında bir sakınca görülmemektedir. Nitekim "أي أقرب الناس مني" "Babam bana insanların en yakınıdır" şeklindeki ifadeler kurallara uygun kabul edilmektedir.²²⁴

İkinci olarak ise mufaddalın, mafdûlün bir parçası olması öngörülmektedir. İzafet halindeki ism-i tafdîl kullanımı, bir varlığın içinde bulunduğu grubun en üstünü olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla bir varlığın, dahil olmadığı bir grubun en üstünü kabul edilmesi dil kuralları açısından olduğu kadar mantıken de mümkün değildir. Mesela "زيد أفضل امرأة" "Zeyd en faziletli kadındır" ifadesi Zeyd kadınlık cinsi altında olmadığı için doğru bir ifade olarak görülmemektedir.²²⁵

Genel olarak bu iki prensip haricinde ism-i tafdîlin nekraya izafe olması durumunda harf-i tariften ve izafetten yalın olarak kullanılan ism-i tafdîle paralel olarak sadece müfret müzekker olması gerektiği ifade edilmiştir. Bu kuralı İbn Mâlik, *el-Elfiyye*'sinde şöyle dile getirmektedir;

وإن المنكور يضاف أو جردا ألزم تذكيرا وأن يوحد²²⁶

Nekraya izafe edilirse veya yalın bırakılırsa müfret ve müzekker olması lazımdır.

İsm-i tafdîl nekraya izafe olarak kullanıldığı zaman yalın ism-i tafdîl gibi sadece müfret müzekker olarak kullanılmaktadır. Çünkü nekraya muzaf olan ism-i tafdîl yalın ism-i tafdîle, nekra olması yönünden benzediği gibi min-i tafdîliyye manasını ihtiva etmesi yönünden de benzemektedir. Bu bağlamda Nahivcilere göre "زيد أفضل رجل" "Zeyd, en faziletli adamdır" ifadesi aslında "زيد أفضل من جميع الرجال" "Zeyd, adamların hepsinden daha faziletlidir." anlamına gelmektedir. Cümleyi kısaltmak maksadıyla cümleden "من جميع الرجال" ifadesi düşürülüp yerine

²²⁴ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, c. III, s. 416.

²²⁵ el-Ezherî, *Şerhu't-tasrîh*, c. II, s. 100.

²²⁶ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, 499. beyt.

"الرجال" kelimesinin müfredi olan "رجل" kelimesi nekra olarak getirilip ism-i tafdîle muzafun ileyh yapılmıştır. Cemi yerine getirilen nekra kelimenin cemiliği ifade ediyor olmasıyla da ism-i tafdîlin mevsufunun muzafun ileyhten bir cüz olma şartı karşılanmıştır.²²⁷

Bu kullanım şekli "الزیدان أفضل رجالان" örneğindeki gibi tesniye için kullanıldığı zaman ise iki Zeyd'in ikili olarak gruplandırılmış adamlar içerisinde en üstün olduğunu ifade etmektedir.²²⁸ Benzer anlamların cemi ve müennes kullanımlar için de söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

Nekraya izafe olarak kullanılan ism-i tafdîlin en önemli özelliklerinden bir tanesi de mafdûlün, mufaddala tekillik-çoğulluk ve müzekkerlik-müenneslikte mutabakat göstermesidir. "الهندات أفضل النساء" ve "هذان الوجهان أحسن وجهين", "زيد أفضل رجل" cümleleri bu durumu açıklayan örneklerden sayılabilir.²²⁹ Bu kurala uymadığı gözlemlenen "ولا تكونوا أول كافر به" "Onu inkar edenlerin ilki olmayın"²³⁰ ayetinde Nahivciler "كافر" kelimesinin öncesinde "فريق" kelimesini takdir etmektedirler.²³¹

Özet olarak ism-i tafdîlin nekraya izafeti söz konusu olduğunda dikkat edilmesi gereken hususlar şöyle sıralanabilir;

- Min-i tafdîliyyenin cümle içerisinde yer almaması
- Mufaddalın, mufaddalun aleyhin bir cüzü olması
- İsm-i tafdîlin müfret ve müzekker olması
- Muzafun ileyhin mevsufa mutabık olması

İsm-i tafdîlin nekraya izafe edildiği kullanımlar Kur'ân'da sınırlı sayıda mevcuttur. Mesela "كنتم خير أمة أخرجت للناس" "Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz"²³² ayetinde "لقد خلقنا الإنسان في" "خير" ism-i tafdîli nekra olan "أمة" kelimesine izafe edilmiştir. Benzer bir durum "أحسن تقويم ثم رددناه أسفل سافلين"²³³ ayetinde görülmektedir.

²²⁷ es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, c. III, s. 68.

²²⁸ el-Ezherî, *Şerhu't-tasrîh*, c. II, s. 101.

²²⁹ İbn Hişâm, *Şerhu katru'n-nedâ*, s. 307; Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, c. III, s. 417.

²³⁰ el-Bakara 2/41.

²³¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 73; el-Hamlâvî, *Şeze'l-'arf*, s. 129.

²³² Âli İmran 3/110.

²³³ et-Tîn 95/4-5.

Ayette geçen "أحسن" ve "أسفل" ism-i tafdîlleri nekra durumunda olan "تقوم" ve "سافلين" kelimelerine izafe edilmiştir. Bunların dışındaki nekraya izafet örneklerinin genellikle "أول مرة" şeklinde geldiği söylenebilir.

İsm-i tafdîl marifeye izafe olursa öncelikle nekraya izafe olduğu zaman şart koşulduğu gibi min-i tafdîliyyenin bulunmaması ve aynı zamanda mufaddalın mafdûlden bir cüz olması gerekli görülmüştür.²³⁴

Bu iki hususun dışında ism-i tafdîlin marifeye izafe edilmesi durumunun en belirgin özelliği ism-i tafdîlin, mevsufuna mutabakatının caiz olmasıdır. İsm-i tafdîl vezninde gelen kelime tafdîl anlamı ifade ettiği müddetçe marifeye izafe konumundaki ism-i tafdîlin hem mevsufuna mutabık olarak tekillik-çoğullukta ve müzekkerlik-müenneslikte ona uyması hem de müfret müzekker olarak sabit kalması caiz görülmüştür.²³⁵ İbn Malik de bu meseleye şu ifadelerle ışık tutmuştur;

وتَلَوْ أَلْ طَبَقُ وَمَا لِمَعْرِفَةٍ أَضِيفَ ذُو وَجْهَيْنِ عَنْ ذِي مَعْرِفَةٍ²³⁶

"el" olan mutabıktır. Marifeye izafe edilenin ise marifet sahibinden rivayet edilen iki vechi vardır.

Arap diline daha uygun olan, müfret müzekker olarak kullanılması olsa da²³⁷ Kur'ân'da müfret müzekker kullanım mevcut olduğu gibi mutabakatın gerçekleştiği örnekler de mevcuttur. Nitekim ism-i tafdîl "ولتجدنهم أحرص الناس على حياة" "Andolsun, sen onların, yaşamaya, bütün insanlardan daha düşkün olduklarını görürsün."²³⁸ ayetinde "أحرص الناس" şeklinde değil müfret müzekker olarak gelmiştir. İsm-i tafdîlin bu kullanımının Kur'ân'daki ender örneklerinden olan "وكذلك جعلنا في كل قرية أكابر مجرميها" "İşte böyle, her memlekette günahkârları oranın ileri gelenleri kıldık"²³⁹ ayetinde ise "أكابر" ism-i tafdîli marifeye izafe olduğu halde mevsufuna mutabık olarak cemi müzekker olarak gelmiştir.²⁴⁰ Bu kullanımın bir diğer örneği olan "إذ انبعث أشقاها" "Hani

²³⁴ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, c. III, s. 418.

²³⁵ el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-durûsi'l-arabiyye*, c. I, s. 197.

²³⁶ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, 500. beyt.

²³⁷ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, c. III, s. 418.

²³⁸ el-Bakara 2/96.

²³⁹ el-En'âm 6/123.

²⁴⁰ el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-durûsi'l-arabiyye*, c. I, s. 197.

onların en bedbaht olanı (fesat çıkarmak için) ileri atılmıştı"²⁴¹ ayetinde ise her iki durumun caiz olmasından dolayı "أشقاها" ism-i tafdîliyle bir kişinin vasıflanmış olması mümkün olduğu gibi iki veya daha çok kişinin de vasıflanmış olması mümkündür.²⁴²

İsm-i tafdîlin marifeye izafesinde caiz olan her iki kullanımı ihtiva etmesi bakımından Nahiv kitaplarında sıklıkla yer verilen şu hadis de dikkat çekici görülmektedir; "ألا أخبركم بأحبكم إليّ وأقربكم مني مجلس يوم القيامة أحاسنكم أخلاقا الموطؤون أكنافا الذين يألفون ويؤلفون" Hadisin ilk bölümünde müfret müzekker olarak gelen muzaf ism-i tafdîl devamında ise yine aynı kullanımla ama mevsufuna uyararak cemi müzekker olarak gelmiştir.²⁴³

Bu kullanımda gelen ism-i tafdîl bazen karşılaştırmalı bir üstünlüğü ifade etmeyebilir. Eğer ism-i tafdîl, mevsufunda üstünlük ifade ediyorsa veya tafdîl manasından tamamen arınırsa bu durumda mevsufuna mutabakatı gerekli görülmüştür.²⁴⁴ Bu durum *el-Elfiyye*'de şöyle ifade edilmiştir;

هذا إذا نويت معنى من وإن لم تنو فهو طبق ما به قرن²⁴⁵

Bu, min manasını niyet ettiğin zamandır. Eğer niyet etmezsen mevsufuna mutabıktır.

İbn Mâlik bu beytiyle marifeye izafe olan ism-i tafdîlde mutabık olmakla müfret müzekkerde sabit kalma serbestliğini tafdîl manasının niyet edilmesine bağlamıştır. Eğer İsm-i tafdîl, tafdîl manasından sıyrılırsa bu durumda mevsufuna mutabakatı gerekmektedir. Nitekim "عادلا" ism-i tafdîlinden maksat, tafdîl değil "أعدلا" beytinde "الناقص والأشج أعدلا بني مروان" kelimesinin ifade ettiği ismi fail manasıdır.²⁴⁶

²⁴¹ eş-Şems 91/12.

²⁴² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1206.

²⁴³ İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, c. III, s. 59; İbnu'n-Nâzım, *Şerhu İbni'n-Nâzım*, s. 344.

²⁴⁴ İbnu'n-Nâzım, *Şerhu İbni'n-Nâzım*, s. 345

²⁴⁵ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, 501. beyt.

²⁴⁶ en-Nâkıs: Yezîd b. el-Velîd b. Yezîd b. Abdilmelik. Ordunun erzakını kısıttığı için bu lakap takılmıştır.

el-Eşec :Ömer b. Abdulazîz'dir. O da bir devenin tepmesiyle alnında oluşan yara izi sebebiyle bu lakapla anılmıştır. Kendisine Eşeccü Benî Ümeyye de denilmektedir. Hz. Ömer rivayet göre "Yeryüzü zulümle dolduğu sırada neslimden oraya adaleti getirecek yüzünde iz olan bir adam gelecektir" buyurmuştur. Ömer b. Abdulazîz'in de başına böyle bir durum gelince bu lakap kendisine takılmıştır. Bkz. İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, c. II, s. 159; İbnu'n-Nâzım, *Şerhu İbni'n-Nâzım*, s. 345.

2.1.4. Muzaf İsm-i Tafdîle Atıf

İsm-i tafdîlin atfedilmesinde genel atıf konuları haricinde farklı bir durum söz konusu yapılmamıştır. Ancak ism-i tafdîlin izafetle kullanılması durumunda aynı durumdaki başka bir ism-i tafdîlin ona atfedilmesi farklı bir durum arz etmektedir.

İsm-i tafdîlin farklı kullanımlarına bağlı olarak kullanım özellikleri değiştiği gibi muzaf olan ism-i tafdîle atfedilen ikinci bir ism-i tafdîlin muzafun ileyhinde de farklı durumlar ortaya çıkmaktadır.

Nekraya izafe edilmiş olan ism-i tafdîle başka bir ism-i tafdîl atfedildiğinde bu ism-i tafdîlin zamir olan muzafun ileyhinin müfret müzekker olması gerekmektedir.²⁴⁷ Mesela "أفضل" Mesela "أفضل" ifadesinde "أعقل" ism-i tafdîline bitişen zamir, "أفضل" ism-i tafdîlinin muzafun ileyhi olan "رجل" kelimesinden sarfı nazarla müfret müzekker olarak gelmiştir. Nitekim "هذه أكرم امرأة" Bu, kadınların en şerefli ve en akıllısıdır" misalinde zamir, matufu müennes olmasına rağmen müzekker olarak gelmiştir. Tesniye ve cemi halleri için de şu misaller zikredilebilir; "هؤلاء أكرم رجال وأعقله", "هذان أكرم رجلين وأعقله".²⁴⁸

Muzaf ism-i tafdîle atfedilen ism-i tafdîlin muzafun ileyhinin müfret müzekker olarak gelmesinin sebebi Nahivcilere göre ismi mevsul takdiridir. Mesela yukarıda verilen "هؤلاء أكرم" "هؤلاء أكرم رجال وأعقل من ذكر" şeklinde yapılmaktadır.²⁴⁹

İsm-i tafdîlin marifeye izafeti durumunda ise asıl olan zamir olarak zikredilen ikinci muzafun ileyhin birinci muzafun ileyhe mutabakat sağlamasıdır. Yani matufuna uyarak müfret müzekker olduğu gibi müennes, tesniye ve cemi de gelebilmesidir. Sîbeveyhi'den müfret müzekker olarak sabit kalması görüşünün nakledildiği söylene de Nahiv kurallarına uygun olan en azından mutabakatın caiz olmasıdır.²⁵⁰

²⁴⁷ en-Nâdirî, *Nahvu'l-luğati'l-arabiyye*, s.169.

²⁴⁸ es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, c. III, s. 68.

²⁴⁹ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, c. III, s. 422.

²⁵⁰ es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, c. III, s. 68; en-Nâdirî, *Nahvu'l-luğati'l-arabiyye*, s.169.

2.2. Amel Etmesi

İsm-i tafdîl fiilden türemiş bir vasıftır. Fiile benzeyen bir vasıf olması sebebiyle fiil gibi amel ederek mansub ve merfu mamuller alırken bir isim olması sebebiyle de muzafun ileyh olarak cer ameli işleyebilmektedir.

İsm-i tafdîlin müstetir bir zamirde ref ameli işlemesi noktasında ihtilaf bulunmamaktadır. Çünkü müstetir bir mamulde amel etmek için kuvvetli bir amil olmaya gerek yoktur.²⁵¹ Mesela "زيد أطول من عمرو" "Zeyd, Amır'dan daha uzundur" örneğinde "أطول" ism-i tafdîlinin içinde Zeyd'e dönen zorunlu olarak müstetir merfu bir zamir bulunmaktadır.²⁵²

İsm-i tafdîlin açık zamirde veya ismi zahirde raf ameli işlemesi biraz sonra değinilecek olan kühül meselesi istisna edilirse çok zayıf bir görüş olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim kadim Nahiv kitaplarında bazı Araplardan "مرت برجل أفضل منه أبوه" "Babası daha faziletli adama uğradım" şeklindeki cümlelerin "أفضل" ism-i tafdîlinin fethasıyla duyulduğu nakledilmiştir. Bu şekildeki kullanımda "أفضل" ism-i tafdîli "رجل" kelimesine sıfat olurken "أبوه" kelimesi ise "أفضل" ism-i tafdîlinin faili olarak konumlanmıştır. Bu kullanımı Nahivciler ism-i tafdilde doğru bulmamaktadırlar. Bunun yerine "أفضل" ile başlayan cümlelerin sıfat cümlesi olduğu kabulüyle "أبوه" kelimesinin muahhar mübteda "أفضل" ism-i tafdîlinin de mukaddem haber olmasını sağlaması açısından "أفضل" ism-i tafdîlinin merfu olması Nahivciler açısından daha uygun görülmektedir.²⁵³

Nahiv kitaplarında ism-i tafdîlin bir ismi zahiri fail olarak ref ettiği bir örnekten bahsedilmektedir. Dilciler arasında kühül meselesi olarak bilinen bu mesele, adını örneğin içinde geçen kühül²⁵⁴ kelimesinden almıştır. Nahivcilere göre "ما رأيت رجلاً أحسن في عينه الكحل منه في عين" "Gözündeki kühül Zeyd'in gözünde olduğundan daha güzel olan bir adam görmedim."

²⁵¹ er-Radî, *Şerhu'r-Radî li kâfiye*, c. II, s. 787.

²⁵² en-Nâdirî, *Nahvu'l-luğati'l-arabiyye*, s.171.

²⁵³ İbn Hişâm, *Şerhu katru'n-nedâ ve bellu's-sadâ*, s. 307.

²⁵⁴ Göze sürülen sürme anlamında kullanılan kühül kelimesi için bkz. İsmail Yalçın, "Sürme", *DİA*, c. XXXVIII, s. 169.

örneğindeki ism-i tafdîl, "الكحل" kelimesinde amel ederek onu refetmiştir.²⁵⁵ Bu örnekten yola çıkılarak ism-i tafdîlin ismi zahirde raf ameli işlemesinin şartları belirlenmiştir. Bunlar;

-Cümlede bir nefyin bulunması

-Nefiyden sonra ism-i tafdîlle vasıflanmış bir cins isim bulunması

-İsm-i tafdîlin faili konumunda olan ismin iki yerdeki durumunun karşılaştırılmasıdır.²⁵⁶

Bu şartlar yerine geldiği zaman ism-i tafdîlin bir ismi zahiri fail olarak merfu yapması Nahivciler tarafından zorunlu görülmektedir. İbn Hişâm'a göre cümlede nefiy yerine istifham veya nehiy bulunursa yine aynı durum geçerlidir. *Şerhu katru'n-nedâ ve bellu's-sadâ* isimli eserinde bu açıklamayı yaptıktan sonra şu örnekleri vermektedir;²⁵⁷

- هل رأيت رجلا أحسن في عينه الكحل منه في عين زيد؟

- لا يكن أحدٌ أحبَّ إليه الخَيْرُ منه إليك!

İbn Hişâm ism-i tafdîlin amel etmesi noktasında istifham ve nehiy edatlarının nefiy edatına kıyas edilerek ilgili şartın karşılanabileceğine işaret ederken Ebu Hayyân (ö. 745/1344) ise bu tip bir kıyasın doğru olmayacağını vurgulamıştır. Ona göre özellikle ism-i tafdîlin raf amelinin çok zayıf olduğu düşünülürse bu kullanımın Araplardan duyulduğu şekilde kalması daha uygundur.²⁵⁸

İsm-i tafdîlin ismi zahirde raf ameli işlemesinde baz alınan yukarıdaki şartları tek bir cümlede özetleyen başka bir şart da dile getirilmektedir. Bu şart ise ism-i tafdîlin yerinde fiili muzarinin kullanılmasının mümkün olmasıdır. Kühül meselesinde ism-i tafdîlin yerine konulacak muzari bir fiil anlamı bozmayacaktır. Ancak hem kühül meselesinden nefyin çıkarıldığı durumlarda hem de ism-i tafdîlin diğer kullanım tarzlarında tafdîl anlamının bozulacağı görülmektedir. İbn Mâlik bu durumu açıklarken ismi failden örnek vermiştir. Ona göre nasıl ki mazi manada kullanılan ismi fail muzari fiile olan benzerliği azaldığı için amel etmiyorsa yerine muzari fiilin kullanılmasının uygun olmadığı ism-i tafdîl de benzer şekilde muzari fiile olan benzerliğinin azalması sonucu raf ameli işlememektedir.²⁵⁹

İbn Mâlik *el-Elfiyye*'de bu durumu şöyle izah etmektedir;

²⁵⁵ Sîbeveyhi, *Kitabu Sîbeveyhi*, c. II, s. 31 vd.

²⁵⁶ en-Nâdirî, *Nahvu'l-luğati'l-arabiyye*, s.171; İbn Hişâm, *Şerhu katru'n-nedâ*, s. 308.

²⁵⁷ İbn Hişâm, *Şerhu katru'n-nedâ*, s. 309.

²⁵⁸ es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, c. V, s. 108.

²⁵⁹ İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, c. III, s. 67.

ورفعه الظاهر نزر ومتى عاقب فعلا فكثيرا ثبتا²⁶⁰

*İsmi zahirde raf ameli azdır. Ne zaman
filin yerine geçerse ameli sabittir çoğu zaman*

كلن ترى في الناس من رفيق أولى به الفضل من الصديق²⁶¹

*İnsanlar arasında kendisindeki fazilet, Sıddık'ta olduğundan
daha evla olan bir arkadaş göremezsın gibi.*

Birinci beytin ilk bölümünde ism-i tafdîlin mutlak olarak ismi zahiri merfu yapmasının az olduğuna değinilmiştir. İkinci bölümde ise kühül meselesi söz konusu edilmiştir. Beyitte kühül meselesinin şartı olarak ism-i tafdîlin yerine muzari fiilin kullanılmasının uygun olması gerektiğine işaret edilmiştir. İkinci beyitte ise ism-i tafdîlin raf ameline örnek olabilecek bir cümle zikredilmiştir.²⁶²

Cümle içi diziliş olarak yukarıda verilen örneğin aynen uygulanması gerekli görülmemektedir. Asıl olan ism-i tafdîlin failinin iki zamir arasında yer almasıdır. Bazen ism-i tafdîlden sonra gelen zamir hazfedilebilir. Bu durumda "من" harf-i ceri fail konumunda bulunan ismi zahirle mukayese edilen diğer kelimenin başına gelir. Bu durumda kühül örneği şu forma girer; "ما رأيت رجلا أحسن في عينه الكحل من كحل عين زيد" Bazen "من" harf-i ceri fail konumunda olan ismi zahirle mukayese edilen ismin mahalline yani "عين" kelimesinin başına gelebilir; "ما رأيت رجلا أحسن في عينه الكحل من كحل عين زيد" Bazen de "من" harf-i ceri direkt olarak mahallin sahibini cerralar; "ما رأيت رجلا أحسن في عينه الكحل من زيد"

Yukarıdaki dizilişten biraz farklı olarak ism-i tafdîlin failinden sonra herhangi bir ögenin gelmediği örnekler de mevcuttur. "ما رأيت كعين زيد أحسن فيها الكحل"²⁶³

İsm-i tafdîlin merfudaki ameli haricinde mansup ve mecrurda da amel etmektedir. Nahivcilerin ittifakıyla ism-i tafdîl mef'ulde nasp ameli işlemez.²⁶⁴ Fiil şayet mef'ul bih sarîh alıyorsa fiilin kökünden türeyen ism-i tafdîl bu mef'ulu harfî cerler vasıtasıyla alabilmektedir.²⁶⁵

²⁶⁰ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, 504. b.

²⁶¹ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, 505. b.

²⁶² Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Suyûtî, *el-Behcetü'l-merdıyye*, Dâru's-Selâm, Kahire 2000, s. 380.

²⁶³ en-Nâdirî, *Nahvu'l-luğati'l-arabiyye*, s.172.

İsm-i tafdîlin mef'ul bih sarihte amel edebilmesi için kullanılan harf-i cerler fiilin manasına göre farklılık arz etmektedir. Harf-i cerlerin kullanımına yönelik olarak bazı ilkelerden bahsedilebilir. İlim veya cehalet ifade eden fiillerin kökünden alınan ism-i tafdîl mef'ulünü "ب" harf-i ceriyle almaktadır. Mesela "قل ري أعلم بعدكم" "De ki: Rabbim onların sayılarını daha iyi bilir" ayetinde "بعدكم" kelimesi manaca mef'ul olduğundan ism-i tafdîle "ب" harf-i ceriyle muteallık olmuştur. Bu tür ism-i tafdîllerin "ب" harf-i cerini almasını bazı Nahivciler fiiline ve ismi failine bağlamaktadır. Nitekim "علمت به" ve "أنا جاهل به" gibi örneklerde fiilin ve ismi failin, mef'ulu "ب" harf-i ceriyle aldığı görülmektedir.²⁶⁶

Sevgi veya nefret ifade eden bir fiilin kökünden alınan ism-i tafdîlde eğer mecrurla fail ifade edilecekse إلى harf-i ceri kullanılmaktadır.²⁶⁷ Mesela "ليوسف وأخوه أحب إلى أينا منا" "Yusuf ve kardeşi babamıza bizden daha sevimlidir." ²⁶⁸ ayetinde sevilme işi Hz. Yakup'a göre belirlendiği için "أينا" kelimesi ism-i tafdîle "إلى" harf-i ceriyle muteallık olmuştur.

Fiil eğer bir mef'ule müteaddi ise bu mef'ul "ل" harf-i ceriyle ism-i tafdîle müteallık olur. Mesela "زيد أوعى للعلم وأبذل للمعروف" "Zeyd bilgiyi daha iyi belleyen marufa daha çok gayret gösterendir." örneği bu kapsamda değerlendirilebilir. Ancak fiil iki mef'ule müteaddi ise bu durumda ilk mef'ulünü yine "ل" harf-i ceriyle alır. İkinci mef'ul konumunda olan kelime ise mansub olarak bırakılır. Mesela "هو أكسى للفقراء الثوب منها" örneğinde olduğu gibi. Bu durumda mansub kelimeyi mef'ul olarak alan amil ism-i tafdîl değil ondan anlaşılan mahzuf fiildir.²⁶⁹ En'am suresinin 124. ayeti olan "أَلله أعلم حيث يجعل رسالته" "Peygamberliğini kime vereceğini Allah daha iyi bilir."²⁷⁰ ayeti de Nahivciler tarafından bu duruma örnek olarak gösterilmektedir. Ayette

²⁶⁴ er-Radî, *Şerhu'r-Radî li kâfiye*, c. II, s. 787.

²⁶⁵ en-Nâdirî, *Nahvu'l-luğati'l-arabiyye*, s.172.

²⁶⁶ er-Radî, *Şerhu'r-Radî li kâfiye*, c. II, s. 788.

²⁶⁷ es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, c. V, s. 109.

²⁶⁸ Yusuf 12/8.

²⁶⁹ İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, c. III, s. 68.

²⁷⁰ el-En'âm 6/124.

geçen "حيث" kelimesi ilk etapta "أعلم" ism-i tafdîlinin mef'ulu olarak düşünülse de -ki birçok meal yazarının bu şekilde anladığı görülmüştür- "أعلم" ism-i tafdîlinden anlaşılan "يعلم" fiilinin mef'ulu olduğu ifade edilmiştir.²⁷¹

İsm-i tafdîlin türetildiği kökün fiili mef'ulünü harf-i cer ile alması durumunda aynı harf-i cer ism-i tafdîlde de kullanılmaktadır. Mesela "هو أمر منك يزيد" O Zeyd'e senden daha fazla uğramıştır" örneğinde "مر" fiilinin kökünden alınmış olan "أمر" ism-i tafdîli mef'ulüne "مر" fiili gibi "ب" harf-i ceriyle muteallık olmuştur.²⁷²

İsm-i tafdîl mef'ul bih sarihte amel etmediği gibi "mef'ulun mutlak", "mef'ulun leh" ve "mef'ulun meah"ta da amel etmemektedir. Buna karşılık ism-i tafdîl hal, temyiz ve zarfta amel edebilmektedir.²⁷³ Mesela "أنا أكثر منك مالا وأعز نفرا" Ben malca senden zengin, nüfusça da senden daha itibarlıyım"²⁷⁴ ayetinde "مالا" ve "نفرا" kelimeleri ism-i tafdîl tarafından temyiz olarak nasb edilmiştir.

2.3. Mamullerinin Takdim ve Tehir Durumları

İsm-i tafdîl fiile, olan benzerliği en zayıf müştaklardan biri kabul edilmektedir. Normal şartlar altında hiçbir mamulünün ism-i tafdîle takdimi caiz görülmemiştir. Ancak bazı durumlar belli mamullerinin takdimini zorunlu kılmıştır. Özellikle iki durum bu noktada göze çarpmaktadır. Bunlar min-i tafdîliyyeden sonra ismi istifham gelmesi ve ism-i tafdîlin iki halde amel etmesidir.

Min-i tafdîliyyenin mecrurunun bir ismi istifham olması durumunda diğer bir ifadeyle mafdûlün soru edatı olarak geldiği cümlelerde istifham edatının cümle başında olmayı gerektirmesi sebebiyle "من" ve mecrurunun ism-i tafdîle takdim edilmesi gerekmektedir.²⁷⁵

Mesela "Falanca kimden daha faziletlidir?" şeklindeki bir soru cümlesinde asıl diziliş "فلان أفضل

²⁷¹ es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, c. V, s. 110.

²⁷² er-Radî, *Şerhu'r-Radî li kâfiye*, c. II, s. 788.

²⁷³ en-Nâdirî, *Nahvu'l-luğati'l-arabiyye*, s.173.

²⁷⁴ el-Kehf 18/34.

²⁷⁵ el-Ezherî, *Şerhu't-tasrîh*, c. II, s. 98.

"مَنْ" şeklindedir. Ancak ismi istifhamın, yapısı gereği mamulü olsa da ism-i tafdîle takdimi gerekli görülmektedir. Bu sebeple min-i tafdîliyye ve mecruru amiline takdim edilerek "فلان مَنْ" şeklini almıştır. Benzer bir durum min-i tafdîliyyenin mecrurunun ismi istifhama izafe edilmesi halinde de ortaya çıkmaktadır. Mesela "فلان من ابن من أفضل؟" "Falanca kimin oğlundan daha faziletlidir?" sorusunda "من ابن من" şibih cümlesinin ism-i tafdîle takdimi zaruri görülmektedir. Buna karşılık örnekteki car ve mecrurun müptedaya da takdim edilerek "فلان" şeklinde kullanılması ise sakıncalı görülmüştür.²⁷⁶ Çünkü ism-i tafdîl ile car ve mecrurunun arasına yabancı bir kelimenin girmemesi gerekmektedir. Bu bağlamda ism-i tafdîlin min-i tafdîliyye ve mecruruyla olan ilişkisinin muzaf ve muzafun ileyh gibi olduğu kabul edilmiştir.²⁷⁷

İbn Mâlik de min-i tafdîliyyenin takdim edilmesine değinerek *el-Elfiyye*'sinde şu beyitlere yer vermiştir;

وإن تكن بتلو من مستفهما فلهما كن أبدا مقدما

كمثل من أنت خير ولدى إخبار التقديم نورا وردا²⁷⁸

Min'in mecruru ismi istifham olursa o ikisini takdim et. "Kimden sen daha hayırlısın?" örneğindeki gibi. İhbariyye cümlesinde ise takdim az gerçekleşmiştir.

İbn Malik'in vermiş olduğu "من أنت خير؟" örneği bazı *el-Elfiyye* şarihleri tarafından anlatılan duruma pek de uygun bulunmamıştır.²⁷⁹ Çünkü "من أنت خير؟" örneğinde muzaf-muzafun ileyh kadar birbirine yakın kabul edilen min-i tafdîliyye ve ism-i tafdîl arasına müpteda girmiştir. Halbuki takdim edilmiş olsa dahi min-i tafdîliyye ile ism-i tafdîlin arasına yukarıda zikredilenlerden başka bir şey girmesi caiz görülmemiştir. Kaldı ki ismi istifhama gerekli olan takdim özelliği cümle başına takdim değil amilinin başına takdimdir.²⁸⁰ Herşeye rağmen bu

²⁷⁶ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, c. III, s. 403.

²⁷⁷ İbnu'n-Nâzım, *Şerhu İbni'n-Nâzım*, s. 346; el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-durûsi'l-arabiyye*, c. I, s. 196.

²⁷⁸ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, 502 ve 503. beyt.

²⁷⁹ el-Ezherî, *Şerhu't-tasrîh*, c. II, s. 98.

²⁸⁰ el-Ezherî, *Şerhu't-tasrîh*, c. II, s. 98.

örneğin, ismi istifhamı barındırmasıyla birlikte nazım üslubuyla verildiğini de gözden kaçırmamak gerekmektedir.

İsm-i tafdîli aynı vezindeki diğer vasıf ve isimlerden ayıran en önemli lafzi özellik min-i tafdîliyyedir. Min-i tafdîliyye, ism-i tafdîl için tamamlayıcı bir cüz²⁸¹ hatta onun için muzafun ileyh gibidir.²⁸² Bu yüzden ism-i tafdîlin min-i tafdîliyye ve mecruru ile arasının ayrılması sadece ism-i tafdîlin mamulü olan bir kelime veya "لو" ve akabinde gelen cümle veya nida harfiyle beraber olan münada ile mümkün olabilir. Nitekim "النبي أولى بالمؤمنين من أنفسهم" "Peygamber, mü'minlere kendi canlarından daha önce gelir."²⁸³ ayetinde ism-i tafdîlle car ve mecrurunun arası kendi mamulüyle ayrılmıştır. Nida harfi ve münadasıyla ayrılması ise "أنت أعقل يا ابني من أصدقائك" "Sen, oğlum, arkadaşlarından daha akıllısın" örneğinde olduğu gibidir.

Hal, normal şartlarda mamulü olduğu ism-i tafdîle takdim edilmez. Ancak bir varlığın iki farklı halinin mukayese edildiği durumlar bu kuraldan istisna edilmektedir. Bu durumda ism-i tafdîl biri kendisinden önce diğeri sonra olmak üzere iki halde amel etmektedir. Mesela "زيد قائما" "Ayaktaki Zeyd oturmuş olandan daha güzeldir" örneğinde mukayese konusu onun iki farklı durumudur. Bu istisna bir kişinin iki farklı durumunun mukayesesinde gerçekleştiği gibi iki farklı kişinin durumlarının mukayesesinde de gerçekleşebilir. Mesela "زيد قاعدا أنفع من عمرو قائما" "Oturmuş vaziyetteki Zeyd ayaktaki Amr'dan daha faydalıdır" örneğinde Zeyd'in bir durumu ile Amr'ın bir durumu mukayese edilmektedir.²⁸⁴

2.4. Cümle İçerisinde Bulunduğu Konumlar

İsm-i tafdîl kullanım amacına matuf olarak olarak cümle içerisinde farklı konumlarda yer alabilir. Öncelikle ism-i tafdîlin kullanım amacının ikili mukayese veya çoklu mukayese olduğunu söylemek gerekir.

İkili mukayesenin amaçlandığı harf-i tariften ve izafetten yalın kullanımlarda ism-i tafdîlin çoğunlukla isnadın merkezinde olan haber konumunda olduğu söylenebilir. Mesela "الفتنة"

"أكبر من القتل" "Zulüm ve baskı ise adam öldürmekten daha büyüktür"²⁸⁵ ayetinde "أكبر" ism-i

²⁸¹ er-Radî, *Şerhu'r-Radî li kâfiye*, c. II, s. 778.

²⁸² el-Ezherî, *Şerhu't-tasrîh*, c. II, s. 98.

²⁸³ el-Ahzâb 33/6.

²⁸⁴ Bahâuddîn Abdullâh İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, Daru't-Turâs, Kahire 1980, c. II, s. 273.

²⁸⁵ el-Bakara 2/217

tafdîlinin haber konumunda olduğu görülmektedir. İkili mukayesenin amaçlandığı kullanımlarda ism-i tafdîlin farklı konumlarda yer aldığı da görülebilmektedir. Nitekim Tâhâ suresinde geçen "فإنه يعلم السر وأخفى" "Çünkü O, gizliyi de bilir, ondan daha gizli olanı da."²⁸⁶ ayetinde "أخفى" ism-i tafdîlinin meful konumunda olduğu görülmektedir.

İsm-i tafdîlin nekraya izafe edilmesi cümle içerisindeki konumu açısından yalın ism-i tafdîle benzemektedir. Genellikle haber konumunda olduğu görülen bu tür kullanımlara zaman zaman farklı konumlarda da rastlanabilmektedir. Mesela "كنتم خير أمة أخرجت للناس" "Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz"²⁸⁷ ayetinde "خير" ism-i tafdîli "كان" nakıs fiilinin haberi konumundadır. et-Tîn suresindeki "لقد خلقنا الإنسان في أحسن تقويم ثم رددناه أسفل سافلين" "Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik"²⁸⁸ ayetlerindeki "أحسن" ism-i tafdîlinin mahzuf "تقويم" kelimesinin sıfatı olduğu ifade edilirken²⁸⁹ "أسفل" ism-i tafdîlinin ise mahzuf "مكان" kelimesinin sıfatı veya ayetteki meful zamirinden hal olduğu belirtilmektedir.²⁹⁰

Çoklu mukayesenin amaçlandığı diğer kullanım şekilleri olan marifeye izafe edilen ism-i tafdîl ile harf-i tarifli ism-i tafdîlin genellikle sıfat konumunda olduğu veya vasıfladığı kelimenin hazfedilerek onun yerini aldığı görülmektedir. Mesela "يومَ الحج الأكبر" "Hacc-ı ekber gününde"²⁹¹ ayetinde "الأكبر" ism-i tafdîli muzafun ileyh olan "الحج" kelimesini vasıflarken "قل هل تريبصون بنا إلا" "De ki: "Bizim için siz, (şehitlik veya zafer olmak üzere) ancak iki güzellikten birini bekleyebilirsiniz."²⁹² ayetinde ise "الحسين" ism-i tafdîli vasıflamış olduğu mahzuf "العاقبتين"

²⁸⁶ Tâhâ 20/7.

²⁸⁷ Âli İmran 3/110.

²⁸⁸ et-Tîn 95/4-5.

²⁸⁹ Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*, c. VIII, s. 486.

²⁹⁰ Ahmed b. Yusuf es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn, fî ulumi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dâru'l-Kalem, Dimeşk ty., c. XI, s. 52.

²⁹¹ et-Tevbe 9/3.

²⁹² et-Tevbe 9/52.

kelimesinin konumunu almıştır.²⁹³ Buna göre bu kullanımlardaki ism-i tafdîl, vasıfladığı kelimenin konumunda bulunabilmektedir.

2.5. Allah Hakkında Kullanılması

İsm-i tafdîl, ikili veya çoklu mukayese ifade etmek için kullanılmaktadır. Mukayesede ise iki farklı varlığın ortak bir yönü ön plana çıkarılmaktadır. İsm-i tafdîlin mufaddal ve mafdûl diye adlandırılan iki tarafından birinde Allah Teâlâ'nın bulunması, yaratıcı ile yaratılanın mukayese edilmesi gibi kelami bir problemi meydana getirmektedir. Bu başlığın açılmasının hedefi kelamî bir problemi kelam metodlarıyla çözüme kavuşturmak değil ortaya çıkan bu durumun dil kurallarıyla olan ilişkisini tespit etmek ve konuyla ilgili dilci müfessirlerin yaklaşımlarını belirlemeye çalışmaktır.

Kur'an'da Allah Teâlâ'nın mukayeseye dahil edildiği ism-i tafdîl ifadelerine sıkça rastlanmaktadır. Allah Teâlâ'nın mufaddal konumunda olduğu örneklerin yanı sıra mafdûl olduğu kullanımlar ile iki durumun Allah Teâlâ açısından mukayese edildiği örnekler de Kur'an'da yer almaktadır. Allah Teâlâ'nın cümle içerisindeki konum bakımından mafdûl olduğu Bakara 2/138, Nisâ 4/87, Mâide 5/50, Tevbe 9/24 ve 9/111 ve Haşr 59/13 vb. ayetlerde istifham-ı inkariyye ve şart ve akabindeki tehdit gibi üsluplar göze çarpmaktadır. Mesela "ومن أحسن من الله حكما" "kimin hükmü Allah'ınkinden daha güzeldir?"²⁹⁴ ayetinde lafzatullah her ne kadar lafız olarak mafdûl konumunda olsa da Allah Teâlâ'nın hükmünden daha güzel birinin olmadığını ifade etmesi²⁹⁵ bakımından asıl itibariyle mafdûl olarak kabul edilmediği söylenebilir. Allah Teâlâ açısından iki durumun değerlendirilmesinin misali ise "وهو الذي يبدأ الخلق ثم يعيده وهو أهون عليه" "Önce yaratan, ölümünden sonra tekrar diriltten O'dur. Bu, O'nun için daha kolaydır."²⁹⁶ ayetidir. Ayette yoktan var etmek yeniden diriltmekle mukayese edilmekte ve bu durum Allah Teâlâ açısından değerlendirilmektedir. Genel kanaate göre "أهون" ism-i tafdîli burada tafdîl manasını değil "هين" kelimesinin ifade ettiği sıfat-ı müşebbehe manasını ifade etmektedir.²⁹⁷ Ancak burada maksat muhatabın düşünce yapısına yönelik bir argüman geliştirmek de olabilir. Nitekim bazı

²⁹³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 437.

²⁹⁴ el-Mâide 5/50.

²⁹⁵ Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*, c. III, s. 516.

²⁹⁶ er-Rûm 30/27.

²⁹⁷ Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*, c. VII, s. 161.

müfessirler bu ayetin unsurlarının, insanların itikatları baz alınarak konumlandığını ifade etmişlerdir.²⁹⁸

Allah Teâlâ'nın mufaddal olarak konumlandığı ayetlerde O'nun "yaratıcıların en güzeli"²⁹⁹, "hükmedenlerin en iyi hüküm vereni"³⁰⁰, "hükmedenlerin en hayırlısı"³⁰¹, "en iyi koruyucu"³⁰², "merhametlilerin en merhametlisi"³⁰³, "merhametlilerin en hayırlısı"³⁰⁴ "tuzak kuranların en hayırlısı"³⁰⁵, "hesap görenlerin en çabucuğu"³⁰⁶, "yardımcıların en hayırlısı"³⁰⁷, "daha çabuk tuzak kuran"³⁰⁸, "bağışlayanların en hayırlısı"³⁰⁹ vb. ifadelerle vasıflandığı görülmektedir.

Bu ayetlerin genelinde Allah Teâlâ bir vasıf itibariyle mahlukat ile mukayese edilmekte ve mukayese konusu olan vasfa en yüksek derecede haiz olanın Allah Teâlâ olduğu ifade edilmektedir. Ancak bu ayetler arasında mukayeseye konu olan vasıflardan kötü bir vasıf olarak algılanabilecek "tuzak kurma" ve Allah Teâlâ'ya özgü olan "yaratma" vasıflarının kullanıldığı görülmektedir.

ثم خلقنا النطفة علقه فخلقنا العلقه مضغة فخلقنا " Sonra bu az suyu "alaka" hâline getirdik. Alakayı da "mudga" yaptık. Bu "mudga"yı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık.³¹⁰ Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir!"³¹¹ ayetinde mukayese konusu vasfın Allah Teâlâ'ya özgü bir vasıf olduğu görülmektedir. Ancak müfessirlere göre bu ayette geçen "الخالقين" kelimesinin manası "yaratıcılar" anlamında değil "المَقْدَرِينَ" kelimesinin ifade ettiği "takdir edenler" anlamına

²⁹⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 828.

²⁹⁹ el-Mu'minûn 23/14; es-Sâffât 37/125.

³⁰⁰ et-Tîn 95/8.

³⁰¹ el-A'râf 7/87; Yûsuf 12/80.

³⁰² Yûsuf 12/64.

³⁰³ el-A'râf 7/151.

³⁰⁴ el-Mu'minûn 23/109; el-Mu'minûn 23/118.

³⁰⁵ Âli İmrân 3/54; el-Enfâl 8/30.

³⁰⁶ el-En'âm 6/62.

³⁰⁷ Âli İmrân 3/150.

³⁰⁸ Yûnus 10/21.

³⁰⁹ el-A'râf 7/155.

³¹⁰ Hz. Ömer bu ayeti, başından "خلق آخر" kısmına kadar dinleyince "فتبارك الله أحسن الخالقين" "Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir!" demiştir. Bunun üzerine aynı lafızlarla ayetin devamının vahyedildiği rivayet edilmektedir. Bilgi için bkz. Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-bahri'l-muhîr*, c. II, s. 495.

³¹¹ el-Mu'minûn 23/14.

gelmektedir.³¹² Kaldı ki ayetin bağlamı da yoktan var etme manasını değil var olan süreci hazırlama anlamını içerdiği söylenebilir. Buna göre ilgili ayetteki mukayese Allah Teâlâ'nın yanı sıra mahlukat için de kullanılabilecek bir vasıfta yapılmaktadır.

Kötü bir vasıf olarak kabul edilebilecek tuzak kurma vasfının mukayese konusu edildiği "ومكروا ومكر الله والله خير الماكرين" "Onlar tuzak kurdular. Allah da tuzak kurdu. Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır."³¹³ ayetinde "tuzak kurdular" diye ifade edilen kimseler Hz. İsa'yı öldürmeyi amaçlayan İsrâiloğullarıdır. Allah Teâlâ da Hz. İsa'yı göğe yükselterek ve öldürmeyi amaçlayan kimseyi de Hz. İsa'ya benzeterek onların bu tuzaklarını boşa çıkarmıştır.³¹⁴ Buna göre ayette kuluna tuzak kurup onu gafil avlayan değil rasulünü kurulan tuzakların hedefinden kurtaran bir yaratıcı söz konusudur. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın tuzağı müstakil bir tuzak değil kulların tuzaklarına karşılık verme biçimindedir.³¹⁵

³¹² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 705; Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*, c. VI, s. 369.

³¹³ Âli İmrân 3/54.

³¹⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 174.

³¹⁵ Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*, c. II, s. 495.

SONUÇ

Sembolik olarak Hz. Ali'nin "أُنْحِ هَذَا النَّحْوُ" sözüyle başladığı ifade edilen dil araştırmaları yıllar içerisinde farklı eğitim ve kültür merkezlerinde ekolleşmenin de katkısıyla sınırları ve kuralları belli bir ilmi meydana getirmiştir. Sarf ilmi ilk dönemlerde Nahvin içerisinde algılansa da "tasrif" olarak adlandırılan bu ilmin Nahiv içerisinde sınırlarının belli olduğu görülmektedir. Hatta bazı dilciler Sarf ilminin oluşumunun bağımsız bir şekilde Nahiv ilmiyle aynı zamanda gerçekleştiğini ifade etmektedirler.

İlk dönemlerde dilin kurallarını belirlemeye olan yönelimin, kavramların oluşmasını ve tanımlanmasını geciktirdiği söylenebilir. Nitekim "ism-i tafdîl nedir?" sorusuna gerçek anlamda verilen ilk cevabın ekolleşmenin sonrasına, h. VII. asra kaldığı görülmektedir. İbnu'l-Hâcib'in yapmış olduğu bu tanım farklı çevreler tarafından uzun süre kullanılmıştır. Modern zaman dilcileri ise öze dokunmadan farklı lafızlar ve küçük nüanslarla bu tanıma yeni bir kimlik kazandırmışlardır. Özellikle tanımlarda "mastar" ifadesinin, ilk zamanlarda ism-i tafdîlin kaynağı olarak gösterilen "fiil" ifadesinin yerini aldığı gözlenmiştir.

İsm-i tafdîl kıyasi olarak sadece ef'alu vezniyle ifade edilmektedir. Buna rağmen ef'alu vezninin tafdîl ifadesi dışında farklı kullanım alanları mevcuttur. İsm-i tafdîlin kıyasi olarak ef'alu vezni dışında başka bir vezinle ifadesi söz konusu değildir. Bu kurala uymadığı görülen "خير", "شر" ve "حب" ism-i tafdîlleri dilcilerin ittifakıyla ef'alu veznindedir. Daha sonra çok kullanımdan dolayı bu hali almışlardır.

Camit bir isimden kıyasi olarak ism-i tafdîl türetmek mümkün değildir. İsm-i tafdîlin türemesinde esas, türeyişin fiil kaynaklı olmasıdır. Ayrıca bu fiilin de bazı özellikleri barındırıyor olması gerekir. Bunlar çekimli, tam, olumlu, malum, sülasi mücerret ve mukayeseye elverişli olmasına ek olarak sıfat-ı müşebbehesinin ef'alu vezninde gelmemesidir. Bütün bu özelliklere sahip olmasına rağmen bazı fiillerin tafdîli ifade edişlerinde yine de ef'alu vezninin kullanılmadığı görülmektedir. Bu sebeple bir takım dilciler ef'alu veznindeki ism-i tafdîlin yaygın kullanılması şeklinde bir diğer şarta daha itibar etmişlerdir.

Tafdîl ifadesi bu şartların yerine gelmesiyle direkt olarak ilgili fiilin ef'alu vezniyle ifade edilmektedir. Buna karşın fiilin sülasi mücerret olmaması veya sıfat-ı müşebbehesinin ef'alu vezninde gelmesi durumunda ilgili fiilin mastarı uygun bir fiilden alınacak ef'alu veznine temyiz

yapılmak suretiyle tafdîl ifadesine ulaşılmaktadır. Eğer fiil olumlu veya malum olma şartını karşılamazsa bu durumda Kûfilere göre müevvel mastar ile tafdîl ifadesine ulaşılırken Basrîler tafdîl ifadesinin mümkün olamayacağını belirtmişlerdir. Çünkü Basrîlere göre temyiz sadece nekra olarak gelebilmektedir. Fiilin tam olmaması durumunda ise mastarına bakılmaktadır. Eğer müstakil bir mastarı varsa bununla tafdîl ifadesine erişilebilmektedir. Aksi durumda ekoller arasındaki temyiz ihtilafı söz konusu olmaktadır. Fiilin mutasarrıf olmaması veya manasının mukayeseye elverişli bulunmaması durumunda tafdîl ifadesi mana itibarıyla mümkün görülmemektedir.

Fiilden türetilmiş olması sebebiyle ism-i tafdîlin ismi fail gibi çekimi bulunmaktadır. Ancak bu çekim yalnızca ism-i tafdîlin harf-i tarifle veya marifeye izafetle marife olması durumunda yapılabilmektedir. Yalın halinde veya nekraya izafeti durumunda ism-i tafdîl sadece müfret müzekker formunda bulunmaktadır.

Tafdîl ifadesinin en az iki unsuru olması gerektiği söylenebilir. Bunlar; ism-i tafdîl ve "mufaddal"dır. Kullanım şekline göre bu unsurlara "mafdûl" ve min-i tafdîliyye de eklenebilmektedir.

İsm-i tafdîlin kullanım şekillerinin birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Bu kullanım şekilleri yalın kullanım, harf-i tarifli kullanım ve izafetli kullanımdır. Bunlardan yalın kullanımda ikili mukayese söz konusudur. Diğer kullanımlarda ise çoklu mukayesenin olduğu görülür. Burada ikili mukayese ile maksat bir varlığın bir vasıfta başka bir varlıkla karşılaştırılmasıdır. Çoklu mukayese ise bir varlığın bir vasıfta kendi grubundaki diğer varlıklarla karşılaştırılmasını ifade etmektedir.

İsm-i tafdîlin mamulleri onun üzerine takdim edilmemektedir. Şiirlerde yer alan bazı zarurî durumlar haricinde bu kuralın iki istisnası bulunmaktadır. Birincisi min-i tafdîliyyeden sonra ismi istifham gelmesidir. Bu durumda min-i tafdîliyye ile soru edatı ism-i tafdîle takdim edilmektedir. İkincisi ise mukayesenin bir varlığın iki durumu hakkında yapılmasıdır. Bu durumda ism-i tafdîlin mamulü olan iki halden birisi kendisinden sonra gelirken diğeri ise ona takdim edilmektedir.

Günlük dilsel aktivitelerde olduğu gibi Kur'ân'da da tafdîl ifadelerine çokça rastlandığı görülmektedir. Bütün kullanımlarıyla Kur'ân'da sekiz yüz civarında ism-i tafdîl olduğu ifade edilmektedir. Bunların arasında tafdîlin herhangi bir unsurunun Allah Teâlâ olduğu tafdîl ifadeleri de mevcuttur. Mahlukat ile mukayese edildiği ayetlerde Allah Teâlâ'nın genellikle

mufaddal konumunda olduğu söylenebilir. Allah Teâlâ'nın mafdûl konumunda olduğu ayetler ise üsluba bağılı olarak ilgili vasıfta O'nun en yüce olduğunu işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdulmuhsin, Ömer "el-Kıyemu'd-delâliyye li ismi't-tafdîl hayr el-muarraf bi'l-izafe", *İmam Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi Dergisi*, 11 (h. 1430).
- Çetin, Abdurrahman, "Lahn", *DİA*, Ankara 2003, c. XXVII.
- Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-nahviyye*, Dâru'l-Meârif, Kahire, ty.
- Demirayak, Kenan - Çöğenli, M. Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, AÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi yay., Erzurum, 1994.
- Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi-II Sadru'l-İslam Dönemi*, Fenomen Yay., Erzurum 2009.
- Durmuş, İsmail, "Nahiv", *DİA*, İstanbul 2006, c. XXXII.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf el-Endelusî, *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1993, I-VIII
- el-Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Ebû Muhammed Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2006, I-II.
- el-Cedbe, Ahmed İbrâhim - Mihra, Besâm Hasan, "Sîğatu ef'ali't-tafdîl fi'l-kur'âni'l-kerîm", *İslam Üniversitesi İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 20 (2010).
- el-Cevcerî, Muhammed Abdulmunim, *Şerhu şuzuri'z-zeheb*, thk. Nevvaf Ceza el-Hârisî, İslam Üniversitesi yayınları, Medine h.1424.
- el-Cubûrî, Riyad Yunus, *İsmu't-tafdîl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Musul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Musul 2005.
- el-Curcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf, *Kitâbu't-ta'rîfât*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2003.
- el-Ezherî, Halid b. Abdullah, *Şerhu't-tasrîh ale't-tavdîh*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2000, I-III.
- el-Fevzân, Abdullah b. Salih, *Ta'cîlu'n-nidâ bi şerhi katri'n-neda*, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyad h. 1421.
- el-Ğalâyînî, Mustafa, *Câmiu'd-durûsi'l-arabiyye*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1993, I-III.
- el-Hamlâvî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *Şeze'l-'arf fî fenni's-sarf*, Dâru'l-Keyân, Riyad ty.
- el-Hudarî, Muhammed b. Afîf el-Bâcûrî, *Hâşiyetu'l-Hudarî alâ şerhi'bni Akîl alâ elfiyyeti İbni Mâlik*, Dâru'l-Fikir, yy. ty., I-II.

- el-Mubberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr, *el-Muktedab*, thk. Muhammd Abdulhâlik Udayme, yy., Kahire 1994, I-IV.
- en-Nâdirî, Muhammed Esad, *Nahvu'l-luğati'l-arabiyye*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1997.
- Ergin, Ali Şakir, "Ferezdak", *DİA*, İstanbul 1995, c. XII.
- er-Râcihî, Abduh, *Durûs fî mezâhibi'n-nahviyye*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut 1980.
- _____, *et-Tatbîku'n-Nahvî*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 2010.
- _____, *et-Tatbîku's-Sarfî*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 2009-1430.
- er-Radî, Radiyyuddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî li kâfiyeti İbni'l-Hâcib*, thk. Yahya Beşir Mısırlî, İmam Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi Yayınları, Riyad ty., I-II.
- _____, *Şerhu şafiyeti İbni'l-Hâcib*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1982, I-III.
- er-Râfiî, Mustafa Sadık, *Târîhu âdâbi'l-Arab*, Mektebetu'l-İmân, yy., ty., I-II.
- es-Sabbân, Muhammed b. Ali, *Hâşiyetu's-Sabbân alâ şerhi'l-Eşmûnî alâ elfiyyeti İbni Mâlik*, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd, el-Mektebetu't-Tevfikıyye, yy. ty., I-IV.
- es-Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yusuf, *ed-Durru'l-masûn fî ulumi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dâru'l-Kalem, Dimeşk ty., I-XI.
- es-Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed, *el-Behcetü'l-merdıyye*, Dâru's-Selâm, Kahire 2000.
- _____, *el-Muzhir fî ulûmil'l-luğa ve envâihâ*, nşr. Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâ Bey vd., el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1406/1986, I-II.
- _____, *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi cem'i'l-cevâmi'*, thk. Abdul'âl Salim Mukerrem, Dâru'l-Buhûsi'l-İlmiyye, Kuveyt 1980, I-VII.
- eş-Şâtıbî, Ebû İshâk İbrahim b. Musa, *el-Mekâsıdu's-şâfiye fî şerhi'l-hulasati'l-kâfiye*, thk. Muhammed İbrahim el-Benna-Abdalmecid Kutamış, Ummu'l-Kurâ Üniversitesi Yayınları, Mekke 2007, I-X.
- et-Tantâvî, Muhammed, *Neş'etu'n-nahvi ve târihu eşheri'n-nuhât*, Dâru'l-Meârif, Kahire ty.
- et-Tehânevî, Muhammed A'la b. Ali b. Muhammed, *Keşşâfu istilâhâti'l-funûn ve'l-ulûm*, thk. Ahmed Hasan Besec, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*, Dâru'l-Marife, Beyrut 2009.
- ez-Zubeydî, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm, Dâru'l-Meârif, Mısır ty.

- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-muhît*, Muesesetü'r-Risâle, Beyrut 2005.
- Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitabu'l-ayn*, thk. Abdulhamid Hindâvî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003, I-IV.
- Hammûd, Hızır Mûsâ, *Ef'alu't-tafdîl ve ahsenu't-temsîl fî muhkemi't-tenzîl*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 2005.
- Hasan, Abbas, *en-Nahvu'l-vâfî*, Dâru'l-Marife, Kahire, ty, I-IV.
- Hindâvî, Hasan, *Menhecu's-sarfiyyîn ve mezâhibuhum*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1409/1989.
- İbn Akîl, Bahâuddîn Abdullâh, *Şerhu İbn Akîl*, Daru't-Turâs, Kahire 1980, I-IV.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccar, Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, yy. ty., I-III.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî, *Şerhu şuzuri'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-arab*, Dâru't-Talâi, Kahire 2004.
- _____, *Şerhu katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1998.
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâi, *el-Elfiyye*, el-Mektebetu's-Şa'biyye, Beyrut ty.
- _____, *Şerhu't-teshîl*, thk. Abdurrahman es-Seyyid - Muhammed Bedevi el-Mahtûn, Hicr Yayınevi, yy. 1990, I-IV.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî b. Ahmed, *Lisanu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut h.1300, I-XV.
- İbn Ya'îş, Muvaffakuddîn Ebu'l-Bekâ b. Ali b. Ya'îş el-Mevsîlî, *Şerhu'l-mufasssal*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001, I-VI.
- İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *el-İnsâf fî mesâili'l-hilâf beyne'n-nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2007.
- _____, *Nuzhetu'l-elibbâ fî tabakâti'l-udebâ*, nşr. İbrahim Sâmerrâi, Mektebetu'l-Menâr, Ürdün ty.
- İbnu'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâluddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus, *Kâfiye*, Mektebetu'l-Buşrâ, Karaçi 2008.
- _____, *Kitâbu emâlî İbni'l-Hâcib*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut ty.
- İbnu'n-Nâzım, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik ed-Dimaşkî eş-Şâfîi, *Şerhu İbni'n-Nâzım alâ elfiyyeti İbni Mâlik*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-suud, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2000.

- İbnu'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, Dâru'l-Marife, Beyrut ty.
- Karabudak, Muhsin, *Bağdat Dil Ekolü ve Başlıca Temsilcileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), CÜ. SBE., Sivas 2010.
- Kâtib Çelebî, Mustafa b. Abdillâh, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ty., I-II.
- Kılıç, Hulusi, “A'şâ”, *DİA*, İstanbul 1991, c. III.
- _____, “Basriyyûn”, *DİA*, İstanbul 1992, c. V.
- Molla Cami, Nûreddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî, *el-Fevâidu'z-ziyâiyye*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul ty.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 2012.
- Sarp, Abuzer, *Arap Grameri Tarihinde Endülüs Ekolü ve İbn Madâ*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), SDÜ. SBE., Isparta 2015.
- Sîbeveyhi, Ebû Bîşr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *Kitabu Sîbeveyhi*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetu'l-Hancı, Kahire 1988, I-V.
- Taberânî, Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, nşr. Hamdi Abulmecîd es-Selefî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ty., VI
- Taşköprizâde, Ahmet b. Mustafa, *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fî mevzûati'l-ulûm*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1985, I-III.
- Yalçın, İsmail, “Sürme”, *DİA*, İstanbul 2010, c. XXXVIII.
- Yaşar, Recep, *Arapça'da Fiil Gibi Amel Eden İsimler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜ. SBE., Erzurum 2013.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : Yusuf Ziya BAL

Doğum Yeri - Tarihi : Altındağ - 30.03.1988

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Antalya Anadolu İmam Hatip Lisesi, 2005

Lisans Diploması : Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İlahiyat Bölümü,
Konya, 2011

**Yüksek Lisans
Diploması** : Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam
Bilimleri Ana Bilim Dalı, Antalya, 2016

Tez Konusu : Arap Dilinde İsm-i tafdîl

Yabancı Diller : Arapça / İngilizce

İş Denevimi

Çalıştığı Kurumlar : Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni, MEB Alaylı Ortaokulu, 2012-
2013, Aksu / Antalya
Akdeniz Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belağatı Ana Bilim
Dalı Araştırma Görevlisi, 2013- Devam Ediyor

E-Posta : yusufziyabal@akdeniz.edu.tr